

HID Hó hó hó hó hó hó hó hó hó hó
hó hó hó hó hó hó hó hó hó hó hó
hó hó hó hó hó hó hó hó hó hó hó
hó hó hó hó hó hó hó hó hó hó hó
hány bukás hány elsikoltott néma oh
oh oh oh oh oh oh oh oh oh oh
oh oh oh oh oh oh oh oh oh oh oh
oh oh oh oh oh oh oh oh oh oh oh
oh oh oh mennyi végső késő oh oh
oh oh oh oh oh oh oh oh oh oh oh
oh oh oh oh oh oh oh oh oh oh oh
oh oh oh oh oh oh oh oh oh oh oh
mennyi hiábavaló oh oh oh oh oh
oh oh oh oh oh oh oh oh oh oh oh
oh oh oh oh oh oh oh oh oh oh oh
oh oh oh oh oh oh oh oh oh oh oh
oh oh oh mennyi halál-tiszta szó

TARTALOMMUTATÓ

- | 1205 | *Illyés Gyula* versei
- | 1209 | *Tolnai Ottó* ENIKŐ-VERSEK
- | 1213 | *Koncz István* AZ ÁRNYÉK FÉLELMETES-
SÉGEI
- | 1214 | *Fehér Kálmán* SZÁRAZSÁG SZIDALMA
- | 1215 | *Bori Imre* A LÁTOMÁSOK KÖLTÉSZETE
- | 1235 | *Bíró Endre* A FINNEGANS WAKE MEGKÖ-
ZELÍTÉSE
- | 1241 | *James Joyce* FINNEGANS WAKE
- | 1257 | *Végel László* A FORDULAT MÉGIS ELJÖN
- | 1270 | *Tolnai Ottó* A LYUKAS ÉGBOLT
- | 1274 | *Sinkó Ervin* AZ ÖRÖKÖS FÖLDESÚR
- | 1294 | *Major Nándor* FUNKCIÓ ÉS HELYZET
- | 1308 | SZEMLE (*Bori Imre, Brasnyó István, Gerold*
László és Tolnai Ottó jegyzetei)
- | 1321 | KRÓNIKA

Képzőművészeti mellékletünk: *Baráth Ferenc*
rajzai

HÍD IRODALMI, MŰVÉ-
SZETI ÉS TÁRSADALOM-
TUDOMÁNYI FOLYOIRAT
/ ALAPÍTÁSI ÉV: 1934
XXVIII. ÉVFOLYAM. 1964.
11. SZÁM. NOVEMBER. /
SZERKESZTIK: FEHÉR
KÁLMÁN ÉS PAP JÓZSEF
(FELELŐS SZERKESZTŐ)

ILLYÉS GYULA VERSEI

ÚJÉVI ABLAK

Hó hó hó hó hó hó hó hó hó hó
hó hó hó^s hó hó hó hó hó hó hó
hó hó hó hó hó hó hó hó hó hó
hó hó hó hó hó hó hó hó hó hó
hó hó hó hó hó hó hó hó hó hó
hány bukás hány elsikoltott néma oh
oh oh oh oh oh oh oh oh oh oh
oh oh oh oh oh oh oh oh oh oh oh
oh oh oh oh oh oh oh oh oh oh oh
oh oh oh mennyi végső késő oh oh
oh oh oh oh oh oh oh oh oh oh oh
oh oh oh oh oh oh oh oh oh oh oh
oh oh oh oh oh oh oh oh oh oh oh
mennyi hiábavaló oh oh oh oh oh
oh oh oh oh oh oh oh oh oh oh oh
oh oh oh oh oh oh oh oh oh oh oh
oh oh oh oh mennyi halál-tiszta szó

KÁRHOZOTTAK ÜDVE

Meg volt a boldogság. Meg, ez. Ámulhatunk.
S rágyújthatunk.

Halandókká váltunk megint.
Kicszerűlhetjük észleleteink,
eznapl elveink
erről, meg arról, még arról is, meghalunk,
vagyis, hogy mit rejt a jövő.

A még emberevő
szív, lám, no lám, szelíd
Vad odujából kileselkedik.
Össze is ösmerkedhetünk hát egy kicsit.

Amíg az édenkertj ős üzem —
valami maradék
anyaga halkán tovább működik
testünk büntelen rejtekeiben.

Mig összegyártanak a hormonok
egy kis isteni kedvet arra, hogy

testünket egymással falatva
égbe szállunk egy újabb pillanatra.

RENDETEVÉS

A vékony kardpenge, amelybe — hegyét gondosan szívemre irányozván — szórakozottan beledőltem, szolgálatkészzen jött ki hátamon. Azután? Minden az engedelmesség jegyében. A táj lehült, a levelek tenyérként összezsugorodtak, zsgorion a semmit szorítva, lehulltak. Gondos szél jött, egy-két ottefedt darabért még vissza is fordult. Estefelé még egy hajó ment át a láthatáron, de a környék akkor már réges-rég kopár kő volt. Annak a néhány utolsó bennszülöttnek a lét-célja? Ami a piramisok ábrázolásain a tevés beduiné: hogy arányosítsák az útmaradt, a most már világűr-nagy boldogtalanságot.

AMÍG A HÁBORÚK FOLYTAK

Oldalvást kapta csöpp fejét és úgy figyelt,
ahogy a nagyothallók,
az ághegyen az ismeretlen kis madár;
rosszra fordultak a hírek,
kicsenéltek a fűszeresbolt
cégtábláját, majd mint a hold
egyszer csak elfogyott
a borbély réztányérja is
az ütközet már második
az eldöntő nagy ütközet már harmadik
harmincadik

mihelyt megérkeztek azonnal írj

ha csak egy lapot is

az ághegyről, ahol valamikor
a kis madár olyan figyelmesen
fülelt előre a jövőbe,
iefordult sárgán egy levél,
majd egy következő.

ARCOK

Arcok, személytelenek, akár egy bankjegy,
 úgy összegyűrhetők
 s eldobhatók, ingerülten, mert értéktelenek
 és újra kisimíthatók, akár a régi bankjegyek,
 mert összekeverültek csak a rosszal;
 arcok a repülőtéren, az áruházban,
 zsirosak, összefogdosottak,
 de ropogósan is bent üresek,
 azaz csak külsődlegesek,
 meg nem különböztethetők,
 noha egy árfolyamúak, vagy épp azért;
 gyűlöletesen rossz emlékek,
 egyszerre mégis ragyogó
 üzenettel és segítséggel érkezők,
 levéltársak az ősi tölgyön,
 folyton rügyezők, folyton libegők —

Az örök külvárosi villamosban,
 mely azért iszkol úgy, mert soha meg nem érkezik
 az örök hivatali folyosókn,
 hol más mint bűnös, nem lehetsz,
 arcok, arcok, oly egy-anyagúak,
 mint esőcseppek s a Szahara szemcséi
 és oly egyformán villogók, mint messziről
 iámpái a nagyvárosoknak, arcok,
 oly egy-lökésre áradók,
 mint a szív-kamrából a vér,
 mint a nyomdagépből a bankjegy,
 arcok, fölválthatók, igen,
 elcserélhetők, újra összeadhatók, igen,
 más-más címettel, számjegyekkel
 s értékkel is egy aranyfedezetűek.

Hazámban, messziről
 azonosíthatók, túl a határon
 — mert más hasznúak — esetenként
 szem elé veendő, kibetűzendők.

Eszközeim.

Hány és hány devalvációt
 megszenvedettek, főleg erre, Keleten,
 sürgetők, szószegők, hazug kacsintásúak,
 hirtellen új, szúzi mosolyúak.

Hűtlen, hidegek, idegenek,
 és újra vérrel telítődők,
 arcok, akár a mélyen-céda bankjegyek,
 no de mégse csupán bankjegyek,
 mert mégse bankjegy-mód személytelenek,
 mégis mások és mások már messziről is —

Zsúfoltak, mint a föl nem bontott sürgönyök,
tükrök, igen, kép-nyalók és kép-köpők,
de szorgosak, de kezesek,
korcs-latinságú kórházi látletek,
rövidítéssel, törttel tarka képletek,
egymondatú bonyolult vádiratok,
zodiákus jellel teli horoszkópos jóslatok,
arcok, arcok, magányom
megteremtői, föloldói,
tengerhabok, sziget-kerítők,
tengerhabok, sziget-kinyitók.

ENIKŐ - VERSEK

Tolnai Ottó

ENIKŐ I.

Beteg szívem
ver a lapos fekete hegyekben
(rossz fogaim mérgezhettek meg),
mintha meghaltam volna.
Ünnep ez. Ablaknyitás a nehéz
oszlopba. Kerek hajóablak
rakteremre. Két sor kerítés
mögötti kert. Langyos láva
szőlőtőkéje. Ünnep ez.
A kis kutyaorrú
flamand lány ünnepe.
A rézgombos flamand lányé,
akihez végre visszaértem.

ENIKŐ II.

Közelebb hajolunk.
Bonyolult harisnyatartód.
Hajszálvékony gyűrűd.
Az új hintaszék.

Mosolyogni próbálsz. De
csak egy lyuk keletkezik
az arcodon.

Közelebb hajolunk.
Bonyolult harisnyatartód.
Az ital savanykás íze.
És nagy orosz nyakú sárga pulóvered.

ENIKŐ III.

Az asztal hatalmas sarka.
Horgony a mosatlan vizespohár
fenekén. Sás-ridikülöd.
A nedves törülközőben agyag.

A padlón sikítottál. Mintha
valami fájna.

Az asztal hatalmas sarka.
Horgony a mosatlan vizespohár
fenekén. Sás-ridikülöd.
A nedves törülközőben agyag.
Matróztrikóm a széken.

ENIKŐ IV.

Pepi barátomnak

Rugó. Zsíros bőrkabát.
Beteg húgod tújei.
Dob.

Lábaink kibújtak
a paplan nagy égetett
lyukjain.

Rugó. Zsíros bőrkabát.
Beteg húgod tújei.

És a dob amit
nászajándéknak ígértél.

ENIKŐ V.

Az agyagos ládába csaptad a frízt,
a fültanulmányt. Sorba mindent.

És kint. (A platánlevelek *pontosan*
egymás mellé esnek.) Kint a kupoláról
végre tényleg elindult az ember.

Az agyagosládába csaptad a frízt,
a fültanulmányt. Sorba mindent.

És kint.

(A platánlevelek *pontosan*
egymás mellé esnek.)

Ebbe a kocsmába ahova mi
járunk, nem jár senki. Legalábbis
délelőtt.)

Kint a kupoláról végre
tényleg elindult az ember.

Vagy csak a kupola forog.

ENIKŐ VI.

Nagy folyó választja ketté rárterünket.

Odaát két gömb. Italunk méregpiros
keserű *campari*.

Körakás.

(Házat akartak építeni.)

Csak az új levelezőlapokat nézted át:
nagy folyó választja ketté rárterünket.
Közepe mint a kátrány.

Odaát két gömb. (Házat akartak
építeni. Pedig csak egy régi
vadászfegyverünk volt.)

ENIKŐ VII.

Rárterünk piszkos fürdője.

Hajóablak. Dinárnyi rózsaszín
szappan.

Lepedőbe csavarom használt
forró iszapodat. Mint egy virág
nyílt ki benne méhed.

Csöppent.

Mint a kátrány. Dinárnyi
rózsaszín szappan.

Gipsz szökőkút.

Lepedőbe csavarom használt
forró iszapodat.

Mint egy virág.

Mint egy virág.

Dinárnyi rózsaszín szappan.

Rárterünk kátrányfürdője.

ENIKŐ VIII.

Denevér-puha. És persze
fejjel lefelé.

Orgonasípból rajzolta naggyá
az oszlopot.

(A zsidómeggyen is érezte a
láva kénes ízét.
Sás-ridiküljébe szedte.)

Orgonasípból rajzolta naggyá
az oszlopot.

ENIKŐ IX.

Száraz kis tengericsikó.

Spirituzson főzött. (Rákerünk
renezánsz-háttere.
Az asztal hatalmas sarka.
Száraz kis tengericsikó.)

Spirituzson főzött.

ENIKŐ X.

A kocsmai akvárium halai
nem élnek.
(Uszkálnak.
Néha egy kiugrik.)

Kint. A rózsafák,
akár a struccok.

ENIKŐ XI.

(Epilógus)

Sólyommal vadásztam a csillagokra.
Sólyommal.

Nagy bőrkesztyűmet és
még
mandolinomat kell megemlíteni.

Sólyommal vadásztam a csillagokra.
Sólyommal.

Két fekete sik.
Könnyecseppekkel.
(Piéta.)

Nagy bőrkesztyűmet és
még
mandolinomat kell megemlíteni.

Sólyommal vadásztam a csillagokra.
Sólyommal.

AZ ÁRNYÉK FÉLELMETESSÉGEI

Koncz István

Hiteles háttér:
ó, az arányok, körül
táncha fognak;
sötét kíséret,
fél, ha moccan
göcsörtös botja,
finom gyökere remeg;
a csavargó vándor.

Rém kopog, jaj,
zűrzavaros tudat motoszkál,
a halál vár, lám:
latrok kolduló
bírái mentik a —
(mókás esküszöveg) —
párbajos tragédiát;
bokros igazság támad.

Zászlós mosoly lobban;
jár, kel, csillog a jelre.
Szivárvány-szemek zárkás
összefogás — hajnal —
bukó szellem, szép
színész szavaló trükkje;
és feszül a játék.

1964, Kanizsa

SZÁRAZSÁG SZIDALMA

Fehér Kálmán

Minden szemben vérbosszú
csírák pajzsát repesztí
egerek hasát vájja
pockok fészket rohasztja
madarak bögyében gennyes daganat
minden szemben vérbosszú
fényugár száz élén
rostok mélyén
cafatok ötvözetében
magvak halálát őrzi
feneketlen tátongó gödör
a magvak sírja ez
visszeres gyökerek
hajszálerek
jéggé dermedt rostok
fölgýűrt ingujjban
meleg hancúrozik
lábát sütögeti
nyelvét pörköli
káromlást hizlal

A LÁTOMÁSOK KÖLTÉSZETE

(A hang vonulása)

Bori Imre

A SZINTÉZIS-TEREMTŐ

Jeleztük már, hogy a *Tűzkút* a szintézis verseskönyve, Weöres költői lehetőségeinek foglalata, költői geográfiájának teljes mappája — összefoglalója és értelmezése költői eredményeinek, „lezárása” s egyben általánosítása is a megtett útnak. Kivételes erejű csomósodása, sűrűsödése annak a pulzációnak, ami Weöres költészetében az elmúlónak és keletkezőnek az együtt-játszatásával az élet elvét jelenti. Összefoglaló jellegű tehát a *Tűzkút* gyűjteménye, költői témáinak és elgondolásainak egy magasabb fokon történő sommázása — finálé, amelyben sorra megszólalnak az előző tételekben megcsendített dal-
lamok és témák, s új helyükön emlékeztetnek ugyan régi önma-
gukra, de már mások is, hiszen új hangzatok alapelemeivé váltak, új értelmet kaptak, miközben a költői terv törekvéseit beszélik ki.

Ebből a szempontból határkő a *Tűzkút*, s becsukva e kötetet, a költő alakja az indulás izgalmában dereng — éppen oldozza köteleit, készülöbben ismeretlen világok felé, odahagyva az otthonossá tett és felfedezett világokat. S amilyen izgalmas azon töprengeni, hogy „merre is tart” a költő, éppen olyan tanulságos vizsgálni, mit is járt be költői pályáján, mit tart érdemesnek ebben a költői fináléban újra felvenni és megszólaltatni. A *Tűzkút* szintézise ezt teszi lehetővé.

Tanulmányunk előző fejezeteiben megfigyelhettük, hogy Weöres költői tervében a ciklikusság gondolkodásának kiemelt és hangsúlyozott jegyét jelenti, hogy költői pályája egyes szakaszaiban bizonyos versképletek ismételten felbukkannak, bordázatát képezve költőiségének. Ahogy az irodalomtörténészek Ady motívum-gazdálkodásában

gyönyörködnek, s nem győzik dicsérni azt a tervszerűséget, amellyel az életműben az egyes motívumok kifejlének, továbbfejlődve élnek Ady költészetének ellenpont-hálóját formázva, úgy figyelhetünk meg Weöres Sándor költészetében forma-gazdálkodást és forma-építkezést, amely a *Tűzkút* csokrában megkapta foglalátát, Weöres rendezői és értelmezői elvének engedelmessé. Weöres forma-világának nagy találkozója és megszólalása, megmutatkozása is a *Tűzkút* — itt vall arról a költői törekvéséről legtöbbit, hogy az „egyetlen” verses-könyv az eszmény, az egyetlen „Költemény”, miként Mallarménál, akinek költeményeit oly remekül szólaltatta meg magyar nyelven. Ebből a szempontból a *Tűzkút* az ötven esztendő költő retrospektívája s „egyetlen” könyve is: nem válogatás az életműből, hanem az életmű sajátos megidézéseként az újraéneklés gyönyöre is, kompozíció — egészében is Weöres nagy szimfóniája a bevezető tételként felfogható „Graduale” 10 darabjával, majd „A hang vonulása”, az „Átváltozások” és az „Intimus” tételével s a „Profusa” prózaverseivel, amely a kötet zárórésze.

A „Graduale” a kötet nyitánya, bevezetés a költészet szertartásába, „lépcsőének”, úgy, ahogy azt a cím eredeti jelentése hirdeti. A megállított pillanatnak és az örökös áramlásának versei ezek — Weöres életérzésének, élet-élményének alapvető kifejezéseiként, mint ahogyan a „nagyak” és a „kicsinyek” folytonos egymásba áramlása és változása is dialektikájának törvényei szellemében mozog, az ember és világ látványát idézve meg. A „Graduale” első verse ezt a hangulatot és látványt idézi, elénk terítve Weöres költőiségének varázsszőnyegét is:

Ablak négyszögében
csillag alvad
fekete égen
egy percet megformál a tompa fény
sötétben áradnak a fák
lombban messzi tenger énekel
a szél függönybe dőfi homlokát
zárt perceden kívül
csillagod elragad
a kertben tajtékkozva átfolyik a végtelen
de a szobában összegyűlt a tér...

A „testetlen” élmény szólal meg, s a személyiség feloldódik a pillanatban, úgyhogy annak a nyelvén szólva fordulhat testisége önmagához („zárt perceden kívül...”), aki kitör a pillanatból, hogy a mindenség élményében megfürdjön. A X. vers, a legfelső „lépcsőfok” dalában éppen ezért énekelheti, összekötve az I. vers induló hangulatát is:

A változó világon
átnyúlva szakadatlan,
fürdöm oly végtelen harmóniában,
mit a művészi álom
nem rögzíthet szavakban,
belőle a versben néhány szilánk van.

Ez a szüntelen élmény
eltávolít a földtől,
fejemet kéken-túli égbe ásom...

Idézeteink lényegükben Weöres költőisége körének ívén futnak, zártságáról, meghatározottságáról beszélnek, ugyanakkor a belőlük kifejthető variációk sokasága, az induló utak sok iránya a költői lélek *nyitott* voltát biztosítják — a zártságnak és szabadságnak az egyensúlyi helyzetét hozva létre Weöres költői „lebegésében” az életmű egészét is tükröztetve. A „Graduale” ebből a szempontból Weöres költészetének „kulcs-ciklusa”, maga a szintézis tíz vers mikrokozmoszában költőiségének a „magja”, amelyből a költészet fejlődik ki. Ha eddig kétségeink is lehettek Weöres univerzumát illetően, a „Graduale” ezeket is el tudja oszlatni, s meg tud győzni a költő „határolt végtelensége” meglétéről, arról a rendről, s e rendből fakadó törvényszerűségekről, amelyek költőiségét szabályozzák, az egyes verstípusoknak helyét megszabják a költői szintézisben, az életmű megkomponálásában. Ha valamihez hasonlítható e ciklus szerepe Weöres költészetének megértésében, akkor Balzac *Emberi színjátékának* előszavára, vagy Proust regényének záró-tömbjére, *A megtalált Időre* utalhatunk, ott vonulnak így fel témák és motívumok, amelyekből a nagyobb kompozíciók tételei nőnek majd ki. A „Graduale” így lesz a *Tűzkút* „tervrajza”, szimfóniájának foglalata, és Weöres szintézisének vallomása is, a „földtől” az „égig”, az „embertől” a „világig” megtett út legfőbb állomásainak jelzése, a mikro- és makrokozmosz távlat-játékaival színesült utazás rajza.

Egy fény sugar a kozmosz „kocsonyás” anyagából, amely Weöres költőiségét beragyogja, egy fénypont, amelynek kis köre mégis a végtelent idézi, kiszakítva „egy percet” az Időből, s egy négyszöget” vonva a roppant Térből — íme, Weöres „földi” s egyben „kozmosz” pillanata is, úgy, ahogy azt a „Graduale” első verse megidézi. Költői alaphelyzete ez, „tengerszintje” költői felfogásának és szemléletének:

Ablak négyszögében
csillag alvad
fekete égen
egy percet megformál a tompa fény...

A határoltóság, a zártság tudata ez, a közvetlen „valóság”, a látott világ „zárt perce”, ahogyan a költő megfogalmazza; zárt és személytelen is — maga az éjszaka, amelyben a világmindenség a legtisztábban és leghallhatóbban küldi üzeneteit a mai kornak is, nemcsak a romantikusoknak. Ebbe kell kilépnünk, hogy Weöres költőiségével, látásmódjával ismerkedhessünk, miként ő is teszi „csillagától elragadottan”, s az Idő és a Tér kis köre egyszerre mérhetetlen kiterjedésű lesz (sőtétén áradnak a fák / lombban messzi tenger énekel / a szél függönybe dőfi homlokát... / a kerten tajtékozva átfolyik a végtelen...), a kis körön belül pedig a tárgyak, a „való világ” dolgai az éjszaka „varázslatának” hatása alatt metamorfózison mennek át; anélkül hogy tárgyi mivoltukat elveszítenék, rejtett világuk mutatkozik meg — a

Tér válik érzékelhetővé, mintegy spiritualizáltan, a „tárgyak hullámveréseként”, amelyről a szem ismét az ég felé tartó útjára kap indításokat. Az érzékelésnek e parabolikus útján a graduale-típus a fokozatokban is őrzi az egész ciklus természetét: a vers-részleteknek is megvannak a belső lépcsői:

de a szobában összegyűlt a tér
sarkokban elmerül
karszék piros hajlásain
átlátszón szétterül
mosdókancsó indázó kék nyakán
egyhelyben fölrepül
gyűrűd az asztalon
gyertya mit nem lehet eloltani
a szigetet paskolja éj...

Szívdobbanásként, az élet jeleként, de az éjszaka csendjének érzékletes megidézéseként is hallhatóvá válnak a dolgok:

tárgyak hullámverését
süket héjukban hallani...

Ezen a ponton fordul a költemény az érzékelés elvontabb szféráiba, a létezés spirituális vonásainak irányába, a csillagászat képzeiteiből építve fel a verset:

te mennyek ábrás könyve
a teljes fényű ősi létben
érintésre becsukódtál
de szemem tovább fut a fedelén
ahogy e csillag vándorol
sok év előtti sugarában
pillantás a parttalan ürében

Az előbb emlegetett elvontság azonban a legteljesebb tárgyiasság és tudományosság igazságait képezi, benne a kozmoszról szóló ismereteink nemcsak materializálódnak, hanem költőiesednek is — a tudományos igazság költőivé és érzelmi telítettségűvé lesz, ha a költő és a világ viszonyának ellenpontjai között feszül; pólusai Weöres költői rendszerében a „teljes fényű ősi lét” (versei nosztalgikus vezérszólamát idézi a sor!) és a „pillantás parttalan üres”, amely az érzékelés dimenzióit hivatott megmutatni. Az első az érzékelés „tárgya” felé tereli a figyelmet, a másik a költői „módszert” sejteti. A vers parabolikus íve így rajzolja fel ebben a versben a „Graduale” egészének ívét, s így tartalmazza Weöres költőiségének a *Tűzkútban* megfigyelhető törvényszerűségeit, majd azután a retrospektívát Weöres egész költészetének alapvető vonásaként mutatja meg.

A „Graduale” első verse a „látásé” volt, bár a „szem” képzeete csak az utolsó sorokban bukkant fel, hogy a „teljes fényű ősi lét” zártsága költői vizsgálatát idézze, egyben a költő földiségét, emberi jellegét is bekapcsolja a vers áramába. A ciklus versei, egymásutánjukban, a költőnek ebből a képzetből kiinduló elemzéseit tartalmaz-

zák, miközben a ciklus „lépcsőzetes” jellege is kidomborodik. A második versben a „szem” a magány képzetét hívja elő, megfogalmazva a lélek belső körére irányuló figyelem vallomását is: a koponya mikrokozmosz-jellege emelkedik ki:

Koponya: cella.
Kinn zárt,
benn végtelen.

Nyitott szem
kődbe húnyt.
Csukott szem
befele tárt...

A harmadik vers ezt a fiziológiai vizsgálatot folytatja tovább, hogy a fények-árnyak játékának villanásaiban megállapodjék az ágyék tájkán, „ahol a has kidomborúl”, és felfedezze a „hatalmas árnyék” ráborulását. Sötét háttérben, csillag-alvasztó sötétségben kószál az egyetlen fénysugár (az elsőben a szoba tárgyait járta be, a másodikban a koponyát vontá körébe, azután végigtapogatta a testet), majd a negyedik versben vakító fényesség, fényáradat tör a versbe, miközben a „bolygó fény” csillaggá válva női hason állapodik meg („hol súlyos ragyogó csillag a nő gyenge hasán pihen”). A fény bőségének a verse a negyedik, ellentétben az első három (különösen pedig a második és a harmadik) aszkétizmusával, kemény megmunkálásával. Időmértéken fut a vers, s az antik költészet csorduló tavasz-verseivel kél versenyre a költő:

Eleven zuhatag, mit nap-arany kürttel a méhraj áld
s üde lepkecsapat röpteiből hajladozó füzér:
túláságos lobogás! gally-tővisen sárga cukor, tavasz,
mennyi a harci szekér fönn
adamant-rudakon, nincs pata-dörgés, csak az égi tér
tágabb csöndje felel, míg lehajolnak meredek falán
fogatai messzi-fehérlőn...

„Vagy a fellegeket nézd, e leány-szellemeket” — biztat, s elragadja a mámor a tavaszi égbolt alatt. Szerelmi mámor ez („s a palánkok előtt reszket az ín, roppan a férfi-térd...”), olyan hatalmas a természet szava, hogy „holt sem nyughatik itt, forr a gödör, lázad a vén terem, jussát követeli élőn...”, s

angyallal poharaz gömbölyü meggy-húsban a lány kukac,
ékkő-diszbe ború, ő a király, hódol a víz, a fény,
és míg távol a tél jön,
kicsi szálat ereszt ág s fű közén, rá csak a menny havaz.

A ciklus innen a szerelmi mámor lépcsőin kapaszkodik mind magasabbra: az ötödik versben már a nyelv is megzavarodva, beleszédülve az elragadtatásba, dadogó lesz, s felrúgja szabályait. „Arcom az arcán...” — kezdődik vers, hogy három szakasszal alább így folytatódjék: „arcodom arcomod”. Ég és föld küzdelme és ölelkezése ez, a

költő elszakad a földtől, és ott van abban a „teljes fényű ősi létben”, amelyet az első versben becsukódni láttunk. Kezdetben földi, s „ál-lati” a küzdelem, amelyben legyőződik a Föld vonzóereje:

Arcom az arcán
barna hajam árad szőke hajába
kopár emlőit paskolja zuhogva szívem
karmos fekete mancs ráfaragva fehérmárvány derekára
kettéhasadt combjára beleim csavarodnak
hasa kristály csésze tele vérrel.

Gyilkolva mozog
erdőborított zuhatag világa
hol a hím a nőtényt leszúrja
hol a nőtény a hímet elnyeli...

A szerelem ez, az egyetlen út a kozmosz felé:

akiben én vagyok te és te vagy én
és napkorong áll az éjben

-----
tej-finom áram közös ereinkben elárad
mint magam oly közel vagy hozzám
mégis az ájulat távoli fátyol-fellegében
bújkáló csillagaid között
holdsarló-pillantásu égen
törzsemmel összenőtt
istennő végtelen messzeségben.

A hatodikban lendül át a „túlsó éjszakába”, megszólaltatva a „nő-
elvet”; amely képzetében a hajdani élet-egység tudatával azonosul:

Hajlik lenge derékkal a Férfi elé örök árnyon
átcsengő lugasom: honnan e hajnali fűrt?

Ez a szerelem verse, csak már az ellentétes pólusról szemlélt képekkel, ahonnan már az látszik, hogy „nézi a vaksi világ: csillaga merre sajjog”.

E befejező képpel köti össze a költő a ciklus első hat darabját, a testből kiindulva az ég felé törően, hogy mozdulatának a szerelem legyen a motorja, s „úrutazásában” rakétája. Az ív a földi, e világi, tárgyi éjszakából indul, és veti át magát az irreálisba, a „túlsó éjszakába”, a koponyán innen és túl, kívül és belül elterülő univerzumban egyaránt szemlélődve.

A ciklus hetedik darabjával új kör kezdődik, az élmények egy másik rétege fejlik fel: a spirituális, bár érzésünk szerint a szó nem fedi egészen azt a tartalmat, amit ki kellene fejeznünk vele, mint ahogy az „intellektuális” jelző sem mondja ki a teljes igazságot Weöres verseinek e körét illetően. Népi és irodalmi ihletés, gondolati síkok, amelyek alig érintkeznek a tárgyi világgal, az intellektuális képzelet játékaival, képek és kép-áramok, amelyek a látomások bimbóiból nyílnak; asszociációk, amelyek Weöres költészetének legmélyebb rétegeként realizálódásukat keresik.

A lépcső, immár az imaginárius, hiszen a hatodikban már feljutott a „túlsó éjszaka” fennsíkjára, tovább kapaszkodik felfelé, ha még itt a „fent”-nek és a „lent”-nek különösebb jelentősége lenne. Ízeit azonban (a lépcsőfokokat) itt is kitapinthatjuk. A hetedik rafinált egyszerűsége az irodalmi asszociációk gazdag körét nyitja meg: monoton, kopogó rímei, nyers primitívsége a középkori költészet vallásos áhítatát éppen úgy idézi, mint ahogy képeiben a népi mitológia-teremtés mozdulása lelhető fel, ahogy a népi sors-látásnak fatalisztikus vonásait felrakja:

Vörös kóró a legényfa
lepi göndör fürt tajtéka
tollbokréta hasítéka

Szurtos kötény a leányfa
cincér fészkel odujába
csápot rezget porfuvásba...

Majd látomást énekel:

Habos ménesekre nézel
villogó fehér sörénnyel
átúsznak a vizen éjjel

Arany János és a népi látásmód — ballada, ahogyan az öreg Arany átélte az élet sorsszerű mitológiáját, majd ezt a nyolcadik versben átjuttatja görög sors-élménnyé, egyúttal pedig kiegyenlíti a kettőt. A nyolcadik vers ugyanis félre nem érthetően Arany reminiscenciával kezdődik:

A hegyen, ahonnan a zene lepedőben alászállt,
juhok árnyai buknak szakadékba, Tápláló bogáncs-
töveik sorra kiszakadnak husunkból
mely közös a földdel az ázó völgyben...

S ezzel a görögös képpel végződik a „Soprán” szavaiban:

... Képzeld el engem itt,
illatban áztatott hajam és csillogó bőröm, e táncos csillag,
messzi veled-létem rádtapadó meleg borzalma egyedül
kísérjen téged a tetőtlen hullámokon! Többről ne tudj.
Örökké nem sirok.

A kilencedik a „kútba dobott lány” mitológiájáról énekel:

Zöld országban virágzó terebélyek
kettős sorában hegyre visz az út
s az égen folytatja páros szivárvány:
rajta meddig jutottak el a vének?
lábnyomuk vájkójában hold aludt,
és ősök néptek, megannyi bálvány...

Weöres világ-élményének egyik markáns mozzanatát beszéli ez a vers. Egyfelől „A medencében vásár, villogás: bohóc ebédel, mint zsák el-

pihen, malac visít a madzag kurta szárán”, másfelől ennek ellentétéként az „éterikus” élmény:

Ily hánytorgó világ habját robogni
s az állandó kristálytenger csodáját
érzi a csont, fohászkodik a parton:
Ó hallom a Jelenvalót susogni
s jelenvoltom irtózó némaságát
e pillanatban és örökre hallom.

A tizedik, a záróvers ennek a foglalatóját adja, egészen egyértelműen megfogalmazva azt a belső költői elvét, amelynek munkáló nyomaira a ciklus egyes darabjaiban állandóan figyelhettünk: az eláramlást a világmindenség képei felé, az éteribe, a spirituálisba való áramlást, az Egész felé törekedve, amely a költő szerint már csak ott van jelen, érzékelhetően pedig a szerelmi mámorban, a változás és az állandóság mindig jelenvaló dialektikájában. A tizedik vers nagy indító valómsága egyúttal az „élettől” a „művészetig” vezető utat is lezárja, ars poetica-szerűen fogva össze az egész ciklus jelentését, s rámutatva költőisége alapvonalára, arra a „szüntelen élményre”, amely „eltávolítja a földtől”, de amely mégiscsak rajta tartja:

A változó világon
átnyúlva szakadatlan,
fürdöm oly végtelen harmóniában,
mit a művészi álom
nem rögzíthet szavakban
bellőle a versben néhány szilánk van...

Így lett a „Graduale” Weöres költészete motívumainak, szólamainak, hangzatainak nagy fölvonulása, képeinek, technikájának megmutatása, költői alaptermészetének vallomása, költészetének a leltára, versbirodalmának „ábrás-könyve”.

A *Tűzkút* gazdag szövevényének száalai ebből a ciklusból indulnak el, s az ezt követő vers-fejezetek innen nőnek ki a zenei művek tételeként.

TÉTEL: VARIÁCIÓK

A „Graduale” segítségével csomósodási pontjaiban rögzített költői világkép „A hang vonulása” darabjaiban a variációk szívárványszíneivé bomlik — abban a világban mozogva, amelyet a „Graduale” utolsó darabjaiban figyelhettünk meg, a stilizálás Weöres költészetében már hagyományos módja és a mitológiai hajlam koordinátaiban, miközben versformáinak gazdagságában dűskálva a Salve Regina nagy lélegzetű himnusz-formájától az epigrammáig, „népdaltól” a kantáta-formáig megszólaltatja a világirodalom forma-örökségének ritkában művelt, nehézségeket támasztó, formai bravúrra ingerlő alakzatait. A költő irodalmias-intellektuális világ-síkján készültek ezek a versek, amelyekben az „alakoskodó”, az adott formákba oly termé-

kenyen beilleszkedő, azokat merészen vállaló egyéniség játékos-megidéző vonásai érvényesülhetnek, bátran keverve színeit, minden formában önnön természetére lelve, minden alakban önmagát adva és megmutatva, minden hangban a maga szavait mondvá.

Weöres világ-élményének legközvetlenebb következménye ez a mások színeit is kölcsönvevő, más alakokba behelyezkedő magatartása. Weöres szerint a világ nemcsak folytonosan „változó”, amelyből a költőnek át kell „nyúlnia” a teljesség igényével és vágyával, hanem sokalakú is — minden pillanatban metamorfózisra kész, minden darabjában a lehetőségek számtalanja rejtőzik. S hogy e lehetőségeket megidézze. azért fordul a hagyomány kínálta verses formákhoz is, azzal a természetességgel, amellyel „ki akarta próbálni”, hogy milyen az, nőnek lenni, mintha csak ebben a mozdulatában Kaffka Margit egykori hívása csendülne és realizálódna. Így énekelheti az újkor bátor hajósainak énekét, a Salve Reginát, az ismeretlenbe hajózó Kolumbusz módján; így írhatta meg „egy ókori költő epigrammáit”, Tang Ming-Huang császár „vallomásait”, újraénekelhette az ukrán Sevcsenko témáit, Reverdy „intérieur”-jeit és „paysage”-jait, készíthetett „Babits-emblémát”; így faraghatta ki a romantika korának kedves „génuszait”, a „borúst” és a „nyájast”. Megírja „változatát” egy népdalra, „A szörnyeteg koporsója” kantátáját, a „Dob és tánc” ritmustanulmányát, görög siratót és xeniát, az impresszionista képeket festők modorában, és a „Magna Meretrix” rokokó versét.

E széles skálájú formavilágot egyensúlyozza a *Tűzkút* harminc szonettje („Átváltozások”), a zártság és a szigorú szerkesztés remekei, „A hang vonulásá-nak áradása ellenében itt az összefogottság az uralkodó (a *Tűzkút*ban ez az andante tétel), a forma befelé mutató vonalának gazdagságát idézi meg. Ebben a ciklusban a formai változatok legyezője befelé fordítva — egyetlen formai képlet harminc lehetőségét kísérletezi ki, az *egy* variációiban tobzódva, miközben tökéletesen érvényesíti a „gondolkodva érezni és érezve gondolkodni” Becher megfogalmazta szonett-törvényt: „Valamennyi költői műfaj közül a szonett az, amelynél a legkevésbé bízhatjuk magunkat az intuíción. A szonettköltő mindenekelőtt konstruktőr, emellett azonban csak akkor sikerül költői konstrukciót alkotnia, ha megtanul gondolkodva érezni és érezve gondolkodni” (Becher: *A szonett filozófiája* . . .). Weöres szonett-ciklusa igazolni látszik Becher egy másik megfigyelését is, amely szerint a szonett az a műalkotás, „amellyel először találkozunk, ugyanakkor visszanyúlunk emlékeinkbe és felidézi bennünk mindazokat az alkotásokat, melyeket szonettnek nevezünk”. A szonettek eme „csodálatos jellege” e 30 szonettben is felfedezhető. Nemcsak Weöres forma-érzékenységének megnyilatkozásai ezek a szonettek, hanem annak bizonyítékai is, hogy Weöres számára a formai kérdések távolról sem pusztán alaki kérdések — az életmű, s külön a *Tűzkút* ihlet-tervének szerves részei is. Egyfelől folytatja a szonettekben is „A hang vonulásá”-ban megfigyelt törekvést, hogy a személyestől elszakítsa a verset, elidegenítse magától, a szubjektívnek negatív mását is kicsalja, hiszen a szonettek „évszázadok szonettjeinek kíséretében lépnek elénk” (Becher), egyszerre szonett-emlékek

is, de Weöres-versek is, amelyekben a költő az „átjátszás” lehetőségeit kiaknázva, megerősíti az olvasót abban a hitében, hogy itt Weöres költészetének egyik fő sajátosságával találkozott, amelyet, a brechti példa sugallatára, bátran nevezhetünk Weöres-effektusnak, a formai mimikri sajátos megnyilatkozásának, hiszen Weöres nem rejtőzködni akar, hanem megnyilatkozni. Másfelől, tartalmi kicsengésként a szonett zárt rendszere hordozza a ciklus verseinek egységbe foglaló gondolatát, az ihlető filozófiát, ezen túl pedig a költői magatartást is, nézőpontot is: a biológiai létezés szemszögéből látott Én-t és világot, a biológiai létbe zártság tudatát. A szonett-ciklus így a távlat-váltás tényét is felveti. „A hang vonulása”-ban egy kozmikus távlat vonalai futottak, s velük az eufória és az idill hangjai szálltak, itt a biológizmus fokán ironikus-kesernyés a költői szemlélet, amelyet a szonett-formával együtt járó ünnepélyesség nem old fel, hanem hangsúlyoz: íme, az emberben ez a „földi” — a test vegetáló nyomorúsága.

Az „Intimus” darabjai (a *Tűzkút* harmadik versciklusa) ismét a változatok sokféleségében dúskál, s ha „A hang vonulása”-ban a „fent”, az „Átváltozások” szonettjeiben a „lent” elve dolgozott a formákban is, itt a „középút” verseit olvashatjuk, ám a ciklus harmadik verse után megkapjuk az első figyelmeztetést arra is, hogy ez a „középút” mégsem a szokványos formai megoldások ösvénye, hiszen a ciklus negyedik verse már a Fairy spring, amelyet a költő így minősít: „freskók és stukkók egy vidám színházba”. Mintha a középkori chantefable bűbájos műfaját teremtette volna újra ebben a többrészes költeményben, amelyben a varázslatos tavasz szerelmeiről dalol, a narratív részekbe a görög eklógák szabad témakezelését is érvényesíti, annak formáját, módorát is felhasználva. Majd a „Zimizim” gyermekverse következik, azután az „Egérrágta mese”, ennek a Weöres-versvonulatnak játékos tartópillére, ezt a „Harminc bagatell” rövidebb darabjainak szaporázása követi, hogy azután a „Symphonie concertante” széles íve a zenei formakincs területére emlékeztetve átvigye a figyelmet a „Profusa” zeneiségben tündöklő darabjaira.

A „Harminc bagatell” önmagában is összefoglalás: azoknak a rövid daraboknak, hangpróbáknak, aforisztikus futamoknak, pillanatfelvételeknek zeneileg kiteljesített formáit összegezi, amelyek vonulatát *A hallgatás tornyával* kapcsolatban már volt alkalmunk érinteni. Ennek szinte minden változatára akad példa a „Harminc bagatell”-ben. Megszólaltat „őskori” motívumot, majd jávai, kínai, cseremiszi, ukrán, szlovák, cigány, török, északi népek dal-próbái után „népballadafosztlány” s magyar népdal-variáció következik — zenei impresszionizmusának remeklései. Az Ányos-, Csokonai-, Kölcsey-„utánzatok” után forma-tanulmányok (chanson, lied, song, epigramma, fabula) következnek, amelyek közé ritmus-játékok (rumba, rock and roll), tónus-próbák ékelődnek, megidézve mind a képversek, mind pedig a zeneiség tisztább alakzatai felé haladó költő törekvéseit.

A „Profusa” ciklusban a költő szüntelen alakváltozásai, „elidegenítő” törekvései a képversekben nyilatkoznak meg a legmaradandóbban. „Az áramlás szobra”, a „Tapéta és árnyék”, a „Néma zene” című versei a szemnek kínált lakomák is — szándékaiként annak a

törekvésnek, hogy a kifejezés lehetőleg minden lehetőségét birtokába vegye, hogy megszólaltassa és megláttassa azokat a témákat is, amelyek rejtett vonásai csak a képvers több érzéket munkába fogó kényszerével mutatkoznak meg. Példái ennek „Az áramlás szobra” nyelvi halandzsája, grammatikai erőszakai is, amelyek a mozgás zenei képlenyomatai: az első sorban egy szóösszerántás, egy főnévként használt ragozott ige és igeként alkalmazott főnév szokatlanságával idézi meg a nyugalom és a mozgás összekapcsoltságát, közben a haladás képzetét az értelem „elmosásával”, felbontásával, határozott jelentésének elmosásával idézi fel („nyugmozgás siethez indul sietben ablakik”), majd a negyedik sor („ló pusztá paripa sivatag”) képzetét mozgássá, szabad száguldássá a szótagok összezavarásával alakítja: „pulósztá sipavaritagba”, s az egymás mellé került szótagok hangzása a gyorsulás érzékletét tudják kiváltani, ugyanúgy, ahogy a záró versszakban a megnyugvást asszociáló, andalgást és álmodozást sugalló fogalmakból („éj kert hold pad”) a szótag-kombinációk idézte zeneiség lassú koppanásai szólalnak meg: „dobéjdob dobkerdodob dobholddob dobpadding”. A „Tapéta és árnyék” szép őszi versében az epikus mozzanat elhagyását teszi lehetővé a kép- és hangvers kombinációja. Szőnyegkép, amelyen azonban nemcsak a szüretre váró tőke rajza mutatkozik meg, hanem a szüret teljes érzéki benyomása is: a „qip”-ek madárhangjai az ugráló madarakat éppúgy megidézik, mint a szőlőhegyet, a hangjaira eső „szőlő venyige kacs fürt” szavak pedig a termésétől megfosztott tőke képzetét ébresztik („rt szőlő venyige kacs f yige kacs cs fürt sz”, s nem marad más a hegyen, csak a madarak, hiszen két „qip”-pel záródik vers), s a képbe szerkesztett tréfás weöresi „népdal” („Egyszerre két este van Mindkettő csak festve van Harmadik az igazi Koldusként áll odaki”) a jókedvű szüretelő, a vidám szüret hangjait és színeit is felrakja hangos palettájára. Ezeket a „költői” eredményeit, amelyek önmagukban „reálisak”, fejlesztés tovább, absztrahálva, sejtelmekké alakítva, a „Néma zené”-ben, amely ebben a pillanatban alighanem Weöres Sándor legfrissebb törekvéseinek a jelzése.

A *Tűzkút* záróciklusa a prózaverseké, amelyekben a költő a képteremtésnek és kép-tobzódásnak szabadságával bölcselkedik, mintegy költészetének filozófiai gyökereire mutat, összegezve költőisége legfontosabb vonásait, amelyek a prózaversek áttételeiben is megnyilatkozhatnak, megvillantja annak lehetőségét is, hogy benne, aki a legősztönösebb magyar költők egyike (az ösztönösséget természetesen nem közhasználatú vonatkozásaiban értelmezve), a vers lét-eleme, a nem-vers költőisége is mozdul, igazolandó azt a korszerű szemléletet, amely a költőiség fogalmát nem korlátozza csupán a versre, tehát pusztán formai kérdést lát benne, hanem a művészet alapsejtjei között tartja számon, ami ugyanakkor nem jelenti azt, hogy magában a prózaversben a vers ellenpólusát lássuk.

Weöres Sándor „formai geometriája”, amely a *Tűzkút* alaptervét is jelzi, nem „euklidészi” tehát, hanem határtalanul szabad és kötetlen, alakváltozatokra igen érzékenyen reagáló. Egyben ezek az eredmények a „formának” egy nem közhelyszerű értelmezését is lehetővé teszik, s arra figyelmeztetnek, hogy Weöres vers-világában a megol-

dásoknak nemcsak módszerbeli a szerepük, hanem „tartalmi” is, a költői „anyag” megjelenési formái akárcsak a világ egyéb dolgai: pillangók vagy ásványok, amelyek ugyanannak az élet-mechanizmusnak más-más alakjaként egységes lét-törvényeknek engedelmeskedve keletkeztek. Költészetének ez a mozzanata azonban új kört nyit meg: a világlátását, az élet érzékelését, költészetének élet-dialektikáját, amelyből Weöres vers-alakzatai, költeményeinek formai kérdései oly természetes módon nőnek ki.

TÉTEL: VILÁGLÁTÁS

A „Graduale” elemzésekor megrajzoltuk már azt a kört, amelyben Weöres szemlélete mozog, s jeleztük a költő és a világ ott fellelhető projekcióját. Az egész kötet anyaga, a „Graduale”-ből kibontott variáció-sorok, ennek határozottabbá tételét is lehetővé teszik. A „Graduale” elsősorban Weöres élmény- és gondolat-mozgásainak irányát fedte fel, a „földtől” az „ég” felé haladó elmozdulásaiban, a kettő közötti határterületet a szerelem mozzanatát jelölve meg, ahol „földi” s biológiai princípiuma átveti magát a határon, s a spirituális, kozmikus felé indul el. Weöres költészetének ilyen erővonala megszabja a „múlt” és a „jelen” nála megmutatkozó perspektíváját is, az egész és a megosztottság relációiba vetítve az álom és valóság, a vágyott és kézzelfogható ellentétpárjait.

A „Néma zené”-ben olvashatjuk a következő sorokat:

zsoltár kezdődik újból
 a látatlan látatlan tiszta világért
 mely nem az évekkel süllyedt habokba
 a redőtlen szerelmi korszakért ami folyton
 elsötétült
 így szülte a tört ént a világtalant
 s a törzs nem is meri egymásba feloldani többé
 a semmiből éle- sen kiált a
 mélybe merült...

Kulcsvallomásának tarthatjuk ezeket a sorokat? A *Tűzkút* egésze, amelyet előző versei oly meggyőzően hitelesítenek, a „Graduale” egyenes ívével nemcsak határozottá teszi, de a költői érettség itt szemlélhető magas fokán egészen egyértelműen is megfogalmazza, s fenti idézetünk kiemelt szavaiban rejtve megmutatja:

atlantisz elsüllyedt mikor történt nem ismeri senki

A boldog Atlantisz képze, amely beleszövődik a versbe, annak eredeti jelentését is felfedi. Weöres költői emlékezetében létezik egy „látatlan tiszta világ”, amely Atlantiszként süllyedt a mélybe, a világ valamikori kozmikus boldogságának egy pillanatában, amikor az ember boldog egységben élt a világgal, önfeledt paradicsoma „redőtlen szerelmébe” merülve. Mítoszok, a népköltészet alkotásai, varázsszavai őrzik ennek a világnak halvány emlékeit ma már, amikor az ember, kiűzve ebből az Édenből, „tört énje” szakadékaik felett bo-

lyongva él, az egység harmóniája utáni nosztalgiájában. A szerelmi mozdulat az egyetlen még, ami meg tudja idézni a biológiai létből elkíváncozó vágyat; ezen a résen tud kiszurranni az élet vegetatív funkcióinak szorításából; a férfi és a nő eggyé váló teste tudja még a lélek spirituális világ-élményét ősi tisztaságában és egységében rekonstruálni, miként erről a „Graduale” 5. és 6. versében olvashattunk.

Weöres az árnyalatok gazdagságát látja bele e témába. Éteri csúcán a „Salve Regina” himnusza áll:

Most kőasztalt terít a pirkadat
és hív megfoghatatlan lakomára
a semminek látszó első sugár,
s föld, ég, látóhatár
elpattant foglalat,
áthabzik rajta Ékességed árja,
s a tönk anyag e tündöklés alatt
mély forrását kitarja:
telt szerelem-pohár,
fölötte lengsz, nyitott szárnyú fehér madár...

Egy másik versszakában a „mindenütt áramló ifjú Nőt” emlegeti, aki, mintha egy Boticelli-képről mosolyogna felénk boldog derűjében. A Bartókról szóló versben ugyanennek az „égi-élménynek” megfogalmazásába merül:

az állat és angyal közti űrben
az élet kiszárítja kegyetlenül
merő szeretet és semmi irgalom
mi másnak kincs önéki lom
mi másnak szemétdomb önéki égi kémia
beágyazva józan önkívületbe
az időt folytatja tétlenül
munkája működik helyette

— — — — —
már ott honol a kristályok körében
zengő sípok állják körül
de nem hallja nem látja...

Az „Internus” darabjaiban az önfeledt anyag mellett tesz vallomást, amely az egykor volt atlantiszi időket jellemezte:

Élet s halál nem érdekel,
csak az a harmónia kell,
mit nem hordozhat az anyag
s nem tudhat róla értelem...

(Oldódó jelenlét)

s ott maradok, hol nincsen föld, csak ég;
nincs esemény meg tünemény varázsa.

se felszín, látszat, habzó semmiség,
csak a valóság békés ragyogása,
mérettelen, számtalan, névtelen,
vágytalan, változatlan szerelem.

(A belső végtelenből)

Testibb élmény-réteget jeleznek a szonettek egyes darabjai, mint „A kettébomlott Hermaphroditus” is:

A titkos asszonyi tengerszem összenőtt
lágyan-hatalmasan az éggel és a földdel,
medencéje körül lápi szempilla zöldel,
pólyások ligete bújtat egy szeretőt.

— — — — —
De a férfi orom a nem ősi kékbe forrva
megbűvölten tekint a hetyke szuka holdra,
ott fény-árny pörgettyűn a kívánság oson...

A földi szerelem megoszlott — ez a kicsengése ennekaz élménykörnek, s mint láttuk, a női öl „tengerszeme” tartja a legtöbb kapcsolatot a természettel, az éggel és a földdel, míg a férfi csonkasága a beológiai lét, a fiziológiai képzetek felé mutat. Weöres verseiben ez a csonka férfi-mozzanat egyfelől a nő utáni vágyban nyilatkozik meg, másfelől a nővé válás dalait szüli.

A szerelem „ég” felé mutató ívén a „Fairy Spring” versei haladnak:

Magányos éjek tőrei
vér-erek dörgő dobjai
két külön tűzvész kanyarog
egymást akarja oltani,
két szerelem egymás felé
kigyózik mint a gyűlölet
s az ösökkel telt temető
susogva bíztat, integet.

— — — — —
Lányban dereng az éjszaka
minden hulláma, csillaga,
csípője urna-íve közt
a virrasztó halál maga.

Ó a közös kétféle vágy
vakon egymás felé szalad
egyetlen cérnaszál-hidon
és a híd mindig leszakad!

Ez a szerelem-felfogás vezeti be a „Fairy Spring” három „ferskójának” versét, s a költői Amor a III. (prózai) betétben így kommentálja a szerelmi egyesülést: „Egymás iránti féktelen szomjukban tulajdonképpen vágytalanok; hiszen karjukban tartják a kielégülést, aki éppúgy szomjazik. Dulakodnak, sírnak, haragusznak: de dulakodásuk ölelés, könnyű ékesség, haragjuk szerelem. Boldog, aki az élet minden állapotában ugyanúgy küzd, sért, haragszik, mint az első egyesülés-

ben: folyton a bizalom perceit éli, az ős-örök Aranykort — mondja Amor”. Weöres költészetében a „Fairy spring” pontján értük el az „emberi arányoknak” nevezhető síkot, félúton az „égi perspektíva” és a biológiai lét érzékelése között. A három eklógai hangulatot árasztó történet (a harmadikat „Antik eklóga” címmel jelentette meg a szerző az *Új írásban*) azonban a „realitás” itt megjelenő formáját is megtörtén, „átjátszva” tükrözi, hiszen irodalmasítottan, eklógiai hangulatok lengik be, a történetek játékos jellege pedig elmosza az éles határokat, a naturalista körvonalakat, s lesznek a versek nemcsak az öneledt, biológiai létben boldogan élő és játszadozó fiatal-ság megidézései, de az ártatlanságé is, amely itt, költői bravúrként, a szerelmeskedés már-már fényképszerűen „reális” leírásaiból árad.

Ám a „Gradualé”-ban megfigyelhető szerelem-értelmezés és funkció itt módosulást szenvedett. Itt is, igaz, a szerelem az „ég felé mutat, de egyúttal az Édenből való kiűzetés” mozzanatát is belejátszva, az ártatlanság elvesztésének tragikumát is sejteti:

S bimbók közt leszorítva, folyondárral lenyűgözve
fekszik az ifjú hanyatt a lány eleven lugasában,
megszédülten, ijedten; s Éva nem engedi el már,
földanyaként, ki szivéből szül fiat és vele alszik,
elnyeli síkosan és szorosán gyűrűző melegébe,
fürtjei csiklandozzák, hullámozva-lökődve
őrli tapadt öle, könnyű tompora, hinta-csipője.
Lát a fiú dúlt, izzadt, fulladozó, idegen nőt,
lát a lány megszeppent s elpityerült gyerek-ajkat,
édeni létben holtrasebezve kiáltana: csak néz,
összecsapó hullámokon ingó tágrameredt szem.

A tavasz gyönyöreinek ez a látomása így nyitja meg a férfi-lét tragikumára felé a gondolat útját. A „Xeniá”-ban („Nő voltam s uramat kényes testemre fogadtam mint érzékeny húros hangszer a mesteri játszót... — kezdi a verset) így kiált fel: „ó hogy irigylem a gaz ringyót! most férfi vagyok csak”. A „Nocturnum”-ban pedig még tovább viszi a gondolatot:

Végtelenül unom szüntelen
zártságomat egy férfi-testben,
percre sem múlik jelenléte,
közös ágyban kell hálnom véle...

Weöres költői gondolatának új kristályosodási pontját képezi ez a férfi-létben gyökerező biológiai szemlélet. Weöres „biologizmusa”, amelynek nyoma már ős-eposzaiban megtalálható volt, a flóra és fauna tobzódását hozta, itt az emberi test élettani mechanizmusa felletti borzadály élményévé alakul át: az „éter” itt kapja meg ellentétét, a nyers s meztelen létezés eme rajzaiban, amely megköti a lélek röptét, életfunkcióival a földhöz és a hétköznapokhoz láncolja, „állat-volta” törvényeinek kiszolgáltatottjává teszi: „...érezem melegét, nyirkát, végig lábujjától hajgyökeréig, beleinek kacsaringóit, hím-rönkjét, meddő mellbimbóit, tüdő-tömlője tátogását, változékony szív-

dobogását, zsibbadt s hegyes fájásait, gyönyöre villanásait, szomjázását és éhezését, zsákként telését-ürülését..." („Nocturnum”).

Weöres szonett-ciklusában azonban az emberi test látványa költészetének olyan aspektusait is előhívja és megszólaltatja, amelyek eddig vagy némák maradtak, vagy bonyolult áttételekben voltak csak fellelhetők: a személyesnek keresi a kifejezést, amely a test test-voltával, tehát fájdalmaival és igényeivel eltakarja a szeme elől a Napot s a csillagokat, s a lélek kozmikus utazásainak határt szabva, a figyelmet magára kényszeríti:

Elrágta gyökerem a gyötrelem
s már érzéketlen húzódtam felette.
Ekkor belécsavarodott belembe.
Hasamat felhasítám hirtelen,
sajgó belemet hurkoltam kezemre,
benn poshadó megcsócsált élelem
duzzadt fekete-zöld rétegesen,
s ezt falni kezdtem, vad szagán merengve.

Agyam zsiros, szemem híg; mily soká
győzőm e disznótort, ördög se tudja,
fejjele lerogytam fenekem alá.

A megmaradt vonagló véreshurka
még friss-piros, még semmi erjedés:
egyétek ti. Kidöntött az evés.

(Autophagia)

Dühös szatíra ez, s kétségbeesett döbbenet, amit a világnak ez a látványa kivált az emberi test pontján. Innen nem lehet sem a bensőbe megszökni, „honnan tárul az ősvilág”, „vagy torony-erkélyről szét nézni a jövőben”. Az „Autophagia” képei tanúskodnak arról, mekkorát zuhant a lélek a test parancsszavára. Nemcsak a Weöres-versek atmoszférája sűrűsödött meg, tónusaiban lett sötétebb, hanem anyagában, a képek elnehezültségében, a vers-test zártságában, a zenei elemek eltompult hangzóságában is. Kicserélődött a kép-készlet is: a verset a hétköznapi dolgok szállták meg, az „égi kémia” helyett földi anyagcsere-folyamatok dalait írja, a révület helyett, kesernyés, iróniával hangjában, a földi dolgok kényszerű voltán töpreng:

mégse mindegy, hogy a derús lét ősi titka
szavamból fölkel-e és útjukra borítják,
vagy csak holttestemet túrkálják mint giliszták.

(Animus)

Vajon Weöres költészetének fordulatót jelzik ezek a szonettek, amelyek a mai magyar költészet csúcán állnak? Ebben a pillanatban nehéz lenne felelni erre a kérdésre, hiszen ezt a költői praxisnak kell eldöntenie. A *Tűzkút* versei azt láttatják, hogy Weöres költészetében a megosztottság oly messze vitte pólusait egymástól, hogy azok az önnön ellentéteikbe való átcsapás határai felé közelednek; hogy „égi”

és „földi” képzetei között a harmónia-vágy mind égetőbb és mind parancsolóbb, úgy, ahogy a Nehéz órában a próza eszközeivel, rációjával fogalmazta meg: „A megismert és rendezett bensők túlnőnek egyéni mohóságaikon, egymással összeférnek, külső világukat is harmonikussá alakítják”.

A szonettek válaszáton mutatják a költőt, aki most került a testnek ebbe a bővületébe, amelynek oly sokáig ellenállt. Az „In Aeternum”-ban mintha a maga kétségeiről vallana változásaival kapcsolatban:

idegen zűr cikáz domboru héján
mely mindent elfogad és visszaver,
érintetlen szül a homoru belső,

a nála pompázóbb vágyak karéján
szinte hozzájuk-durvultan hever,
de nem ő lett más, csak leple, a rejtő.

H Ū R É S N Ę M A S Z O

A zenei elv Weöres költészetének nem pusztán kiegészítő, mellékes jelensége, hanem a kifejezés legfontosabb összetevő elemeinek egyike. amely nem egy versében, különösen a kép-versekben, a modern zenetörténetben használatos „folklór-irányzat” jellegét viselő népdalvariációiban, ritmus-tanulmányaiban elsődleges szerepre is szert tesz, a szavak puszta hang-képén túlhaladó módon. De a zenei elv körében kell látnunk a Weöres-versek kompozícióját jellemző törekvéseket is, a vers-építkezés zenei jellegét, úgyhogy Weöres költészetének intellektuális alapjaiban, anyagában ott kell tudnunk századunk zenéjét is, sőt meggyőződésünk, hogy egy tüzetes Bartók—Weöres párhuzam a költő életművének olyan belső rendjét segítene felfedezni, amely a csak irodalmi vizsgálat előtt rejtve marad. Weöresnek is vannak népdal-varriációi, írt ő is *Allegro barbarókat*, nagy kompozíciói pedig meglepő törekvéseket mutatnak, amelyekhez elsősorban Bartók utolsó periódusában keletkezett műveiből gyűjthetünk analógiákat (gondoljunk pl. az ütőhangszerek megnövekedett szerepére és a Weöres-versek ritmikájában fellelhető dobpergésekre!) Nem lesz véletlen, hogy a költő, amikor Bartóknak állít „emlékművet”, a maga költői törekvéseit, önnön lelkiségét énekli, olyan jellemzést ad, amelyet rá is vonatkoztathatunk:

a hegyeket és tengereket
akaratlanul háta mögé dobja
halad foszlányokon és sivatagon át
különös szomját a száraz homok oltja

az állat és angyal közti űrben
az élet kiszárítja kegyetlenül
merő szeretet és semmi irgalom
mi másnak kincs önéki lom
mi másnak szemétdomb önéki égi kémia

— — — — —
 már ott honol a kristályok körében
 zengő sípok állják körül...

(Három emlékmű — Bartók Béla)

Mi teszi lehetővé, hogy Weöres költészetében a zenei elv oly kivételes és előkelő szerephez jut? Mindenekelőtt világlátásának sajátosan általános, meghatározatlan voltára mutathatunk ezzel kapcsolatban, ám az „általánost” és a „meghatározatlant” illetően megszorításokkal kell élnünk, hiszen más költők határozott programjához viszonyítva (s ez a program legtöbbször politikai akcióprogram, amelyből a „nemzeti” tematika szinte egyenesen következik), ilyen. Weöres költészetében egy világ-elv körvonalai bontakoznak ki, egy kozmogónia készül (főbb csomósodási pontjait előző fejezetünkben igyekeztünk rögzíteni), amelyben a költői dialektika törvényei szabadon érvényesülnek, a variációk számtalanját hívják elő, s a gondolat-folyamatok kép-áramokként jelennek meg, s ezekkel a költő ott köröz ismeretlen világa fölött. „Élet és halál nem érdekel, csak az a harmónia kell, mit nem hordozhat az anyag s nem tudhat róla értelem” — jelölte ki az „Internus” egyik darabjában témáját, az „ismeretlent”, amelynek költői átvilágítására vállalkozik. Szemléletében a „valóság” egy másik arca ez: nem az esemény, a tünemény, a felszín, a látszat, a semmiség kell neki, hanem a „valóság békés ragyogása”, amely „mérettelen, számtalan, névtelen, vágytalan, változatlan szerelem”. Ebben az „úrutazásban” a zenei-elv a hajtóerő:

Mert nem csak hang-sor, hanem dallam is van,
 hárfám kíséri táncos lépteid
 épp eltűnőben örök képeit
 a szónokian hallgató magasban,

hol az egyenlítőn átúszva lassan
 gyengéd csillagunk feltárni segít
 a mulandóban rejlő mennyeit,
 bogár-szárnyat borostyán-foglalatban.

(Aoidos a Múzsával)

„... azt a néma szót, mi fenn vonúl, talpadra esküdött húrom kövesse” — zárja versét. Nagyon jellemző a „Suhanás a hegedükön” című versének vallomása is: a zeneiség és a maga költészete legközvetlenebb kapcsolatára mutat, amikor a zene hatásait fogalmazza meg. Képszerűségének titkait fedi fel itt, a materializálódás sajátos és egyedi formájaként, hiszen Weöres képabsztrakciója csupán olyan mértékben az, mint ahogy absztrakt a zenei hangzat is:

Bomló fehér amint lebegő törzs alatt
 izzó sűrűsödés éle rásujt, remegve
 levegő-lombu fák, a test-nélküli penge
 üres szívébe szel, sértetlenül halad,

híg eleven ezüst és forró jég szalad,
 de sehol senki sincs, már csak önmaga leple...

(Suhanás a hegedükön)

Kapcsoljuk csak ehhez nyilatkozatát: „Nem igyekszem megörökíteni személyem, életem, vágyaim, érzelmeim, gondolataim kis számárfész-két, nagyjából ugyanolyan, mint bárkié. Inkább ami bennem az alig-ismert mélyrétegből fölfakad, kevéssé személyi, sokkal inkább általános emberi, növényien, állatian vitális, kollektív-kozmosz, szelle-mi... Nem magamnak, hanem másoknak írok. Ezért szuggesztivitásra törekszem. Nem fontos, értik-e, de az idegek borzongjanak, mint kifeszített húr a szélben...”

Ez a felfogás, mint láttuk, a variációs lehetőségek sokaságát teszi lehetővé, ami azt jelenti, hogy Weöres számtalan „archimédeszi pont-tal” dolgozhat mind az egyes versek (különösen nagyobb kompozíciói) szerkesztése, mind nagyobb egységeinek, ciklusainak, konkrét esetben a *Tűzkút* egészének megtervezésében is. Jeleztük már, hogy bontódik ki a kötet a „Gradualé”-től, s ez hogyan fixálódik néhány csomósodási pont körül, s lesz egy-egy weöresi hangzatnak a variációja. Amit mi forma- és ritmus-gazdagságnak látunk, ezért lesz több mint forma és ritmus, s ezért nem is formalista a költő, hiszen verseiben nem „formákkal” találkozunk, hanem a megjelenő anyaggal, kép-so-rokkal, képek zengte dallamokkal. Ugyanezt figyelhetjük meg egy-egy képe állandóan keletkező voltában is, amely abból a „szabadságból” következik, amit a világszemléletének csomósodási pontjai között el-terülő „űr” biztosít. A képelemek nemcsak „távoli dolgok” összekap-csolásai: a weöresi kép dialektikusan ugratja ki az anyag rejtett vo-násait (a magyar nyelv jelzős szerkezeteinek előtte nem ismert soka-sága születik ezért verseiben), az érzékek és az ismeretek állandó s nagyfokú angazsáltsága segítségével.

A belső zenei elv mellett, nevezhetnénk „zenei gondolatmenetnek is” Ujfalussy József nyomán, Weöres költészetének, külön pedig az összefoglaló és szintézist mutató *Tűzkútnak* van egy külsőségeiben is zenére épült vonulata, amelynek szélső pontjai a „bagatellek” dallam-tanulmányai és a nagy kompozíciók, mint e kötetben pl. a „Salve Regina” és a „Simphonia concertante”, „A szörnnyeteg koporsója” vagy a „Néma zene”, közbeeső állomásként pedig a „Dob és tánc”, a „Változat egy népdalra” vagy a „Magna meretrix”, a „Tapéta és ár-nyék” kínálkoznak példának. Itt a hangzat-kép mellett a szó hang-alakjának szerepe van előtérben, amelynek legszélső pontja, mintegy csúcsa pl. a „Néma zene” egyik betétje, amelyben a szó értelme semmi szerepet nem játszik már.

Nem zárhatjuk Weöres költészetének vizsgálatát, anélkül hogy ne érintsünk még egy zenei mozzanatot: azt a kettősséget, amelyet a *Tűzkút* oly feltűnően megmutat. Nemegyszer utaltunk már Weöres költészetének „égi” és „földi” pólusaira. Ilyen pólusokat találunk a *Tűzkút* zenéjében is, s mert a *Tűzkút* verseit szintézisnek tartjuk, Weöres nagy összegező kísérletének, amely pályája eredményeit té-mavilágban és megformálásban egyaránt összefogja, egész költésze-tének immár tudatosult elveként is felfogható. Ha Weöres verseinek nagyobbik hányadát a „zene” fogalmával minősíthetjük, s leegyszer-rűsített párhuzammal „égi” elvéhez kapcsoljuk, úgy van egy olyan vers-csoportja is, amely a „nem-zenét” jelenti (természetesen ezt a

„földi” elvvel lehet összekapcsolni). A *Tűzkút*ban ilyen funkciójuk a szonetteknek van. Ugyanis Weöres szonett-ciklusában fokozott mértékben látjuk érvényesülni azt a szonett-tel kapcsolatos elvet, amit Johannes Becher szonett-tanában így fogalmazott meg: „A szonett... jellegénél fogva teljességgel *nemzene*, a szonett a költészetben egyenesen a zenei hangfestés *antipólusa*”. Ha a másik pólus „tonális”-nak nevezhető, az „Átváltozások” szonettjei atonálisak, tehát egy új költői harmónia lehetőségeit is tartalmazzák, amavval együtt pedig Weöres költészetének ezen a síkon is biztosítják egységességét. Így fogja össze ez a „zenei elv” Weöres költőségének azt az alapvető törekvését, amely a harmónia utáni vágyban s költői megvalósulásában nyilatkozik meg. A „kozmosz” élet- és világszemlélet így tükröződik a költő harmónia-princípiumában, amely rajta kívül ennyire szomjasan a magyar költészetben csak József Attilában élt (nem véletlen, hogy mindkettőjük költészetében fellelhetők a zenei nyomok, különösen Bartókéi). Az a vallomás, amelyet Weöres „A nehéz óra” című prózaversében fogalmazott meg, „kozmosz” képeivel meglepő hasonlóságot mutat József Attila „A város peremén” című versének záró soraival, arra utalva, hogy Weöres „kozmosz” szemlélete éppen úgy a katalizátor szerepét játssza a harmónia-vágy realizálásában, mint József Attila művében az ösztönöket és a termelőerőket rendbe, harmóniába illesztő szocialista jövőbe vetett hit.

Így jutott el Weöres Sándor társadalmon kívüliségével ugyanannak a harmonikus humánus-hitnek a bevallásáig, amelynek szellemében József Attila is figyelte a világ dolgait, a társadalmiság tragédiáját önnön életében élve át. Weöres költészetének ilyen vonatkozásai azonban már verseiben megmozdult, s türelmetlenül dobog.

A FINNEGANS WAKE MEGKÖZELÍTÉSE

Bíró Endre

ANTROPOLÓGIAI KÉPLET

A *Finnegans Wake*-ben Joyce minden emberi történet esszenciáját egyetlen bizarr formulában próbálta sűríteni. A különös mű talán leginkább átfogó antropológiai képletnek tekinthető. Bonyolultsága a millió emberalakkal és istenfigurával díszített indiai templomokra emlékeztet, ugyanakkor az egész építmény néhány pilléren nyugszik. Tervének alapja a leghétköznapibb valóság, ahogy én és te és mindenki ismeri. De a hétköznapi valóság legköznapibb, természetes vonása a szétfeszítés — bonyodalmak, variációk, korrespondenciák cifrázataivá. És a valóság kimeríthetlensége abból fakad, hogy mindez a sokaság — egy. A *Finnegans*, mint antropológiai képlet, nem definiálja, *határozza meg* az embert mással, mint határtalanságával; paradox határtalanságának groteszk ábrázolásával.

Miután a realista regény programjában rejlő ellentmondó igényt (a valóság egy részletét teljes egészében bemutatni) az *Ulyssesszel* ad abszurdum vitte Joyce, a *Finnegans*ban megkísérelte az abszurdum abszurdumát elérni: olyan művet alkotni, amelyik áttekinthetetlen gazdagságában úgy mered az olvasó elé, mint maga az élet, e formáltformátlan rengeteg, — amelyik az *egészet* mutatja be, teljes egészében.

Sikerült-e Joyce képtelen vállalkozása? Milyen olvasmány a száz-egynéhány oldalba sűrített végtelenség? Kétségtelen, Joyce-nak sikerült olyan művet alkotnia, amelyről mint a modern ember . . . saját individuális, élehetetlen életéről . . . szinte egyetlen pontján sem mondható meg világosan, hogy mi az értelme, de sehol sem mondható ki, hogy értelmetlen; amit szívesen elvetnénk, mint a létezés sokszor elviselhe-

tetlenül bonyolult szövevényét, de mégis újra és újra folytatjuk buk-dácsolásunkat groteszk tömkelegében; és kétségbeejtő túlerejével folyó viaskodásunkat újra és újra váratlanul előtöppanó evidencia, vagy fenséges, zsigereinket átjáró humor szikrája jutalmazza. De nem vitatható André de Bouchet-nek, a *Finnegans* francia fordítójának igaza sem. Bouchet azt elemezi, hogy miért vált ki a könyv-szörnyeteg a legelszántabb olvasóból is szükségképpen elutasítást. (Akkor is, ha az elutasítás csak időleges, ha újra és újra visszamerülünk is belé.) Szerinte: „Az olvashatatlan az egyetlen végtelen, amit egy könyv, amelyik maga az írott világ akar lenni, céljai szolgálatába állíthat. — — — Ha minden szóvá alakult, semmi sem menekszik meg a hallgatás elől.”

Bouchet megállapítása elsősorban a *Finnegans* különös nyelvére utal. Joyce a *Finneganst* egy, a művel együtt születő „privát” nyelven írta. A privát nyelv bántóan paradox kifejezés, de hasonlóan paradox megjelölésekhez kell folyamodnom, ha „tartalmi” oldalról próbálom bemutatni a művet. Joyce egy kijelentése tömör választ ad arra a kérdésre, hogy mi a könyv tárgya: a *Finnegans* univerzális történelem. De ha ragaszkodunk a mitikus és történelmi „históriák” megkülönböztetéséhez (Joyce-szal ellentétben, aki nem tesz különbséget), egyetememes mítosznak is nevezhetnénk. Egyetememes mítosz, univerzális történelem, privát nyelv — ez a három megjelölés három különböző nézőpontot ad. Ezek talán alkalmasak lesznek arra, hogy segítségükkel a mű vonzó-riasztó rengetegébe valamiféle rendezett betekintést nyerjünk.

EGYETEMES MÍTOSZ

Közismert a módszertani felfedezés, amelynek segítségével Joyce az *Ulysses*ben Leopold Bloom hirdetésügynök, e senki-mindenki egy napját apró adatok morzsalékaiból páratlan élességű képpé formálta. A módszer lényege az volt és post festa könnyű kézenfekvő voltát hangsúlyozni — hogy a kisebbet a nagyobbra képezte le: Egy közönséges szem számára érdektelen ember valóságát, amint az egy nap bolyongásaiban kavargó, a mítosz Odüsszeusz bolyongásai segítségével rendezte képpé. Az esetleges Leopold Bloom és a törvényszerű mitikus hős egymásbatükrözése renkezi formává a káoszt. A mítosz nem tartozik a „témához”, hanem olyan szerepe van, mint a bonyolult tér-mértani ábrázolásokban a vetítövonalaknak. Ezek halványak maradnak, vagy egészen el is lehet törölni őket. De a spekulatívnek tűnő szerkesztés funkciója, az összekötő vonalakat meghúzó geometria szerepe sokkal több, mint az anyag „elrendezése”. A hagyományos írói attitűdben szükségképpen rejtett emocionális forrás, műhelytitok marad az író legmélyebb tudása az általános és egyes rejtélyes viszonyáról. Az *Ulysses* szerkesztési elve, mint valamiféle titkos nyelv, lehetőséget ad írójának arra, hogy valami elmondhatatlant mondjon el, hogy feltárjon valamit ebből a „műhelytitokból”.

A *Finnegans* módszertani eljárása az *Ulysses* eljárásának logikus általánosítása a lehetőségek határáig. Az egybizonyos mítosz helyébe a mítoszok mítosza, a mítoszok esszenciája, maga az időnkivüliség

kerül. És az általános — egyes feszültségének másik pólusa, az egy konkrét valaki — egy éjszaka álomszövevényében, a mű hősenek egy éjszakán átnyúló álmában jelenik meg. Az álom képlékenységében az álmodó esetleges egyénisége kontúrta, félig feloldódott alakzattá lazul. S így lehetségessé válik, hogy személyében az egész emberiség álmodja az egész emberiség közös álmát, az örökkévalóságot.

UNIVERZÁLIS TÖRTÉNELEM

Az univerzális történelem kifejezést Joyce-nak egy nyilatkozatából vesszük. Tekintetbe kell itt vennünk, hogy az angol „history” szó nemcsak történelmet, hanem történetet is jelent, abban az értelemben, ahogy mi a „szép kis história” és hasonló kifejezésekben használjuk. Ha kiemeljük a história szó mindkét értelmét, az „univerzális história” még mindig teljesen önellentmondó kifejezés marad. Mennél jobban megközelíti valami a tiszta univerzalitást, annál kevésbé lehet történet, vagyis szükségképpen egyszeri; mennél teljesebb konkrét valóságában fogunk fel valamit, ami történt, vagy különösképpen ami éppen történik, annál inkább egy bizonyos történet lesz, vagyis minden inkább, mint univerzális. Ezen az ellentmondáson Joyce ugyanazzal az eljárással vágja keresztül magát, amivel az egyetemes mítosz előállítását megkísérli. Az alább bemutatott kis részlet a magáról rajzolt, Shaun szájába adott gúnyos önarcképből (Shem, a tollnok) egyenesen erről az eljárásról szól: ..érzékeny papirost és szintetikus tintát készített saját céljára ... az egyetlen rendelkezésre álló fóliónak, saját testének, minden hüvelyknyi helyét teleírta, míg csak a fellépő korrozív kigőzöl-gés hatására az egész átokzsongó, szeszélyszabta, körvényforgó történelem egyetlen feszült folyamatos jelenibőrben tárult elő (s eközben az, mint ahogy legsajátabb individuális élehetetlen életéről elmélkedve mondotta, — az eszmélet lassú tűzénél egyetlen dividuális káosszá transzakcidentálódott, mely veszélyes, hatalmas, közös kincse minden testnek, emberi csupán s halálos) ..

Miről szól a *Finnegans Wake*? Az ..egész átokzsongó, szeszélyszabta, körvényforgó történelemről .. A mű a történelemnek, minden történelemnek lényegét egyetlen, körforgó, örvénylő, törvényszerű formulába sűríti. Teljes tudatában ugyanakkor annak, hogy ez lehetetlen, hisz az egész történelmet minden csipkézetével ..szeszély szabja .. Az egész egységes körben forgó formula az író önkényének, a ..korrozív kigőzöl-gésnek .. hatására jön létre és a létrejövő képlet: ..dividuális káosz .. — A történelem eme víziója .. egyetlen folyamatos feszült jelenibőrben .. tárul elénk. E saját bőrének eleven pergamenjére írott történelem nem faktuális-hideg tanulmányozás eredménye. Minden múlt csak annyiban érdekes, amennyiben a feszült jelen idő bőrébe bújtható, amennyiben az előttünk éltek nyomai nem letűnésük, hanem jelenlétük jeleit közvetítik a saját ..individuális élehetetlen életén .. töprengőnek. E feszült jelen idő felidézésének ára azonban, hogy a lényegét, a szubsztanciát kereső .. eszmélet lassú tüze .. a történelmet dividuális (feltagolt és duális) káosszá .. transzakcidentálja .. Az egy-

ház legalapvetőbb tevékenysége a transzszubsztanciáció, a számtalan akcidentális részben létező közönséges kenyérnek és bornak az örökélet egyetlen szubsztanciájává való átlényegítése. A .. transzakcidentáció .. viszont az örökké hullámzó egy élet lebontása (dividuo) esetleges, szeszélyszabta formák káoszává. Vagyis a művész törekvése, hogy egyetlen képpé formálja az emberi valóságot, maga a bűn, az egyház mozdulatának elutasítása és visszájára fordítása. S az eredmény, az akcidentáció káosza: .. veszélyes, hatalmas .. — de .. közös kincse minden testnek .. (megint csak szemben az egyház által kínált közös kincscsel, amely minden léleké) — de teljesen az emberé (. . emberi csupán . .) — de éppen ezért — .. halálos ..

Shem-Joyce írói tevékenysége mint univerzális történelemírás első sorban az egyház képviselte történelmi tudat ellen irányul. De léptenyomon találkozunk a *Finnegans*ban a történelem bőréről-kiforgatásával a világi történelem tudat területén is. Akár a „Muzejum”-ban járunk, akár középkori krónikát olvasunk, vagy az Earwicker-féle kocsmá törzsvendégeinek „dumáját” hallgatjuk arról, hogyan lőtte le az egyik ivócimbora, Buckley (= púpos = HCE, v. ö. .. egy nagyszágos púp a hátán . .) az orosz generálist a krími háborúban, mindig HCE-ről, családjáról, titokzatos bűnéről (talán Isolda iránti titkos incesztuózus szerelméről), a két kis iker hajbakapásáról stb. stb. van szó.

Könnyű volna ezt a félelmetes játékot mint monomániát elutasítani. Csakhogy Joyce tisztában van vele, hogy írói önkénye egy szilárd realitás túlerejével szemben folytatott harc. Munkája tudatos lázadás. A lázadó tud a lázadás reménytelenségéről, de ez nem tartja vissza a lázadó mozdulattól, bukását eleve beszámítja. A fenti idézet így folytatódik:

.. de minden szóval, amely nem akarta kiadni a párját, tintahalénje, melyet e kristályos világból föcskendőzött magának egyre inkább ólim-lomszürkévé és doriengrauvá fakult ..

Különös figyelmet érdemel, hogy a küzdelem a felszabadulásért a „történelem lidércnyomása” alól (a kifejezést az „Ifjúkori önarckép” Stephen Dedalusának szájából vesszük) — a s z a v a k ellen folyik. A dividuális káoszt az a fantasztikus nyelvi kaland tartja össze egyetlen művé, amelynek során Joyce szinte korlátlanul tudja kényszeríteni a szavakat, hogy eredeti, „teremtett” individuális értelmük fellazulásával más jelentéseket is magukra vegyenek — azt jelentsék, amit csak az író akar.

A fenti mondatot egy fintorgó példa követi, amely bemutatja a privát nyelvet, keletkezése pillanatában:

.. Van az hogy létál; kimondtuk, exisztál! És a dob legyen dabb. És a dal daból egy dabb dabbal. Daldobbol!..

A PRIVÁT NYELV

Joyce a *Finnegans*ban fantasztikus terjedelmű nyelvtudására és csodálatos költői hallására támaszkodva szabadon képez kifejezéseket egy shakespeare-i terjedelmű angol nyelvből (amely már az *Ulysses* írásakor a tollában van), tetszőlegesen vegyítve azt francia, német, la-

tin, görög elemekkel és kisebb mértékben még vagy 15 nyelv szavaival. Ezek a korlátlanul burjánzó szóképzések erőszakosak, de nem önkényesek. Alkotó erőszak áll mögöttük. Ködössé teszik a mondanivalót, de ugyanakkor közvetítik is. A rejtve-feltárás e kettős funkciója pontosan megfelel a mondanivalónak, annak a mindent átfogó álomnak, ami a *Finnegans Wake*.

Ha áttekintjük az önkényes szóképzések módszereit, jórészt olyan eljárások általánosításával találkozunk, amilyeneken a hagyományos verselés is alapul. De Joyce ezeket az eljárásokat képtelen terjedelmű szemantikai anyagon, groteszk féktelenséggel alkalmazza. Minden rim szavak váratlan, meglepő találkozása. Olyan szavak összefüggését vizsgálítja meg, amelyek teljesen vonatkozás nélkül éltek bennünk. Nos, a *Finnegans Wake*-ben hemzsegő „összevont” szavakban, „szóösszvérekben” a két találkoztatott szó nem egyszerűen egymás közelébe kerül, hanem egyenesen áthatol egymáson. A „rim”-képzés lehetőségei így fantasztikusan kitérnek: a találkozó szavak kapcsolatát bármely szótag vagy hangcsoport megteremtheti. (chaosz + kozmosz = chaosz-mosz stb.). Az ilyen összevont szavak ugyanazt a meglepetést keltik, mint a rimek. Persze erőszakosságuk, szokatlanságuk miatt jobbra szarkasztikus színezetű, humoros meglepetést. Többnyire pompás szójátékokról van szó, amelyek a valóság kínzó ellentmondásai fölé a nevetés felszabadító aranyhídját feszítik. A nyelvnek ez a meghökkentő használata a költészet legmélyebb forrásaiból szívja nedveit, többek között a gyermeki nyelvből, ahol a hangkép rokonsága kétségtelen ténybeli összefüggés.

A finnégansi nyelv képződésében óriási szerepet játszanak a hangutánzó szavak, továbbá minden rendű és rangú „félrehallás” fonetikus visszaadása, a nyelvbotlások és egyéb nyelvi tévedések. A nyelvi játék beszövi és megeleveníti a legközkeletűbb közhelyeket a káromkodásoktól, a közmondásoktól a liturgia legfontosabb formuláiig. Egy gyakori „rimforma”, mikor valami közismert szállóigében egyszerre egy hasonló hangzású, de egészen más jelentésű szó jelenik meg. A közhelyek bevonása a játékba újra mozgásba hozza őket: nyomasztó bonyodalmak mögül előmosolyog valami jól imert egyszerű alapigazság, és elkopottnak hitt üres fordulatok hirtelen új, eleven értelmet nyernek. (M. B u t o r).

'A féktelen játék ellenére alig tudunk olyan szót találni, amelyik nem vesz részt a mondanivaló közvetítésében, aligha tudunk valamit biztonsággal öncélú, értelmetlen játéknak bélyegezni. Minden szó és minden játékos torzítás összefügg a roppant bonyolult, egyszerre több szálaban futó mondanivalóval, vagy ha nem, ha nem értjük is az összefüggést, könnyen felismerhető zenei funkciója van. Legalábbis azokban a részekben, amelyekbe sikerül behatolnunk. Így azután, amikor merő érthetlenségekre bukkanunk, kétes, hogy valódi értelmetlenséggel állunk-e szemben vagy mi nem értettünk el valamilyen mélyértelmű célzást. A megfélemlített olvasó soha nem tudhatja, nem vág-e át vakon gyönyörű tájakon, amikor 10—20 oldalt dühösen átlapoz: . . . mert az ezember egy éjszakájának eme scherzorádójában soha sem sújt le a bizonyosság szabjátéka, amely idendividálná a személyt . . .

A fantasztikus nyelvi kaland nem volna lehetséges, ha a „nyelv-képzés” pusztán a szavak szintjén folyna. A különös szavak csodálatos dallamú mondatokban élnek, születnek. A szöveg többnyire a beszélő személyre, a műfajra vonatkozó jól felismerhető fikción alapul: egy múzeumőr vezeti a látogatókat a „Wellnitén muzejumban”, vagy két mosónő pletykálgodik az Earwicker családról a folyó partján, az Earwicker-féle kocsmá törzsvendégeinek részeg kaotikus anekdotázását halljuk, középkori krónikát olvasunk vagy periratot. Ez a fikció pompás stílparódia alapja, és megszabja a mondatok hömpölygésének irányát, ritmusát, azt a nehezen definiálható valamit, amit „szólamnak” nevezhetnénk. A mondatok vonalvezetésének halálos biztonsága, a meg-
lepetések özönét rejtő eredetisége különösen világos élményre lesz azoknál a részeknél, ahol a stílparódia, a karikatúra, egyszerre patetikus emocionális fordulatot vesz. Ilyenkor a zenebohóc mögül előbukkan a csodálatos orpheuszi muzsikus. (L. pl. „Shem, a tollnok”, vagy az „Anna Livia Plurabelle” végét.) És ha ezeken az „orpheuszi” részeken keresztül nézünk az egész elképesztő betűtömegre, lehetségesnek tűnik, hogy mint bizonyos fajta legértékesebb lírában a legbelsőbb emocionális áram *zenei* motívumai öltenek formát előttünk; a választott szavakat egy zenei gondolat hangszereléseként kell felfognunk.

Joyce hirhedt privát nyelvének ezt a vázlatos áttekintését azzal foglalhatjuk össze, hogy a ..fermentált szavak.., a finnugori nyelv gomolygó fluiditása, a titokzatos kuszaságú mondatszöveg, ugyanazt a célt szolgálja, mint a tematikai elemek nyüzsgő délibábjá, — az univerzális álom visszaadását. **T u d á s u n k** dugáruját — tudásunkét, amely számára a valóság egész és végtelen — csempészi át az éber *tudat* cenzúráján, amely darabokból álló véges valóság látszatával kénytelen megtéveszteni bennünket. S mint M. Butor tanulmánya rámutat, amikor Joyce a mammut-fejtörő kibogozására invitál, alkotó munkájának részesévé tesz, és önmagunk mélyebb megismerésére csábít bennünket: „párbeszédre hív, amelyben az én álmom, az övé és a többi olvasóé egyesülhet egy közös álom megalkotására, tisztázására, s ez új fényt vet minden szóra, minden formulára és minden történetre, amely emlékezetünkben és utcáinkon kallódik”.

A FINNEGANS WAKE

James Joyce

SHEM, A TOLLNOK

A Shem-principium bemutatása egyszersmind gúnyos önarcképe is Joyce-nak. Egy epés-elfogult hang szélében ecseteli Shem aljasságát (a kissé másképpen ejtett „sham” szó hamist, ált jelent!). Egyes apró jelek elárulják, hogy a beszélő nem más, mint Shem .. tükörpárja minden mókában.. — ikertestvére, Shaun. Shem aljasságának ecsetelése, amelyik hemzseg Joyce személyére vonatkozó célzásoktól, Jusztiusz és Mersziusz monologikus párbeszédébe csap át: Jusztiusz-Shaun (Justitia = igazság, az istenség sújtó-ítélő arca) meggyóntatja-kiprédikálja testvérét; utolsó szava a .. halál csontja.. és a némaság. Mersziusz-Shem (Mercy = kegyelem, az istenség könyörülő arca) felidézi anyjuk szellemét, aki siet magához ölelni, túl minden ellentétén, mindkét gyermekét. Mersziusz utolsó szava, az ..élet gyolcsa.. — további víziók hangzónének nyit utat. Gesztusa nyomán a Liffey békáinak hangját halljuk, és megjelenik a következő fejezet két szereplője, a két mosónő, kozmikus pletykáikkal Anna Livia Plurabelle-ről.

*

A fordítás Cyril Cusack előadásának felhasználásával készült; Caedmon Literary Series-TC-1086-B (hanglemez). — Nagyobb szakaszok, különösen Jusztiusz monológjából, kihagyva. (A fordító jegyzete.)

Shem a Shemus sűrítése, mint ahogy a Jám a Jákob játékos formája. Néhány vastagnyakút asztalállunk még itt-ott, aki igyekszik azt a látszatot fenntartani, hogy bennsülősileg tiszteletreméltó sarjadék

volt, de a jelenleg terének országaiban mindenki úgy tudja, aki csak becsületos a tisztességhez, hogy előélete nem bírná el a tintát a papíron. Valót és valótlanságot egybefoglalva megpróbálhatjuk magunk elé idézni, milyen volt ennek a hibridnek a külleme.

Shem testi összetétele, minden valószínűség szerint a következőkből állt: egy kinagyolt koponya, vagy nyolc mókaszem, egy egész orr, egy botkéz az ingujjában, a rosszabb válla feljebb, mint a jobb, egy csupafül, egy mesterséges nyelv természetes csavarulattal, egy láb, ami állni rajta alkalmatlan, egy marék hüvelykujj, egy vak gyomor, süket szív, vándor máj, egypár tompor kétötöde, egy forradása minden rossznak, halvér a fattyus lábujjában, egy elszomorult hólyag, — elannyira, hogy mikor Shemmy úrfi, legelső felbukkanásakor, az őstörténet legesleghajnalán, mikor összes kis testvérkéjével és húgocskájával, ódon kerti bölcsődéjükben (Bánomkertek, Füge-utca 111) szobogáncsot játszott, látván önmagát, hogy ilyen és ilyen, a világegyetem első rejtvényét duktálta nekik, azt kérdezvén, mikor nem férfi a férfi? s azt mondta, szánják rá az idők folyását, míg csak meg nem áll s egy kis jelemléket a múltból, egy keseredés vackorkát ajánlott fel a nyertesnek.

Az egyik azt mondta, ha az egek remegnek, a másik, hogy ha Bohémont elsiklik, a harmadik, hogy akkor, nem akkor, ha, nem hogy akkor, ha nem tart egy szempillantásig, ha fába furt féreg és az is akar lenni, a következő, hogy akkor, ha a halál angyala feldönti a gyertyát, megint egy másik, hogyha megáll a szesze esze, és még egy másik, hogy akkor ha csakapipamegegy, az egyik legpicikébb azt mondta, én, én Szem ha papa pász a tanyának, az egyik legvicikébb azt mondta, ha kerge szüve menne, szállna, csakhogy elfagy vice árja, s megint egy másik azt mondta, te megöregszel, szürke én s eként hadd bólogassunk, s megint egy másik, hogy ha nincs banán, majd lesz mamám, s megint egy másik, hogy ha majd azok a disznók rákezdik, hogy most majd ők szállnak fel a luftba. Egyik sem volt jó s így Shem maga, a doktátor kapta fel a süteményt, minthogy a helyes megfejtés — mindenki feladja? — az hogy akkor, ha — tényleg szabad, a gazda — akkor ha **ÁL!**

Shem **ÁLNOK** volt, alantasan álnok, s álnoksága először via étrend mászott ki a napvilágra. Olyan alantas volt, hogy jobb szerette a Gibsen-féle dobozott uzsonna-heringet, olcsó és mégis gusztusos, mint a legdagadtabb súlyos eleven lazacfiat, vagy a legfrissebb szivárványos pisztrángot, amit valaha is kipecáztak Leixlip és a sziget között és megátalkodott botulizmusában gyakorta ismételtette, hogy nincs az a dzsungelben termett narancs, amelyik olyan zamatos volna, mint azok a jó nagy félpofára való falatok, amiket az Ananias-féle döbözőkből (Findlater és Gladston, Corner House, England) lehet kihalászni. Nem kellett neki a mi jó hüvelykvastag véresveres Balaclava blöfftökünk, sem a jó lucskos sűrű ürülábkocsonya, sem a rőfögő porcogós ropogós leffegője, vagy zaftos libamell-szeletek piritóson, haluskával egy kis köttgombóc után, ami csak úgy úszik a jó csúszós csamatban, nem ennek a görögszívű juidónak. Ó-Zéland pacalja, hozzá sem bírt nyúlni! És lám mi történt, mikor erre a szomatofág habfiura rájött a virgitarianizmus? Önnönmód elrohant s felcsapott hamarabbinak, mondván,

hogy hamarabb fog átevickélni Európában a lencsekásán, mintsem hogy beleavackolná az orrát Irrország apró kis meghasonlott borsójába. Egyszer, mikor ez a halfaló azok között a hőbörgők között tanyázott, és egy tehetetlenül reménytelen intoxikáció állapotában azon vergődött, hogy egy citromhéjjat emeljen az orrlükáihoz, azt csuklotta, szemlátomást, akut gépestopptól rögtökélve, hogy khökhkehépes volna a pusztaszagán örökké virulni, mint a czi-tr, mint a kczéd-r, mint a szcitrus a hegytetőn, a kútfőknél, egy limonnal, a Leban-on! Ám az alantassága alulmúlt mindent, még ezt a mocskot is! Semmi kedvesnek-kedves tüzesvíz, vagy elsőpárlat, elsőnekslukkolt égágége gin, vagy becsületes baksör. Szent Atyám, nem! Ehelyett ez a tragikus pojáca valami rebarbarás, maundarinos, sárgászöld, szeppentkék, széllelbélelt lőrné szopta magát betegre az élettől, valami kétes nyakolajon, amit savanyú grépfrászból sajtoltak.

Fukarában régen, zsugorozításból, azt remélték, vagy legalábbis pomfünéber körökben erősen gyanították, hogy hamarosan rossz véget ér majd, öröklött pulmonális TB fejlődik ki nála, s egy fess napon kikészül, annyira, hogy mikor egy zivataros éjszakán a leégett hitelezők rekedthangú kujongatós hajcihőt hallottak az Éden Quay irányából, sauhajtottak és átfordultak a másik oldalukra, megnyugodva, hogy most majd beadja, de bár súlyos lokális eladósodása lett, még ilyen körülmények között sem tudott egy ilyen antinomus fajazonosnak mutatkozni. Nem küldött golyót az agyába, nem akarta magát beleölni a Liffeybe, nem exlaudált pneumaticával; — nem volt hajlandó egy lendülettel fánkozatul dobni magát. A betolakodott ördög orcátlanságával, ez a kurafi kókler magát a halált is megpumpolta.

Látjátok csórók, kiszivárogo minden, jó cifrán persze, de röviden és velősen a lényeg ez: maga a költői memóriája volt alantás. Nem állotta mindenféle sziszó mindenegybes morzsáját a felebarátja beszédére ácsingózva, méltó elégedettséggel gyűjteni és ha valaha valamilyen, a nemzet érdekében folytatott Conversazione során egy finom csípés hangzott el tévelygéseire vonatkozólag valami jóakarója részéről, aki hasztalanul iparkodott az írásból vett érvekkel szót érteni ezzel a gyalázatos pápistával, hogy legyen ember végre és ne legyen átkozott potyázó, ezt aztán később ilyenformán feltálatni: Engedelmet, mit jelent, szúszí, az a kontinentális kifejezés, amennyiben valaha rábotlott volna, egy szó amelyik, úgy véljük, eltűnően hasonló hangzású mint: c a n a i l l e? vagy például: Nem akadt össze, pecérem tisztelettel, esetleges gulliver útjai vagy mezei trubaturái során egy bizonyos vidám ifjú nemessel, aki az Alanthas Disznó névre hallgat, a nőekkel csak úgy a szája sarakából beszél, kölcsönökből tengődik és az életkora éppen negyven öné? s aztán minden sóhajtság nélkül és amilyen fantasztikus nagy pofája volt, egy cseppet sem elszomorodva, elkezdte ez a kotyogó kofakobak selyepgni, hogy elűzze az időt, rá se rántva, hogy mit fog gondolni e széles égbolt alatt bármely Albiozsentelfi, aki valaha egyetemet látott, s széltében kitálatja az egybegyűlt intelligentsiának sevégesehossza b a n a i l l e existenciájának malac sztoriját, visszaélve elhunyt őseivel, bárhol vannak is az illető hantok, és az egyik pillanatban óriási csindadrattával bakokat ló (poh!) messzihírű finom Papaplusza, Mr. Humhum történetével kapcsolatban, akinek történelmi

emlékei, klímája és vendéglátása mindig első volt a kreclijébe (és soha egy garas a praclijába) s a következő másodpercben cicaverza három hurrát (püf!) brekeg a kis rothadt Papimínuszának, Mr. Handabandának, ennek a satnya és ronda és durva és kajla és zagya hetedikagnoszakközt tuskónak, fogadatlanul prókát turva a távollevőnek, üres terjengéssel fárasztva a jelenlévőket (akiknek eközben, a szemantikkje iránti fokozódó érdeklődéshiány következtében tudatalatti vigyorra torzult az álluk, hogy lassan elcseppent a nyáluk), s önfelédten magyarázgatja, eszelősséggel határos aprólékossággal, hogy pennául mi az értelme a különböző idegenből vett beszédrészeknek, amiket rosszul használ, tintahalászva minden képtelen hazugságot minden szereplőről a történetben, persze tudatelőttilag kihagyva belőle mindazt a gondot, vesződést, mérget, amit ő maga okozott nekik, míg végül is egy sem akad a tisztelt szundikum soraiban, aki nem haubrándult volna ki hautkozottan ebből a haulandzsából.

De akadhat egyáltalán valaki, ha csak az örültek házában nem, aki elhinné?! Nem volt a kedves kicsi tiszta cherububák között, magát Nérót és Nabukozonesztert is beleértve, aki olyan vastag véleményt táplált volna a saját monstruózus csodálatosságáról, mint ez a szellemi és erkölcsi nyomorék. A magyarázat, hogy a sok ki-be bogozást egyetlen kuszálással elintézzük, a következő: mindig a legízletesebb vizeken evickélve, végül is a drogok és szeszek rabságában kötött ki, ami azután a feslett múlt megalomán rajongójává tette. Ez a magyarázata annak, hogy a megtiszteltetést prűszkölő, dobhártyahasogató, hiperművelt, neoneoklasszikus szóharsonák litániáit szerette a neve után manuskribálni. Ha valaki látta volna, igazán mulatságos lett volna ennek a félőrült tökfilkónak a látványa, amint zöldes barlangjának beivódott szutyka közepén ülve azt a látszatot igyekszik kelteni, hogy ulysszonyu olvashatatlan Ecclesi Kék Könyvét, edition de tenèbre, olvassa, hármásával forgatva a lapokat és közben kéjelegve ismétlgeti, hogy a tollával végig kapirgált pergamen minden egyes újabb pacafrocce pazarabb látomás, mint az előttevaló.

O'Shea vagy másképen O'Shanda fabatkákkal teljesen belepett háza, a névtáblára rákarmolt írói nevével: ZÁRVA, mely mint Kísértetjárta Tintásüveg, Kénkő Promenádnak, házszám nélkül, Ásia, Írország, ismeretes, és amelyben a titkos klan eme zsugorlelkű fia vakcin tapogatózva kerengett összevissza egész életében — az adófizetők költéségre — éjjel-nappal jezsuita kurrogástól és keserű kintóktól hajszolva, remélhetőleg a lehető leghitványabb volt, még ebben a mi ficsúros nyugati világunkban is. Egy kénbűzös téntabodé! Tényként lekotyoghadjuk, hogy Angyalok délutánonként arra járván azt gondolták, maga Edám sem bűzlött jobban. Pfü! Az odú megvetemedett padlója, valamint hangáteresztő falai, nem is beszélve az állványokról és pultokról, tele volt firkálva, ottomán nyelven, összetépett szerelmes levelekkel, locsfecs történetekkel, ragacos snapsszal, kétes tojásbéjakkal, nyugtákkal, kavicsokkal, fúrókkal, puffantyúkkal, mandula formájú mandulákkal, szár nélküli szőlőszemekkel, mindenféle alfy-betty formájú zöldséggel, hummal és hümmel, énatíemteazyenyéddel, koszmaszatos trágársággal, eldobált gyújtókkal, ázott ornamensekkel, kifordítható zakókkal, monoklilencsékkel, családi edényekkel, Istensújtotta lapoc-

kákkal, sosemhordott térdnadrágokkal, nyaktilókendőkkel, hamis frankokkal, legjobb szándékokkal, felforgatott latin tintaxissal, használatlan malom- és sarokkövekkel, nagyító-boros-üvegekkel, csészébe öntött szilárd tárgyakkal, régi szóviccekkel, kétségtelen rendeltetésű papírokkal, átkozódó bökkversekkel, krokodilkönnyekkel, tintapacákkal, káromló köpetekkel, iskoláslányok, fiatal hölgyek, tejeskofák, mosónők, boltosnők, vígözvegyek, kóbor apácák, viceapátnők, proszüzek, szuperkurvák, csendes nővérek, gráci nagynénik, nagyanák, anyósok, mostohaanyák, keresztanyák harisnyakötőivel, idegen tollakkal, hercegnők ígéreteivel, zsebtolvajok ajándékaival, puszikkal az antipódokról, összecsomózott cipőfűzőkkel, higanygolyócskákkal, friss porzalmakkal a Pokolból, üvegszemekkel — szemért, hamisfogakkal — fogért, harci nyögésekkel, különlegességi sóhajokkal, a hosszantartás hosszútűréseivel, ahok, auk, hok, hők, hük, igenek és igenek és igenek özönével, amihez ha valakinek van még gyomra hozzáadni mindennek a kamrazenének összes kitekerését, felforgatását, csűrését-kavarását akkor — persze egy kis jóakarral — remélhető, hogy valósággal megjelenik előtte az őrzőngő dervis, Vihar, a Villám fia, önkéntesen száműzve egójába, akit egy kikerülhetetlen fantom fehér vagy veres borzalmak közt dobál éjhoszszat (az Alkotó selymedelme legyen vele), miközben csonttá-bőrré terrorizálva önnön misztériumát komponálja vegyes regiszterre.

Mikor azután a közvélemény két diktátora, Rauber és Mommsell, minekutána lelkipásztoruk, Flammeus Falconer atya személyesen megálmodta őket, jogtanácsosaik Mm Codex és Podex szakvélokete alapján minden fajta faggyúgyertya és bármely papírféleség akármely célra való használatától örökre eltiltotta, zergeszárnyon elluftolt, átszelte a katharti óceánt, és humora hulladékából érzékeny papirost és szintetikus tintát készített saját céljára, aztán ez az első és utolsó alshemista, e kettős festéket, csersav vasércel, vérmelegre hevítve az egyetlen rendelkezésére álló fóliónak, saját testének, minden hüvelyknyi helyét teleírta, míg csak a korrozív kigőzölgés hatására az egész átokzsongó, szeszélyszabta, körvényforgó történelem egyetlen fészült folyamatos jelenibőrben tárult elő (s eközben az, mint ahogy legsajátabb individuális életteről elmélkedve mondotta, — az eszmélet lassú tüzenél egyetlen dividualis káosszá tranzakcidentálódott, mely veszélyes, hatalmas, közös kincse minden testnek, emberi csupán s halálos), de minden szóval, mely nem akarta kiadni páráját, tintahalénje, melyet e kristályos világból föcskendőzött magának, egyre jobban ólimlom-szürkévé és doriengrauvá fakult. Van az, hogy létál, kimondtuk; existál! És dob legyen dabb! És a dal dabol dobb dabbal; doldabol!

No de figyelő öntunyatunk próbáját immár túltettettéztük, elég hát ebből a sörnyű aljasságból, túl alpárás, hogy nyomdafessék. Nem állhatunk itt jusztika vagy merszike nevében életünk fuccsáig ezeket diszputálva.

JUSZTIUSZ (az önmásikhoz): Dagi a nevem és derús a természetem, dús az üstököm, s minden arcvonásom derék és meg fogom dagasztani e dendit, vagy Daróc Dorka dákója hiába dübörög. Én vagyok a dalia, aki dinsztel és dagaszt! Dirr-durr!

Állj elő, Nólandi Nimand (mert nem kergetődzöm tovább veled az egyes szám harmadik személy sugalmazott formájában, hezitáló passzi-

vumban, hanem vendettativuszom imperativusz provokativuszával, egyenesen akarok hozzád szólni), állj elő, közeledj bátran, vidíts fel, bár ikereken mondom komor vagyok, indíts nevetésre valóságos színeddel, hogy megkapd a magadét, minekelőtte örökre eltűnenedsz. Shem Mac Adamson, ismersz s én ismerlek és ismerem semtelenségeidet. Mondjad csak, uteruns, hol szórakoztál egész reggel, a legutóbbi elázott ágybagnádod óta? Azt tanácsolom, álcázd magad, kis barátom, és amint az imént mondtam volt, tedd a kezved a kezembe s hadd rendezzünk egy jó otthonos kis éjbenyúló confiteort a dolgokról. Felteszem, jócskán fekete az ügyed, Shimovics. Szükség lesz a folyó minden elementumára, hogy mindezt letisztítsa rólad és egy fajnundcvancig jóerős pápapi bulladogra a szééékbe.

Imádkozzunk! Gondoltuk, akartuk és elkövettük! Cur, quicquid, ubi, quando, quomodo, quoties, quibus auxiliis? Jámbor gyermekkorodtól kezdve etettek, neveltek, istápoltak, hizlaltak a mosolygó mennyek fecsegefánkjával és a másik hely morajlásával, és most íme te rézbőrű, e silány század hitványarcúí között, kéttős-kétes istenségek rejtett és leleplezett, mondhatnánk elátkozott bolondja lettél, te anarcha, egoarcha, hereziarcha, ki felépítetted egyesületlen királyságodat a lehető legnagyobb mértékben kétes lelked vákum-ááán. Azt hiszed tán, Sehehem, hogy valami kakasten lettél a szemétdombon, hogy nem akarsz se szolgáltni, se szolgálatot követelni, se imádkozni, se imádságra buzdítani? S itt még nekem is össze kell szednem magam, hogy imádkozni tudjak az önbecsülésem elvesztéséért, amire szükségem van ahhoz, hogy a megbotránkoztatás szörnyű köteletségének eleget tudjak tenni, levetkőzvéen (kedves nővérekém, felkészültetek?) reményeimet és borzongásomat, míg mindnyájan együtt sertetünk majd Szodoma posványában. Én majd reszketek a tisztaságoméért, ők meg majd sírnak a bűneidért.

*

Te tetemszaglászó, elhamarkodott sírásó, aki minden jó szóban a gonosz fészket kutatod, te, aki alszol, mikor mi virrasztunk és böjtölsz, mikor bővelkedünk, te, aki kicsavart gondolkodásoddal sebhelyeidre, és pörkjeidre és pattanásaidra, ótvaras pörsenéseidre vakon rámeredve, ama hollószínű felhő, saját árnyékod előjeléből kecsesen halált jóstál és mindenféle csapást, a kollegák dinamitizálását, a feljegyzések elhamadását, az összes szokások porbaomlását lángok között, hát soha meg sem suhintotta kába sárkობakodat (Ó, krampusz, itt jön a koporsónk, ó pestis, elszalasztom a postást), hogy mennél több répát hámozol, mennél több gyökeret szeletelsz, mennél több hagyma felett könnyezel, mennél tüzeesebb a tűz, mennél kerekesebb a kanál, mennél keményebben gürcölsz könyökig zsirosan, annál vidámabban gőzöl a csodás, zamatos friss gulyás.

*

Ja igen, úgy mellékesen eszembe jut még valami. Melletted nőtt fel, fohászaink közepette valaki, egy tündérfi, nem mosdatlan vadóc, aki maga őrizkedett és aki a te őrizetedre volt bízva, ama másik,

Immaculatus, tetőtől, uram, talpig tiszta, akit mennyei körökben jól ismertek, még mielőtt feltörekedett volna, az angyalkák pajtáskája, az a mamamázos minta, az a jóképű, egy mákszemnyi hiba nélkül, akinek szellemi toalettejéről a fél város beszélt, de egy szép májusi reggelen, mert számárfület csinált az ábécéskönyvedre, vagy mert egy kis figurát karistoltt az okulábrád fókuszába, leterítetted őt félkézzel, hogy megnézzed, hogyan működnek a zsigerei.

*

Hadd fejezzem be! Egy kis adag júdáscseppet neked, tükörpárom minden mókában, hogy belezöldülj. Hallod-e, amit látok, te pupák! És el ne felejtőd, arany hallgatás beleegyezés. Ne udvariaskodj, tanulj meg tagadni! Csss! Gyere csak, Herr Studiosus, hadd teszek bogarat a füledbe. Sugdosó partit kell hogy rendezzünk, mert ha a bárisnyák egy morzsát elcsípnek, világgá kürtölik, és egész Cadburry ezt fogja lefetyelni. Nézd! Látod, ahogy a cifferblattod tükreszket? Hajolj le jól, úgy, mint én. Nézd! Ez titok! Hogy egy kereszt lekaszabolhat, ha nem sikerül hinnem benne. Hogy horgonyom az évszázadokban elszakadhat, ha azt remélem, hogy ez nem igaz. Hogy az ostya a torkomon akadhat, ha irgalom nélkül felebarátkozom veled! Sh! Shem, vagy! Sh! Bolond vagy! *Insomnia somnia somniorum. Aum aum.*

(Felemelinti a halál csontját, és a fürgék megdermednek.)

MERSZIUS (a másénjéhez): *Domine vopiscus.* Egy vétkem, egy vétked, egy országot egy vétken. Pária én, kannibál Káin, aki szitkozódva elátkoztam a méhet, mely téged befogadott s az emléket, melyeket valaha szívtam, és te, aki azóta is egyetlen rázkódó, összeszorult fekete gombolyag vagy, mert háborogva érzed folyton, hogy mindazzá, amivé én elképzelttem, hogy válsz majd, nem lettél és nem is leszel, megsiratva férfimódra azt az ártatlanságot, amit én asszonymódra megőrizni nem tudtam, s most íme, nézd, megbánással még mindig nem teljesen eltelt szívem legmélyebb mélyéből, melyben tefiúságod napjai örökegyek a zsenyémekkel, most mielőtt még a kompléta órája kézbetét veszi és körülbelül egy puffanással előbb, mintsem spirituszunkat visszaadnánk a szélnek, hozzád jön, elsőszülötthöz és a bánat első gyümölcsehez és hozzám, eltévedt báránnyhoz, a papírszemétkosár díszéhez, egyedül hozzád, a szép és gonosz tudásának vihartépázta fájához, és hozzám jön, aki egy obszcén szeneskamrában, a te titkos sóhajod bubikulumában rejtve pirultam, hozzám, aki leglentebbkint tanyázom, ahová csak a halottak szava jut el, mivelhogy elhagytál, mivelhogy kinevettél, mivel, ó magányos fiam, elfelejtesz te engem, jön, jön, a mi televénybarna mumink, alpilla, beltilla, celtilla, deltilla, fut, fut a híreivel, vénden újdonságával a nagy hatalmas világnak, összeverekedtek a bubák, brühühü, áll a bóba bubikája, jajajaj, — szökken egyet, int egyet, minden csermelytincse libben, a tasakjában kandiscukor, a hajában villamosjelek, minden együvé torlódik, aztán minden szétáramol, kicsike, régimódi mummi, kicsike csodálatos mummi, hidak alatt bukdácsolva, a zsilippeken átzúgrálva, egy kis zsom-

béknál fondorlódva, a kanyarok körül hussuhanva, sunyin settenkedve Sáravára mellett, boldogan, mint a záporokas idő, bugyogva, kotyogva, csobogva magában, csitítgató csípejével nekidől és elsodorja a rétek omladozó hajlatát, kősa-kerge ómama, pletykaságos Anna Livia!

(Fellibbenti az élet gyolcsát és a némák beszélnek.)

Quoiquoiquoiquoiquoiquoiquo!

A MUZEJUM

Ez a kis részlet a könyv első, jórészt történelmi krónikás és archeológiai hangnemben tartott fejezetéből van, amelyik valójában Finnegans bukását és a halottvirrasztást írja le, de beleskatulyázva, az összes témák szerepelnek.

A bukott óriás kiterített teteme Dublin környékén fekszik, feje a Howth hegynél, s a hasa Dublin középpontján, a Phönix-parkban. Itt áll a kis Wellington múzeum. A „muzejumba” tett látogatás a fekvő óriás tájleírásának része. Turisták érkeznek a „muzejumba”, és a múzeum öre .. old Kate .. végigkalauzolja őket.

A harcok, árulások, intrikák, váratlan támadások csatazajos, füstös relikviái között homályosan kirajzolódik a nagy ember alakja, a két kísértő lányalak, a .. frankatyuk .. és a három katona, a tanúk, — HCE bukásának állandó motívumai. (— A hindu vonatkozás Wellingtonnak fiatalabb korában Indiában teljesített szolgálatához kapcsolódik.) (A fordító jegyzete.)

Erre tessék a Muzejumba. Kérem a kalapot, mikor belépünk. Íme a Wellintén muzejumban vagyunk. Ez egy poroszióz ágyú. Íme egy ffranc. Kszm. Ez a poroszióz lobogó, a Kalap és a Roharam. Ez a golyó, mely elvétrafálta a poroszióz lobogót. Ez a ffrancia, amint tüzel a Bikára, mely levverte a poroszióz lobogót. Szalveléta, a harántálgyük! Elő a kelevézt és a vellát! Kszm. Ez itt Lipoleum háromszöglegyűr kalapja. Kalipoleum. Ez maga Wellintén tulajdon fehér kalipáján a Dilihoppon. Ez a hatalmas teher-Wellintén, grandióz és bonzó, arany cinnezésű sarkantyúk és vasveretű duxa, felebronz facipők és főúri köntözet, bangkokk bellény, goliási galocsnik és hozentrtotta beleköpeny. Ez nagy fehéres ménye. Kszm. Ez a három lipoleumgyerenc, amint lecsoportorulnak az elven halápba. Ez egy ellenőlvő angyol, ez egy szülküllő scsót, ez egy dávi, amint elesik. Íme a lipoleumvad, amint lemészárolja a lipoleumvédet. Ringyogó vérvelés! Ez a kis lipoleumkölyök, aki nem volt se vén, se vad. Roharam, roharam! Koszos Pepi a Képtelen, Tulok Jani a Tulokkos és Szőrös Mac Szurós. Mind hörcsögők mind véredek. Íme az Alpok bünülete, ürgyüzéseiben bujtárulnak a lipoleumok. Ez a frankatyuk, a bosszankürtjükkal, amint színleg a kézirós stralédia könyvüket olvassák, s közben tovább háborulnak a Wellinténre. A frankatyuk, amint tipegnek a kezükkel és a frankatyúk, amint tombolnak a hajjukkal és a Wellintén felcsipte a bandát. Íme, egy nagy Wellintén műmellék, egy lágycső, becélözva a frankutya csípősáncára. Sexlóerős kalliberr! Kszm. Ím én, Beldönci, a futár osonom a filppipáját a Leg Fertelmesebb Elháborult Krómvelgyéből. Posta-

zsákmány. Ez meg a frankatyuk surranó sürgönye, hogy irrigálják a Wellintént. A sürgönyt vékony vörös vonalban viszem a gyorsfronttal, Beldönci, én. Jau, jau, jau! Vérhedt kalójszi! Bakterepeld apró frájod! Átkarolázik! Nap. Ez volt a frankák tyuktikája, hogy bőszerű tegyék a Wellintént. Si, si, si! A franka az összes lipoleumok körül kakottálva legyelkedik. És a lipoleum tébojkottát kap a Wellinténre. És a Wellintén felszúrta a bandát. Ez Beldönci, a futár, forgós fővegben, amint megszegi rejteskütt szavát egy golyóval a Wellintén füle mellé. Íme a válasz visszat hozza a Wellintén kengyelszukája. Szalamangara! Aj, ajaj! Szüretett franka! Fityisztelet! Pokolba a bűbájós ann. Votre. Wellintén. Ez volt a Wellintén első trükkje, tyúkért tik. Hi, hi, hi! Íme a Beldönci húszmértöldes csuzmájában, ázva, iázva és hajszelőre trapantva járja a táborat a frankatyúkért. Húzzá má, cimborám, mert ez inkább megposhasztja vederszám a vinkót, mintsem fizetne egy fröcsösöt. Ezek oroszioz golyók. Ez egy tarancia. Ez a folyondandár. Ez a krumpliorrú Ágyú Thölthelék. Száz nap türelme után! Ezek a frankák nájdig zárt zugbolyban. Ez a lipoleum, tömött sírokban. Ez a Wellintén tüzet vezényel a Corki repeszszereknek. Tonnerre! Ezek a pupulánusok, ezek az árutások, ezek a szolferánsok munkában, itt a mozgonyuk, ez a pánitúz. A Wellintén kiáltása: Brum! Brumm! Kumbumm! A frankatyu kiáltása: Underwetter! Gyócs strázsa tenglang! Íme a frankatyúk, amint futnak a fedezékbe az auszterlikba. Egy csep csip-csup cupp s egy trupp triptrap tripelérik. Mert helyén van a szívük! Kszm. Ez itt a legnyalkább lipoleum, amint lesi a Wellintént nagy fehér lováról, egy telihátról. Wellintén a köfal, egy vén viasz monstrumentum. A lipoleum meg deli legényeg. Ez Hiéna Hadúr, amint hanghusáng rákacag a Wellinténre. Íme a koszos kuli lángbaháborul a Hadúrtól. Ez a hindu Shimhar Shin, a kulifiú és a nadúr között. Kszm. Ez koasz öreg Wellintén, amint felcsippenti a lipoleum háromszögretű kalapjának a felét a csatak veszöböl. Ez a hindu, amint egy légnymástól megtébojtosul. Íme a Wellintén, amint nagy fehér lova hátujjának a farkára akasztja a lipoleum fél kalapját. Kszm. Ez volt a Wellintén utolsó trükkje. Hij, hijj, hijj! Ez ugyanaz a fehér mény. Fülekkopp, csóválja a faroszkopját a lipoleum fél kalapjával, hogy bősziitse a hindu tengeléc. Huj, huj, huj! Ez a tengeléc, amint fülugri és ugrifel és rákiált a Wellinténre. Puk! Pukja nyatt! Íme a Wellintén, istától töig ghentleman, tüsszenad a szutykozódó Shimhar Shimnek. Füzbecsős magadnak! Íme a durrbele matröz, leveri a lipoleum teljes fél kalapját a nagy fehér ményje hátujja farka hegyéről. Kszm. Hirejár Coppenhága elestének! Itt a kijárat. A muzejumból. A cikpöket kérem, ha kilépünk.

ANNA LIVIA PLURABELLE

Az ALP-ról szóló fő fejezetben két mosónő beszélgetését halljuk, akik a Liffey-Anna Livia két partján mossák az Earwicker család szennyesét, és közben elragadtatott megbotránkozással pletykálnak ALP-ról és HCE-ről. A fő történet, amit hallunk, azt mondja el, hogy amikor a HCE körüli botrány tetőfokára hágott, ALP, megfelelő jelmez felöltése után ..bekapcsolódott a

maskarádéba.. és hogy lekenyerezze őket, minden gyermekének valami ajándékkal kedveskedett, egy ajándékkal, amelyik egyszerűs mind a megajándékozott sorsának jelképe is. (Az erősen töredékes fordításban maga az ajándékozás, ami teljesen visszaadhatatlan, nem szerepel.) A mese és munka a vége felé tart, sötétedik, a két asszony elveszti egymást a ködben, s csak kósza kiáltások szállnak ide-oda a sötétben. Végül is a két mosónő, talán a kelta mitológia banshee-i (a valkűrök, a párkák rokonai), akik csaták előtt a halálra kiszemelt hősök véres ruháit mossák a folyóban, — egy szilfává és egy kővé változnak át, s mindent elborít az éj.

*

Az Anna Livia múltjával kapcsolatban szereplő tulajdonnevek a Liffey folyására vonatkozó konkrétumok; Kildare, Wicklow, Lugdew, a folyó forrásvidéke, Lugnaquilla, Sally, Kippure-hegyek s az .. Ördög-szurdék.. (Devils Glenn), egy hegyszoros, amelyiken át a Liffey egyik ága kifut a síkságra.

*

A fordítás a Joyce vezetésével készített francia átköltés és Siobhan McKenna felolvasásának felhasználásával készült; Caedmon Literary Series-TC-1086-A (hanglemez). — Az eredetiben nincsenek gondolatjelek a párbeszéd jelzésére; ezeket az idézett felolvasás szerint tettem ki. (A fordító jegyzete.)

O

mondj el mindent Anna

Liviáról! Dinden tudni akarok Anna Liviáról. —

Hát te ismered Anna Liviát? — Persze, mindenki ismeri Anna Liviát. Mondj el mindent rögtön, mondj le mindent. — Meghalsz, ha meghallod! Hát tudod, mikor az ura, az a vén kos kilett és azt a tudodmit csinálta. — Persze tudom, gyerünk tovább. Mossál rendesen és ne fröcskölj. Gyúrd fel az ingedet és ne lökdössél, amikor legugolsz. — Hogy mi a csuda vót, amit megpróbáltak kitudni, hogy mit próbált a Fijnix parkba. Ez egy ronda vén bak. Nézzed az ingit! Nézzed micsoda szutykos. Egész fekete a vizem tőlle. És ez így megy meg megy hétrül hétre. Kíváncsi lennék, hányszor mostam má nekik. Fejbül tudom, merre szokta beszutykolni, a szennyes ördög. Má ég a kezem és korog a hasam, hogy kiteregessem a privát szennyest. — Sulykold csak jól és öbligessed. — Micsoda lucskos komizság és mennyi üszögös vétek van benne. — De micsoda história volt az a micsoda, amit csinált akkor átkozó csütörtökön? — Betették az újságba, mit csinált, micsoda zsinatolást, Császári Eminenciás Humphry úr, tiltott szeszfőzés, meg uzsora, meg minden. Ismerem a fajtáját. Majd megmondja az idő, meg az. Mer az idő nem vár senkire. Ó, a vén kapzsivány. Összekutyul házasságot meg szelmeskedést. És micsuda sikk. És micsuda tikk. Hogy főnviselte az orrát és egy nagyságos púp a hátán, mint egy sétáló patkány. Tiszta sor, amilyen a főtja, olyan komizs a zsákja is! — Ki komizs? Anna Livia? — Igen hát, Anna Livia! Tudod-e, hogy összeszedett

innen-onnan mindenféle jófrajlákat, egyest itt, begyest ott és beküldte őket aho a megtévedt urához, hogy tentézzék, csicsonkássák. — Igazán? Hő zörgött! Micsoda skanadlus. Ó, mondj el mindent, hallani akarom, meddig lajtornázta föl magát. — Hát csak egy kacsalintás, aztán le a drapért. Adta aki fütüül rája, abszencálva, ohne fecca, a büdös proxenét. — Proxenééét jaj faz isz ftasz? Hagyd ezt az oroszos zsárkont! Mondd el frankául és nevezd gyerekek a gyereket! — Hát te nem tanultál Ebrut a skuládba, te antiabecéder! Az éppen anyyi, mintha én most, par exemplum, megragadlak téged telekinézissel és proxenáltatlak. — Hádes sörnyú, hát ilyen firma asszony ez? Sose hittem, hogy ide alacsul. — Mér, sose láttad még, amint ül az abgukban egy nádszékben és riszálja magát, előtte kóta és úgy tesz mintha hegedűjén egy matrikált húzna üveghangon, és közbe nincs lószőr a vonóján. Biztos nem tud egy ciszt se fogni, se vonóval, se húzóval! Elhiheted. — Nahát, soha nem hallottam ilyet. Mesélj még, mohondj el többet, mond el minden picicéet. Tudni akarok minden egyes pettyet. Hány porontya volt összesen? — Hát ezt nem tudnám pontosan megmondani neked. Csak a vég tudja. Van aki azt mondja, három jeggyel kellene írni, de összesen csak száztizenegy, mámegintugyvagyokámult, oszt jött egy meg egy meg egy. — Ó meg alef, ennyi nép, nem lenne helyünk a cinterembe. — Nem emlékszik már a fattyúnevek felire se, amivel paskolta őket. — Több mint száz? Hallottak ilyet? Nem hiába hívják úgy is, hogy Pluhurabell. Ó lorelej, micsoda kószabású pazargó lehetett ez a maga idején. Egész biztosan! Jobban, mint többen se! — Hát bizony volt néhány szép szál óembere. — Monddcsak, monddcsak, hogy bírt el velük, amilyen ciróka volt, amilyen krampuszi? — Elhullajtá veszedelmeit a ficsurak előtt, Fonte-in-Motetól Tidingitownig és Tidingtowntól a menjekig. Az egyiket ütötte, a másikat kötötte, kikap egy lankának, kopkop egy sziklának, leleplezve, felfeltáruva, siklott, siklott kelet felé. — Kihit volt előszört akihi berátört. Valaki csak volt, akárhogyan, taktikus támadással vagy egyetlen közelharccal. Cigány, vagány, drótos, tótos, rendőr vagy a Rongyos Rudi?! Mindig épp ezt akartam már kérdezni. Melyik évben? Az özön után, amikor a lányok a Bárkában voltak? — Fidaris majd kideríti, honnan ered a Kétely, mint ahogy Nieman von Nirgends is meglelte a Nihilt. De Ómaga azt mondja, alig tudja, annálesz dacumálesz ki volt a grábellérja, valami leinsteri fejedelem, vagy egy tengeri medve, vagy hogy mit csinált vele, s dévajon ő mit játszott, vagy hogy hogyan, mikor, miért, merre. Akkor még, óh! csak fiatal, vézna, sáppadt, félénk, nyúlánk, falánk kis jószág volt, kódorgott holdezüst tónál, az meg nehézkes, cammogó, tántorgó paraszt, a szénáját teregetve, hogy a nap rásüssön, kemény, mint a tölgyfa, és akkoriban gyakorta letrappolt a kildare-i gátak mentén, ádáztatni s végigcsörtetett benne. Azt hitte szegényke, menten földalá süllyedt nimfánsi szégyenében, mikor az az ember tigrisszemeket vetett rá. — Ó boldog vétek! Remélem Ő volt az. — Tévedsz itten, tévedsz, korzalmasan tévedsz! Anakreonizmus! Ez még eonokkal előbb volt, amikor még a semmik seholtak, Wickenlow grófságban, Erin kertjében, mikor még nem is álmodta, hogy valaha is elhagyja Kilbrid-et és tajtékozva fog rohanni a nagy délnyugati viharszéllel a nyomában, a hidak alatt, hogy eléssel kanyargalva útján végül is — robekka vagy még rosszabb

— egész arany életében öröljön, fonjon, mosogasson, veszkődözzön Humphry városának öbölkarámjában, árpaföldjein és kapzsilipei között, s egy csavargóval háljon. Oh jaj, a kislányos napok haj tyúkdala! Ó Gangesz gerlicéje! — Séld el má hol történt sellőször. — Mondom, ha meghallgatsz. Ismered azt a mély kis szurdékot Luggelownál. Nos, élt ott valaha egy helyi remete, riverend Michael Arkalow volt a neve s egy julijuniusi szerelemcsütörtökön, — olyolyan édes és hűvös és bűvös volt ő, Nanci a Nixi, Nanon L'Escaut, és a néma szikomorfák, mind leste a kábító kanyarulatokat, amik, akarod vagy sem, megindítanak, — a szeptember bemártotta mindkét újonnan felkent kezét, sárarany, sáfrányló, örvénylő hajába, szétlibbentette, és becézte és kuszáta a sűrű és mélysötét fürtöket, mint itt ez a rőt zombék az alkonyatba. Ott az Eskü Völgy égisz ívén a szüvávány aranca nancsozta! És tajtékabult ringlók, emájult szemei violázzal ösztökérték a vierzsókhhoz. Huss ó huss! — Mér ó mér? — Hááá! Nem tehetett róla, jaszom jugypörzsölte ja torkát, el kellett hogy felejtkezzen a fráterrel a férfiába, mosolyogva lehajolt és az ajkát, csókcsak a csókra és csipuzi csóka Anna-na-puzi szeplős homlokára. Te persze sikoltnál, de ő, ő visszafolyta a lélekzetét. De legalább két rőföt emelkedett a saját szemében. S góyalábon gángol gazóta is. Csókirgyógy volt ez, bohóságért balzsam. — Ó hát nem volt merész ez a pap! Hát nem volt huncut ez a Livvi? — De még ezelőtt két kamasz, cserkésznadrágban, Lugnaquilla két nemes szirtje átlábolt rajta, mikor még egy pirinyó pihéje se volt, hogy rejtse, annyi mélysége se, hogy egy könnyű kis kéreg-kenut csábítson, nem is beszélve valami duzzadó sörösdereglyéről. És még ezelőtt, — láde, léda, mikor még túl gyenge volt, hogy akár a legkönnyebb tündérlovast úsztassa, túl törékeny ahhoz is, hogy egy hattyútollal cicázzon, amikor még bilin ült a vén Kippure-hegy valamelyik nyúlványán, egy kutyus nyalogatta. De ami a legelsőbb, sőt ami a legrosszabb, a kis izgi-mozgi kisurrant az Ördög-szurdékból, egy hasadékon át, mikor dadája, a vén Sally mélyen aludt és fifi, fojfoj, mielőtt a sodrát megtalálta volna, átesett egy bukógáton és ott feküdt, szendergőzött mindenféle fekete esővíz pocstétában, kalimpált a lábával és kacagott, s közben egy egész falka someány lenézett rá, sanda szemekkel, pirulva. — Oh moncsak, folycsak, moncsak! Gondoom, amit tudsz. Nagyon jól tuom, amit gondosz! — Aha és közbe, te röfi, elszednéd a főköttöket és kimonókat, én meg had csinájam a koszos munkát a vén Veronika törölrongyaival! — Oh hogy a diaboló cibálja meg a zisherheictüdet. Hát ki nyütte és nyütte a bugyija szárát? — Melyik szárát? — Azt, amin a csörgők vannak. — No csak öblítsd ki és terítsd ki ott nálad. Hol is álltam meg? — Soha ne állj meg. Folytatólcsoj! Még nem tartasz ott. Mindmégvégvárom! Várom! Várom!

Na igen, mikor aztán betették a Humphry dolgát a Környül Legyetek Koldusok Szombasárnap Hétfújság Hetilapba (egyszeribe nem bánták beszennyezni a glacékesztyűiket, ebédutáni kérdés közben, ilyenekkel, hogy mutasd-csak-nekünk-is és ilyen na-mit-vesz-ki-belü-lekkel meg ilyen ha-nem-tetszene-már-olvasni- esetleggekkel), még a dér is disznózta, ami hamvasodó hajára hulldogált. Cc, ccc! Bárhova, bárhaha bementé és bármelyik csehóba bepottyantá, a citibe vagy a kültelken vagy a hozzáfüggő körzetekbe, a Rózsa és Korsóba, a Főnix pin-

cébe Powershoz, vagy a Hotel Judába, vagy bármerre lófráltál a vidéken a Latén Kaputól a kártyié latorig, mindenütt ott találtad a Humphrey ikonját, fejjel lefelé a falra firkálva és minden uccagyerek az ő emberit csúfolta. És az az elázott hangú hóbörgés rúla az areopágba és a rettentő bung-bang, ahogy a gyülevész csürhe az üsdobjára verte. Megesküdt a rosszstix kilenc szelére, hogy el simántja még minden bobolyájukat! A Szomorú Szűzre, Maria del Dámára! Elhatározta, hogy kitervel valamit, hogy csellel csallogjon ez a csínytevő, akihez hasonló még soha nem hallottál! — Mi az ördögöt csinált? Mondd el gyorsan! — Kerített egy batyúkat, egy sébi postazsákot, az egyik cseregyerekétől, a Postás Shauntól, aztán elvonult és kicsit tanulmányozta a cseppkönyveit, az öreg Mocsár Móricot, Casey Euklidesét és a Képes Divatot és kicsinosította magát, hogy bekapcsolódjék a maskaradéba. Ohó, kacari kuncori kuncorgó! Nem mondhatom el hoogy. Túl sikongós az egész, vigye el az ördög! Minnehé, minnehi, minnehá, minnehó! — De muszály, hogy elmondd, igazán muszáj! O' hadd halljam a mesét, hogyan csibeg-csobog, mint egy messzi dibeg-dobog, ami a borongásban libeg-lobog! Esküszöm, odaadnám cserébe a sanzámat, a mennyre, csak hallhassam az egészet. Minndenn sszót!

Itt a mesélő megszarolja a társát, hogy csak akkor beszél tovább, ha az kiveszi a kezéből a munkát.

Hát először is leengedte a haját és lecsurogtak a bokájáig az örvénylő kanyarok. Aztán anyaszült meztelen, besámpunozta magát gálavízzel, illatos pisztácia iszappal, fejjül és allúl, tetőtől talpig. Azután bekete a térde hajlatát, az öblöket és duzzasztókat és mólókat, pázsitfüvel és avarral tisztelte körül a karmazsin szigeteket és dúnákat mindenfelé a kis hasán. Mikor ez megvolt, koszorút font a hajára. Csomózgatta. Bogozgatta. Hinárból és kákából, vizisásból, békalencséből és a szomorúfűz elhullajtott gondjából. Azután elkészítette a karpereceit és a térdpereceit és a combpereceit kopogó kavicsokból, megkövült kagylókból, csörgő csigákból, zörgő zuzadékból és gyöngyházgyűrűcskékből. Mikor kész lett, egy bűvös amulett nyakláncnak, majd egy kevéske korom a kecses szemhéjára — Annuska Lutecsevics Pufflova! — és még egy csipet szín a palettáról az orcalmákra, epervöröstől extra-violettig és nyomban elszalasztotta két boudeloire lányát Őfő Bőségéhez, tisztelettel a nejétől és egy kéréssel, hogy nem engedné-e el egy mannökumra, hogy be kell hogy szóljon, és hogy egy gyertyát akar gyújtani Arroza-ban, vissza van egy spricc alatt. Azt üzeni nem fut el a hossza feléig se. Aztán, — aztán, amint az a tuskó hátat fordított, a postarisnyát a vállára kapta és kilépett a medréből Anna Livia s kagylóarccal ment.

Ezután hosszasan elmeséli az ajándékok kiosztását, majd végéhez kanyarodik a mese.

Nos hát tudod, vagy talán nem hallottad még, vagy még nem mondtam neked, minden fabulának megvan a fusselvéle és ez nem más mint az ember meg az asszony benne. Nézd, nézd sűrűbb lett a köd. A lehajló ágaim gyökeretvernek. — Fieluhr? — Filou! — Milyen kor is van most? — Nincs sokkal késő előtt. — Jaj a derekam, a derekam, a csipőő. El

kéne menjek Ach-les-Kinbe feredőzni. — Bing, bong! — a Harang. — Bang! — Teregessünk most itt? — Na fogd meg. — Flipp! — Én majd itt teregetek az én partomon, te meg teregess odaát, — Flapp! — Teregetek már. — Teregess. Hezd már hüösödni. — Szél is wind már. — Rá rakok egy pár követ a lepedőkre. — Mifelé van mind az a sok gyereke mondd? Az eltűnt országban, az eljövendő hatalomban, vagy az öreg dicsőségében? — Allelivium, allalluvium. Néhány itt, több többése, s még több elveszett az idegenbe. — Igen, hallottam, hogy a Shannonéknak valami gyöngye benősült egy családba Spanyolországba. — Nekem meséled ezt? — De igazán, hát nem hallottad ezt vagy özön-ször?

Igy folyik, meglassulva a beszéd; az egyik asszony a leszálló sötétben kétszer is kísértetet lát, de a másik megnyugtatja. Tovább trécselnek teregetés közben.

Na mondd, azért furi egy öreg furincesz volt ez az Anna Livia, no nem? A koccibumbumjával? — S elég különös vén bonc volt ez a Kedves Koszos Koma, a cicifiuk és a titilányok mostohaapja. Mumutti vagy fafatti, de mindenhogy az ő bandájukból vagyunk mind. — Nem volt-e hét felesége, hogy feleséjék! S mindegyik asszonynak hét támasza, sminden támfának hét színe, s mindenik szín máskép sikoltott! — No menj! — Ne monj! — No de Szenmihálkor kivel hált? Akkor, akkor minden ami volt, szép volt. Tündorszátán! Idők özöne és boldog megújulás. És újra ugyanaz. Anna volt, Livia van, Plurabelle lesz. Az éjszak népe helyét adta a délszakénak, de hogy hány incesztertől származunk? Mindnyájan, külön-külön? Latintázd át nekem ezt, kegyes skolárom, a ti szanszkritsztetekből a mi együgyű kavár nyelvünkre: *Hircus Civis Eblanensis!* Bakkecske emlí voltak az öregnek, puhák, a lelencárvák számára. — Oh Uram! — Iker gyermekcséi keblének. — Uram segíts! — Hahó? — Mia? — Mint minden ember. — He? — Csicsergő sok kis lánya. — Kánya? —

Nem hallom a vizektől. A csacsogó vizektől. Tipegő egerek, sikongó denevér szouk. — Hahó! Nem mentél haza? — Miféle tata? — Nem hallom a kuviktól, a csobogó vizeknek. — Há! Zsivaj, segíts! Nem moccan a lábam. Olyan agg vagyok, mint ott az a szilfalomb. — Egy mesét Shemről vagy Shaunról? Mondd! Livia fiulánya mind. — Komor sólymok hallgatódnak. — Éj. — Éj. — Olyan nehéz vagyok, mint ott az a keő. — John vagy Shaun, mondd csak, ki ő? Kinek az eleven fia vagy lánya volt Shem és Shaun? — Most éj! — Namondd, namondd, namondd lomb! — Éj, éj! — Mondmesemond fáról vagy körül. A folyongó vizeknek, csirridecsörroda vizeknek. Partján. — Éj!

B Ū C S Ū

Ez a rövid részlet a könyv legvége. A hajnal közeledtét, az álomvalóság végét jelző motívumok után ALP búcsúját olvassuk. Ez a könyv kezdetbefutó vége. Mint mindenütt, ALP lény a Liffey folyóra vonatkozó konkrétumokkal összeszövődve jelenik meg: —

A ..borzasztó karmok.. két szikla, amelyek közvetlenül a Liffey torkolata előtt merednek a folyó fölé. A ..hideg, bolond, félelmetes apám.. — az Óceán.

*

Az utolsó mondat — a könyv elején így folytatódik:
...szeretett útján a...

...folyósodrásnak, Éva és Ádám mellett elhaladva, a visszaáramlás kényelmes útján eljutunk Howth Castle and Environs-hoz.

Éva és Ádám ismét dublini vonatkozás (is) — egy templom a Liffey partján, ahol a folyó a város területére lép. (A fordító jegyzete.)

Nagy kék hálósobám, a levegő oly csendes, alig egy felhő. Békén csendben. Maradni csak örökre tudtam volna. Valami elvét minket. Először megsejtjük, azután elejtjük. És most csak essen az eső, ha úgy akarja. Gyengéden vagy erősen, ahogy tetszik. Akárhogy is, had essen, mert itt az időm. Megtettem ami tőlem tellett, mikor engedték. Azt gondolva mindig, ha én elmegyek, mindenki elmegy. Száz gond, tízesével a bajok és van valaki, aki értett engem? Egyetlen egy egy évezrednyi éjszakában? Egész életemben köztük éltem, de most meggyűlöltem őket. És elegendem van meleg kis trükkjeikből. És elegendem van közönséges hamis sürrögésükből. És mindezek a kapzsi áramok a kis lelkükből. És ez a lusta lucok, ahogy végigfolyik kelekótya testükön. Milyen kicsi ez mind. Azt hittem, a legnemesebb fogatokban parádéztok. De csak pokróc vagytok. Azt hittem, fenségesek vagytok mindenben, fertőben és fényben. De csak olyan kis jószág vagytok. Otthon! Az én népem nem afféle volt kiválasztott arra fenn ahogy én tudok. Minden vitéz, vacak és vak az ő vétkük. Földiboszorkányok. De nem! És összes vad táncaink sem, vad tombolásunk közben. Látom magamat közöttük allaniuvia pulchrabellen. Milyen szép volt a vad Amázia, mikor a másik mellem után kapott. És milyen bűvös-bájos a fennhéjázó Niluna, hogy legtitkosabb hajamból akart csenni. Mert így van ez, viharosak ők. Héjj, hó, hó, héjj! S a kiáltásaink zsvajja, míg nekifutunk, hogy elugorjunk a szabadságig. Miugyöngy, mondják, sose hallottunk a neved felől. Kéjjeresztem hát őket, tessék, és megelégettem mind. Magányosan a magam kedvén. A hibáikért. Megyek. Oh, keserű vég!. Elosonok, mielőtt felébrednek. Sose fognak látnim. Se tudnim. Se emlegetnim. Ósdi ez, az egész ósdi, és busdin és betegen visszamegyek hozzád, hideg apám, hideg bolond apám, hideg bolond félelmetes apám, míg közéről a pusztá nagysága és az ösztökérjei, az ösztökérjei és a gyönyöszörgése tengerisáros sósbeteggé tesz és suhullanak a karjaidba. Látom, ahogy felágaskodnak! Ments meg azoktól a borzasztó karmoktól. Még kettő. Egykettő több többlemény. Úgy. Avehullok. A leveleim elhullottak. Mind. De egy még megmaradt. Magamon tartom. Hogy emlékeztessen! Ltr! Oly lány ez a mi reggelünk. Igen, Vegyél fel a karodra, api, mint akkor a játékboltban. Ha meglátnám most, amint fehélesre tárt szárnyal, mintha Arkangyalszkból szállna én rám engem, szintünnék lehullok a lábaira, alázatosan,

gyalázatosan, hogy csak fel kéne mosni. Igen, pipém. Ott valami valahol.
Először. A fű nem hű, a csalit csak csal. Oh bár! Egy sirály. Sirályok.
Távoli kiáltok. Jön, messze. Itt vége. És minket. Fenn megént! Vedd.
Simogágyd őt, rámemorolj. Végezerig. Jkk! A kulcsai. Vedd! El, egyedül,
egy végső, szeretett útján a

Bíró Endre fordítása

A FORDULAT MÉGIS ELJÖN

Végel László

A nagy forróságok után Szilveszter kijelentette, hogy örökre elmegy a városból, s ismerősei nagyon irigyelték, mert nekik ilyesmi sohasem jutott az eszükbe. Bár sokat utaztak, mindig hazatértek, és ennélfogva nagyon furcsállották az „örökre” szót, kissé könnyelműnek is tartották, de azért jó ötletnek könyvelték el, s nem foglalkoztak többet vele.

Szilveszter komoly maradt.

— Csak ijesztget bennünket — magyarázta Andi-Anna egy alkalommal. Ezzel mindenki egyetértett, és Andi-Anna folytatta. — Nem is mehet el, hisz meg van bélyegezve. Ha elmegy, a seb fájni fog, ezért egész teste visszavágyik majd ide.

— A seb mindig visszataszítja a régi helyükre az embereket — nevetett ironikusan Saša. — Jó megoldás, szerencsés vég. Csak kissé fényűző. Ilyen mindenki, akinek sebe van.

— Ártatlanok a megbélyegzettek — állt fel a házigazda. — Ártatlanok a megbélyegzettek, és tegyük hozzá: figyelemreméltóak.

— Figyelemreméltóak.

Így kezdődik az elbeszélés egy kis társaságban, bár kezdhető volna valahol máshol is, de őszintén szólva, az ilyen kezdetek bennünket egy csöppet sem érdekelnek.

— Mert túlságosan csalóka az ébrenlét útja, halálos ölelésben tartja az emberi testet — bárhogyan is tiltakoznak az izmok —, bársony bőre virágszedő semmisséggé válik, majd újraéled, és Főnix csókja megjelenik, ám mikor és miért, még sejtened sem szabad, délibábszóvá vetkőzik le, aztán észre sem veszed, a bársony bőr izgulása, virágszedő szárnyalása

elhagyja a porban szülöttet, hogy a sziluett istenekbe legyen újra szerelmes. Mert csalóka az ébrenlét útja, várod: majd partot érsz, ám soha nem magad választod utad, istened szerzi, menyasszonyod úgy csókolt, hogy bárhol is légy, az sohasem hely, csak állapot. Egy ilyen állapotot, ezt a teljesen akarat nélküli, végtelen világot sok ember járta meg már, és lepötyyint róla, mint a gyümölcs a fáról, egészen éretten, férfiasan, néhányan azonban kegyetlenül bennrekedtek a csókban, amely sohasem született meg, de sohasem múlik el, és édes íze a búcsúzóit visszacsalja.

— Tévedés. Nem lehet. Hasonlat, írói csalás csupán. Nem, nem, nem, nem — nyöszörögte Szilveszter, mert óráról órára fojtottabb lett a levegő a városban.

Szégyellte magát az ismeretlen járókelők előtt, és imával kelt föl, hogy ó, istenem, adjál nekem annyi reményt, hogy kiléphessek az utcára. Ez volt a csalás és a stilizáció ára. „Pedig igazán jó színész lehettél volna”, mondta neki tapasztalt igazgatója, amikor bejelentette távozását. „Valami félelmetesen színészi érzék benned”, mosolyogta maga elé. „Kár elhagynod ezt a pályát, komolyan számítottunk rád a következő idényben. Nem kell elmenned, fölösleges elmenned.”

A vonathoz csak a sokat látott Andi-Anna kísérte ki. „Tudom, hogy bűnös vagyok, én vagyok a bűnös”, hajtogatta. „Nehézebben értettük meg egymást, mint mások. Szálltam, elreptültem, de visszatértem. Ugye kevés ez tőlem? Így van? Mondd, igen, mondd, igen.” Szilveszter előrebukott.

— Mi lepkék várat ostromoltunk...

— ...és szárnyaink akadályoztak, hogy bevegjük a várat — vette át a szót Andi-Anna. — És ez a te fáradtságod kétségbeejtő és csúnya. Feltaláltad a szavakat, hogy ne tegyél semmit. És szavaiddal önmagad simogatod. Ám a maszk, amelyet arcodon viselsz, nem vagy te. Valamilyikötőknek meg kell halnia. Azonban én lány vagyok, és tudom, hogy csak együtt halhattok meg. Mert ha tőlem kérdezik, kié voltam, majd azt mondom: mind a kettőtöké.

Szilveszter izgatottan mozgott. Az órájára nézett. „Mennyi még?” Amikor közelgett a vonat, kezét nyújtott a lánynak. „Még maradok. Majd ha indul a vonat”, mondta Anna. „Most aztán beláthatod, hogy igazam van.” „Teljes mértékben”, válaszolta Szilveszter. A vonat csak keveset állt. Füttyszó. „Ne vess úgy ravaszul, ahogy szoktál.” Ránézett a lányra. Igen, elneveti magát. Minden rendben, pontosan így kell elválni. A válás esztétikájáról van szó. Ő is elnevette magát.

— Öt perc múlva visszajövök — mondta.

— Várok — nevetett a lány.

— Megnézzük a legrosszabb filmet.

— Miközben megyünk, minden fiút megcsókolok az utcán. Meg lesznek elégedve.

— Pontosán így, de csak tizenöt percet késhetsz.

— Ma többet, mert a cipészhez kell mennem. Legalább huszonhetet.

— Addig én ellopom a hotelból a kismacskákat.

— És elvisszük őket a mindig való barátunk kilencedik feleségének.

— Úgyszincs gyermeke szegénynek.

— Persze. A barátom nem akar gyereket, mert autóstoppal utazik.

— Ne beszélj összevissza, mert már megöszültél.

— És szerelmesek leszünk a bohócokba.

— És szerelmes leszek a legszebb bohócba.

— Jó, jó, jó, jó-ó-ó-ó

A vonat elindult.

Ahol végre megállt, és Szilveszter leszállt róla, olyan volt a környék, amilyennek Isidora Sekulić képzelte el a norvég vidékeket. Vagy lehet, hogy csak rossz szellem fedkezett bele a tájba. Szilveszter, bár még nem járt itt, nyílegyenesen, mint akit álom irányít, tartott a villa felé, ahol meghúzódni számított. Mélység és magasság keveredett itt el egymással, csontosan, izmosan, az eszmélet molekuláiba szemérmesen hűződött be a csönd. Szilveszter csak a két kilométerre lakó boltossal találkozott néha-néha, de a boltos is olyan volt, mint a táj, csak képzelettel megközelíthető, amelynek mágneses uniformizáló ereje volt. Szeretnénk azt mondani, hogy Szilveszter végre önmagával maradt, de jaj, éppen ezt nem állíthatjuk, mert ez a megbélyegzett itt fenn, kétezer méterrel a tengerszint felett, minden akrobáció ellenére is kivált az egységből, amely különben mindenki mást széles jókedvvel fogadott be. Azt sem lehet tagadni azonban, hogy Szilveszter sokkal nyugodtabbnak érezte magát. Tükrében nemegyszer leste kék szemének csillogását, és bámulta, hogyan simul ki percről percre az arca. Nézte, nézte magát, mint az idegen, és ez az elválás különös jó érzéssel töltötte el. Ujjaival babusgatta arcát, érzékszemszéjével egy idegen világ térképének jeleit ismerte fel, a rejtjelek kapuja meg-megnyílt előtte, és ilyenkor boldog volt, mert a lét legmagasabb fokán a nemlétező lányok kórusában látta magát, kezdte megismerni és felfedni igazi énjét. A városban egyre ritkábban beszéltek róla, de annál csodálatosabb dolgokat mondogattak az emberek. „Öngyilkos lett”, mondták legtöbben. „Természetéből kifolyólag lett öngyilkos”, vélte Saša. „Vajon levették-e a maszkot az arcáról”, töprengett Andi-Anna. „Tudta-e valaki, hogy maszkot hordott, igazságtalanság volt, ha nem vették le. Vajon tudta-e valaki?”

Ám egy napon, hajnalban, amikor a hegyek ködbe-har-matba burkolózva várták napsugár ébresztette zordságukat, vidám sátoros telepések változtatták meg a természet rendjét, és más életet lehelve belé, Szilveszter váratlanul új régiókban találta magát. Messziről, óvatosan és bizalmatlanul szemlélte az újonnan jötteket, akik napsugárt habzsolva teremtették meg saját tudatos rendjüket, a természet rendjétől, a meg-

szokottól különbözöt, amely csak rövid ideig hagyta békében Szilveszter biztonság- és szabadságérzetét. Bár Szilveszter lemondott nappali sétáiról, az éjszaka történéseit nem kerülhette el, mert ez ebben az esetben új folytatása a nappalnak, mint az életnek a halál. Ezért történhetett meg, hogy egyszer a némító, sötét éjszakában, fűben, gallyak közt tapogatózva, váratlanul, vagy talán nem is annyira váratlanul felsötétlett előtte egy árny, amely egész testét megmerevítette, és úgy állt meg, mint az árny szobormása. „Most a mozdulat halál”, fontolgatta magában, de akkor megmozdult a lányt rejtő árny, és éles nevetéssel kizökkentette Szilvesztert a kínos szoborállásából. Előrehajolt, erre a lány futni kezdett. Szilveszter néhány pillanat múlva hallotta a lány testének tompa puffanását, és erre megiramodott, de elvágódott, majd fölpattant és tovább futva kereste a lányt, akit elrejtett az erdő. Futott, mint gyermekora labdája után, céltalanul, mert nem látott célt már, de mégis futott lopakodva, a lányt kutatva, hosszú időn át. Testét izzadság fonta át, sós tengerek ízét érezte bőrén, és nem tudott másról, ahogy rogyadozva kutatta a lányt, csak a futásról. A lány hangja ébresztette föl ebből a különös kábulatból. „Állj meg, én megálltam már”, hallotta a mondatot, és megtorpanva kapta rajta magát. „Hát így”, motyogta magában, és megállt, mert lába nem vitte tovább. „Miért nem jössz közelebb, Szilveszter”, hallotta egyszer csak. „A nevem”, sápadt el, „tudja a nevem”, villant meg a fejében.

— Összetévesztettél. Én Zádor vagyok — szólalt meg hátrazottan.

— Zádor? Így is jó. Engem Tanjának hívnak.

Szilveszter leült a fűbe. Így, messziről kérdezte:

— Mit keresel erre?

Csönd.

— Mit keresel erre?

— Nevetnél, ha megmondanám.

— Hadd nevessek. Nekem mindegy.

— Ám jó — rándított vállán a lány, és elindult Szilveszter felé. — Azt mondják a barátaim, itt lakik egy bolond ember a közelben. Én még sohasem láttam bolond embert.

Most már egészen közel lépett hozzá a lány. Arcának vonásai már kivehetők voltak a sötétben.

— Azt mondják, Szilveszternek hívják. Azt is mondják, hogy csak csöndes bolond, de nekem mindegy. Megtörténhet azonban az is, hogy becsaptak.

— Nem. Igazat mondtak. Vele lakom. Én tulajdonképpen vele lakom egy házban.

— És milyen?

— Hát csak úgy. Vagy ő bolond, vagy mi vagyunk azok.

— És mikor lehet látni?

Szilveszter töprengett.

— Jó, egyszer majd megmutatom. Csak elő kell készíteni a dolgot. Meg kell várni a kellő pillanatot.

Szilveszter ezután sokat találkozott a lánnyal. Úgy érezte, egészen új világba került. Nevetett régi ismerősein. Biztosan nem tudná megismerni őket. Tanja pedig minden este eljött az erdőbe, s sötétben tapogatózva, nesztelenül. Szilveszter mindig megtalálta a lányt. Sokszor a lehető legnagyobb nehézségek árán felkeresték a hegy másik oldalán levő várat. Omladozott már. Hallgatólagosan kedvelt helyük lett a vár. Körvonalait Szilveszter sohasem tudta pontosan megfigyelni, csak az égis vezető lépcsőket ismerte fel. Azok még biztosak, épek voltak. Néha megfogta a lány kezét, és egymásba fogózva futottak le a Föld felé. Kifulladásig, a levegőben lógva, várva a következő lépcsőfokot, ügyetlenül kalimpálva két biztos pillanat között úgy találta magát, mint egy soha véget nem érő, most felfedezett játék ügyes szereplőjét.

— Úgy hallottam — mondta neki egyszer fuldokolva a lány —, hogy váratlanul, egyik napról a másikra hagyta el magát. Nagyon szeretném látni. Egyszer már láttam színpadon. Levelet is akartam neki írni. De amikor meghallottam, mi történt vele, csak sírtam.

— Sajnálod? — rezzent meg Szilveszter.

— Igen.

— Nem szabad őt sajnálni. Én tudom. A barátja vagyok.

— Akkor miért nem mesélsz róla?

Szilveszter maga elé nézett.

— Azt mondom, a barátja vagyok, de ez még nem jelent semmit. Nagyon keveset jelent. De azért megpróbálom leírni. Lehet, hogy nem vagyok pontos, de ilyen esetekben ostobaság pontosságot követelni. Július. Kint voltunk éppen a forró homokú strandon. Úgy ismertem, mint aki úgy tesz, mintha kimondhatatlanul szerencsétlen volna, közben valóban kimondhatatlanul szerencsétlen. Ezen a napon azonban meglepett. Boldog volt. Játsszani akart. Én még mindig azt hittem, hogy a forróságok miatt történt mindez. „Olyan könnyű vagyok, amilyen könnyűség csak a halhatatlanoknak adatik meg. Nem érzek magamban semmi emberit, még meghalni sem tudok. Ez csak az istenek tulajdona. Csak az istenek tulajdona. Ahogy a meleg homok átjárja a testemet, mindezt biztosan érzem. Csak az a kár, hogy emberi szemmel nézem magam. Valamit okvetlenül tenni kell. Valamit tenni kell. Valamit, ami hozzám „méltó”, mondta. Én sokáig hallgattam. Nem szóltunk egymáshoz semmit. Később még azt is mondta, hogy az isteneknek nehezebb, mint az embereknek, mert súlytalanok. Szenvedélyesen foglalkozott ezzel a gondolattal. Úgy kezelte magát, mint egy csodát. Azután sokáig került bennünket. Egyszer azt mondta, hogy elmegy. Én ide jöttem utána, de velem sem beszélget, senkivel sem akar találkozni. Lehet, hogy mindezt a váratlan forróság, vagy ilyesvalami okozta.

— Amikor a színpadon láttam, én is azt gondoltam, hogy isten akar lenni. Az is lehetett volna. De most csak ennyi.

Tanja lehajtotta fejét. Nem tetszettek neki ezek az ellentétek. Sok bennük a kockázat. „Kiszámíthatatlan bírái vagyunk önmagunknak”, gondolta. „Ez csúnya.” Éppen ez a kiszámíthatatlanság nem tetszett neki. Állítólag. De nem is ismerte. „Csak ítélkezzünk”, fűzte tovább a gondolatait. „Együgyűség. Többet ítélkezzünk, mint élünk. Gyűlölöm a világ minden bíróságát. Még a futballbírókat is. Mindent elvesznek.” Zádorra nézett. „Egészen közönséges. Hogy lehet egy bolond mellett éppen ő? Semmi, de semmi nem ragad rá. Csak józan és örül. De ha jönne ő...”

— Holnap megyek a városba. Mehetünk együtt, úgysem láttuk egymást még nappal. Elmegyek érted — fejezte be gyorsan a lány. Nagyon sietett.

— Ne, ne. Inkább majd itt várlak — ijedt meg Zádor.

Ijedtsége, de inkább lámpaláza másnap a városban még inkább fokozódott. Amint a nappali világosságban Tanjával együtt belépett a nagy forgalomba, megijedt. Belekapaszkodott a lányba, és közben izgatottan forgolódott. A főtér felé közeledve még jobban megszorította a lány kezét. Az kérdően nézett rá.

— Nini, emberek! — kiáltotta. Ez volt az első szó, amely kibuggyant Zádorból a városban.

— Ez csak természetes, vagy nem? — nevetett a lány. Úgy érezte, Zádor butaságokat mond, mint mindig.

— Persze, persze. Természetes — kapott észbe Zádor. — És ha megmondanám, ki vagyok? Úgyis meg kell mondanom.

MERT ÉN MOST IGAZSÁGOT AKAROK JÁTSZANI.

Íme, ilyen lenne:

(Részlet)

— Nem, hiszen én vagyok az!

— .....

— De nem éppen az, nem pontosan ugyanaz.

— .....

— Amögött meg egy régi szerepem van. Szórakozott voltam világéletemben. Úgy könnyebb volt. Azt gondoltam, úgy igaz. Tévedtem.

— .....

— Itt van, ez az utolsó előtti arcom. Vedd el.

— .....

— És akkor? Vajon a felelősség közös lesz-e? Még csak néhány napot várj. Ki kell számítani minden lehetőséget. Innen már nem akarok elutazni. Nekem itt kell maradnom, itt kell gyökeret eresztenem, mert mindenhol ismernek már. A maradás a menedékem.

„Ez azért van, mert elszoktam az emberektől”, jutott eszébe a mentőötlet, és ki is mondta hangosan. — Egészen elszoktam tőlük — mondta.

— Az emberektől sohasem lehet elszokni. Sohasem — válaszolta a lány, aki nagyon jól érezte magát, mert mindig igaza volt Zádorral szemben, és örült annak is, hogy belevesztek az emberáradatba.

És ebben a körforgásban, a városi ember nagy és színes körforgásában, egy ilyen modern rituálban Zádor újra elhagyatottnak érezte magát, mint az eretnekek, akiket azonban már nem támadnak, de nem is védenek. Ezért jobban szeretett volna fent lenni privát varázshegyén, mert ahogy elé-elétopantak az ismerős ismeretlenek, akiket eddig nem látott sehol, az egész most ebben a szituációban olyan volt, mint a kávézacc ábrái, amelyekből mindenki saját maga olvassa ki saját jeleit, attól függően, mekkora a képzelete, mert az emberek úgy egymásba vesztek, hogy a szem nem is választhatta el őket, és így csak jelekből asszociálhat egy-egy régi ismerősre, aki íme, váratlanul megjelenik, majd eltűnik, mint egy elfelejtett fontos gondolat. „Ezért itt még Tanja sem biztos”, gondolta, és fogta, szorongatta a lány kezét, nehogy elveszítse őt, de e kéz néha más kezére hasonlított. „Visszajöttél, visszajöttél, visszajöttél vezekelni”, hallotta Andi-Anna hangját, és idegenül nézett Tanjára, mint valami váratlan meglepetésre. Zavara csak pár pillanatig tartott, mert hisz mindannyiunkkal megesik, hogy valami ismeretlent ismerőssel tévesztünk össze, és amikor szánkron már kiszaladt a szó, váratlanul kitörő szégyenérzet kap el bennünket, esetleg kínosan el is mosolyodunk. Az ilyen tévedések gyakran előfordulnak, és az ember büntőnek érzi magát miattuk. A büntudaton nem segít az a logikus következtetés sem, hogy ez csak optikai csalódás, és mindenkivel, mindenkivel megesik, inkább fájó az a megállapítás, hogy váratlanul elárultuk magunkat, ha nem is mások előtt, mert mások képtelenek a tényeket összekapcsolni, hanem magunk előtt.

Ebben az állapotban találta magát Zádor, amikor Andi-Annára gondolt, arra a lányra, aki most egy távoli városban ezekben a napokban, esetleg percekben döbbsent rá, hogy ha Szilveszterről van szó, ő tulajdonképpen már nem is jel, hanem valóság, akinek meghatározott jogai vannak, s mint mindig, szeretője piszkos lepedőjén, a simogató test hatására látogatják meg leginkább a nagy, sorsdöntő és idegen gondolatok, melyeket — bármilyen vakmerőek is — kimondhat, mert az ágy az egyetlen hely, ahol nem hagyja el az embert senki sem.

— Akkor miért nem vele alszol? Engem használsz és róla beszélsz utána. Miért nem vele alszol? — kérdezte Saša.

A sokat látott Andi-Anna elmosolyodott. Kedve volt beszélgetni.

— Olala! Hisz tudod, hogy egy tisztességes kurva nem tesz ilyesmit.

— Talán még nem vagy az?

— De az leszek. Ez még csak amatőrkoroszak.

— Őszintén örülök.

— De ha lediplomálok az egyetemen, akkor már csak pénzért fekszem le még veled is. Az üzlet, üzlet.

— Jó lesz. Mindig számíthatsz rám — nevetgélt Saša — Az apám városelnök. Még Szilveszter részét is kifizetem, ha nincsen pénze.

— Nem, nem. Vele szeretnék még ingyen aludni. Még sohasem voltam vele.

— Impotens talán. Még csak ez hiányzik, így is összedett már minden feneséget.

— Valószínűleg nem. Csak én nem akartam. Az morális kérdés lett volna.

— Hülye legyek, ha nem inkább ez morális kérdés, hogy velem vagy — fakadt ki Saša, mint mindig, ha nem értette meg a lányt.

— Ez csak jó, mint a kézfogás vagy a sebesség a kocsidban. Magánügy csupán. Mindegy. Adjál csak egy konyakot. Jó nagyot.

Saša töltött egy finom művű kristálypohárba. Andi-Anna gyorsan kapott érte.

— Beszéljessünk, jó? — mondta. — Nekem már elegendő van mindenből. Inkább beszéljessünk.

— Csak igyál, mint az állat — szólt gorombán a fiú. — Tudta, hogy minél gorombább, a lány annál jobban ragaszkodik hozzá. — A sok italtól megnő a hasad, mintha ki tudja, hányszor abortáltál volna. Elegendő volt belőled is, meg az alkoholjaidból is.

Ráhajolt a közömbösen fekvő lányra. Az nyugodtan túrta, hallgatta.

— Ha akarod, hát megmondom, megmondom, hol van Szilveszter. Plješavican, X-ék villájában. Ott van. Még a nevét is megváltoztatta. Ez azt jelenti, hogy senkit sem akar látni. Senkit. Téged se. Tudod-e? Még a nevét is megváltoztatta. No, ez éppen elég büntetés.

— Tehát él — állapította meg Andi-Anna hidegen a tényt. — Él, és biztosan felrakott még egy maszkot. Hogy gyűjti a szemetet az arcán.

Andi-Anna töltött magának. Saša kivette az üveget a kezéből, és a másodikat már ő töltötte meg. A harmadikat is, a negyediket is. Andi-Anna engedelmesen, mint egy kislány, kitta őket. Gyorsan és energikusan.

— Holnap elmegyek, felkeresem — dadogta. Szétnézett a szobában. Unalmasnak találta a bútorokat. — Saša, benned nincs semmi kalandvággy — vágta ki.

— Nincs hát — válaszolt a fiú.

— Megkeresem — biztatta magát Andi-Anna.

— Elintézzük az ügyeinket, érted, Szilveszter?

— Nem való vagy az én századomba.

— Á, persze, a te századod. Egykutya. Piszkos a te századod. Nincsen tiszta század. Mért lennél akkor te tiszta?

— Piszkos vagyok?

— Piszkos. És bármit teszel, minden csak eszköz. A piszkos századod is.

— Mindegy. De ha itt vagy... Itt már nincs senki, csak magunkkal számolhatunk hát le. Talán ezért is szöktem.

A lány megrándult félálmban. Amikor felnyitotta szemét, már nem látta maga mellett Sašát. Friss kenyérrel és joghurttal jelent meg csakhamar.

— Megreggelizem, és indulok. Megkeresem Szilvesztert — nézett rá Anna.

— Kitűnő — nevetett Saša. — Mondd meg neki, hogy várjuk. Hogy mi, a régi barátok még számítunk rá.

— Készüljünk — siettette a lány.

— Melyik ingem vegyem fel? Kikísérlek az állomásra.

— Azt a nagy gallérút. Tudod, hogy divatos.

— Mindig bíztam az ízlésedben. Rossz lesz majd, ha nem leszel itt. De visszajöttök, ugye?

— Nemsokára indul a vonat — mondta Andi-Anna.

Csak nagy rohanás után értek ki időben az állomásra. A vonat keveset állt. Füttyszó.

— Öt perc múlva visszajövök — integetett Andi-Anna.

A vonat elindult. „Csupán ennyi az egész? Hát én elmegyek.”

Andi-Anna magába roskadt. A vonat vágatott a hegyek felé, kerekei mintha elhagyták volna a síneket. Andi-Anna óvatosan figyelte a tájat, de később unalmasnak találta. Mindig nevetett a természetbarátokon. Egyre inkább több lehetősége volt önmagával foglalkoznia. Kényszerítve volt erre. Nemsokára az unalom volt az ok, hanem az a tény is, hogy közelebb került Szilveszterhez. Nem a cél, a feladat izgatta, hanem az első szó, amely mélyről, nagyon mélyről jöhet csak. Vajon talál-e megfelelő terminust egy csillogó, cikázó út után? Az első szót kimondhatja a gyermek — kimondhatja-e a lány? Andi-Anna keresgélt magában a régi és az új holmik között. Szeme üresen nézte a táj foszlányait. „Amikor még lány voltam”, tűnődött, „mit mondtam volna akkor? Akkor... A m i k o r l á n y v o l t a m, amikor még egy és elválaszthatatlan voltam, tűzfalángra kaptam, gondoltam, ha egyszer azt mondom, igen, lány maradok, de azóta fűgyújtogató lettem, és így most alattam fű ég zölden, felettem az erdő fénné rebben, testemet most titokzatos száj küldi, mindig lángok nyalogatják, a lángok nyelve bársony bőröm simogatja, nyelvük parazsa előlem menekülő öröm, a m i k o r m é g l á n y v o l t a m, nem futottam, csak sóhajtottam, igen, igen, igen, igen, igen, és most öröm után menekülök, menekülök, lányságom kínálom, árulom vajudó önmagam, rózsasuhogású szoknyám titkaiba

zárva otthagynom magam, otffelejtem magam, a m i k o r m é g l á n y v o l t a m, egy és elválaszthatatlan babaszappan szagú bőrömtől, kukucskáló kebleimtől, nem gondoltam, hogy így elfeleznek, pedig olyan szépen mondogattam OTT: az éjszaka ajándék, ott, szeretőink piszkos lepedőin (hogyan?), igen, igen, igen, igen, igen (menj!), igen, igen, igen, igen, igen, annyi, mint régi égi szeretők szemében a pont, ha az égre néztek, unalmas ez, éppen ennek mondtam ellent, a m i k o r m é g l á n y v o l t a m, és igen, ó, égi szerető szűzek, impotensek, akiknek még nem simogatták a feneküket, akik nem nyögtetek csillogva piszkos lepedőkön, ne nézzetek rám olyan buta szemekkel, legalább most ne, mert most angyal vagyok, akit a költők találtak ki, aztán szélnek eresztettek: »Menj, menj, vedd le vállainkról a gondot«, ismételték, »most már erős vagy, hogy befejezed elkezdett ügyeinket«, mondták, mondogatták. »Mi most már téged nem szeretünk«, mondták, mondogatták, a m i k o r m é g l á n y v o l t a m, hogy szerettek, ó, lányok, rossz, ha a költők nem szeretnek, a m i k o r m é g l á n y v o l t a m, nem tudtam, de most nem és nem és nem vagyok az (és arca széppé, nagyon széppé merevedett), de így is tudok élni, mert csak így lehet élni, élni, élni, élni...

Az alvó Andi-Annát egy öregasszony ébresztette fel. Éppen az élni szónál aludt el, és most csodálkozva nézte az öregasszony ráncos arcát.

— Láttam, ide szól a jegye. Itt kell leszállnia, de gyorsan, mert rövid ideig áll a vonat. Nagyon kevesen szállnak itt le.

Andi-Anna felugrott, és pár perc múlva már a földön volt. Éles, friss levegő fogta át. Betoppant egy reggelbe, egy kusza világba, ahol kérdéseire senki nem adott választ, de ez nem is csoda, hisz a kirándulók még egymást sem ismerték, ők unatkozni jöttek ide, nem ismerkedni, és ez érthető is, csak Andi-Anna nem értette, ezért hallatlan energiával kutatott Zádor után, mert szeretett volna minden percet kihasználni, idegessége, buzgalma, kapkodása komikus volt itt fenn, de ő nem bánta, és keresett, kutatott tovább. Végre az egyik fiú megszánta, és rövid töprengés után így szólt hozzá: „Menj Tornadoszhoz, a festőhöz, ő mindent tud”. Tornadosz azonban nem volt sátrában, a szomszédja azt mondta, hogy szeretőjével elment szőlőt kapálni egy bormérő öregasszonyhoz, akinél nagy adósságai vannak, már hajnali ötkor elment, és csak késő este ér vissza. Andi-Anna a bormérő öregasszony szőlőjében is feltalálta. Rohant, mert érezte, hogyan csúszik ki kezéből az idő, a percekét számolgatta, és megrettenve vette észre, hogy az idő sokkal objektívabb, mint a halál, hogy egészen specifikus formája a halálnak, minden feltűnő vég nélkül, könyörtelenségében éppen a kiszámíthatóság és a pontosság a legundorítóbb, nincs benne semmi kalandvágy, hogy megtréfálja az embereket, titkon reméljük, hogy becsapjuk, de ő sohasem téved, hihetetlen pontossággal megy tovább. Andi-Anna sajnálta, hogy ez csak most jutott eszébe, amikor ennyire

el van keveredve, mert itt van, íme, máris itt van Tornadosz mellett, aki Zádor nevének hallatára elgondolkodott, és komoly maradt, mint aki nem akar beszélni.

— Mindenki azt mondja, hogy mindent tudsz — mondta Andi-Anna.

— Mindent tudok — bólintott, és ránézett özikeszemű szeretőjére. — Most Tanjával kóborol. A napokban voltak lent a városban. Hol lakik? Fenn X-ék villájában, egy bolondot ápol. Valami színészféle, aki megbolondult. Mindig Tanjával csavarog, különben nem csinál semmit. Tanja pedig a hetes sátorban lakik valami hülye barátnőjével. Igaz, ő sem különb, de szép, igen szép, még azt is mondják, hogy szűz, de én nem hiszem, persze nem hiszem, de jó lenne megpróbálni, mert amikor a szűz lányok felpattannak az ágyról, felpattannak az ágyról, ó... A bolondot még nem ismerem, színészféle, nem is mutatkozik — magyarázgatta Tornadosz, a festő és sajnálhatjuk, hogy csak ennyit mondhatunk róla, s hogy finom művű rajzainak el-elhaló vékony vonalairól, amelyek mindig a sötétségbe vonják az emberi test anatómiáját, nem szólhatunk.

„A hetes sátor”, biztatta magát Andi-Anna, miután elbúcsúzott Tornadosztól, bár a búcsú nehezebbre esett, mert mindig szerette ezt a tornadoszi semmitmondó légkört. Amikor elköszönt, jól megjegyezte magának Tornadoszt, akinek arca minduntalan a szeme előtt lebegett, míg Tanját kereste. Közben bosszankodott, amiért rendszertelenül helyezték el a számokat a sátrakon. Ám végül mégis megtalálta a hetes sátrat, melyből lánykacajt hallott. A hang ismerős volt számára. A nevetés újra eszébe juttatta a vonatbeli igent. Ebben a pillanatban ez csak helyzeti hátrányt jelentett számára. „Az soha nem bosszankodhat, aki az élni szónál aludt el, annak csak könnyörtelenül előre kell törnie, mint az időnek”, villant meg gúnyosan a szeme, és belépett a sátorba, Tanját kereste. Az egyik szőke lány felállt, kilépett a sátor elé, és bemutatkozott.

— Zádor ismerőse vagyok — válaszolta Andi-Anna nyugodtan.

Tanja ekkor Zádorról kezdett beszélni, közvetlenül és közönségesen, és közölte, hogy egy óra múlva ő is odamegy, és szívesen magával viszi Andi-Annát is. Még Zádor barátját is megemlítette, de csak úgy futólagosan és a legnagyobb tisztelettel.

Andi-Anna elmosolyodott magában, testében érezte a szavak erejét, ösztönösen vette át a szót, án tette már nem volt képes, és azt is érezte, hogy amit most mond, már majdnem olyan erejű, mint maga a tett, mert íme, Tanja őt most a legnagyobb csodálattal nézi, csodálattal, amely a normális világban nem járhat a szóért.

— Szerelmes lett a szerepébe, és soha nem vette le a maszkot az arcáról. Pedig itt most kedvező alkalma van megszabadulni tőle, hogy ne vegye észre senki — ismételtette Andi-Anna, és ízlelgette magában a szavak pontosságát.

A beszélgetés után Tanja egyedül ment Zádorhoz, mert most már úgy gondolta, hogy csak ketten tudják megérteni egymást, és nem számított a dolgok relatív mértékére, amely szerint a kettő is csak improvizált fogalom, az emberek esetében nem jelent semmit.

„De amíg Romeo lángolt, Othello égett el”, hallotta még Andi-Anna fáradt hangját útközben, és úgy érezte, hogy ez a hang tökéletesen érdektelen, precíz és találó, tehát tiszta és magas, a fáradt emberek pontossága csendül meg benne, a céltalanok céljai remegnek benne.

Azzal a tudattal kereste fel Zádort, hogy most valamit elintéz. Lámpaláza volt, úgy érezte, ez az első feladat életében, amikor jogában van komoly dolgokhoz szólni, amikor felül-emelkedhet a mindennapok egyhangú ügyein.

Zádor kinyitotta az ajtót, és bevezette a lányt. A lány zavartan leült, majd váratlanul kitört:

— Szilveszter, miért tetted ezt?

A fiú megdermedt, mint akitől titkot loptak el. Ezt mindenképpen az ő joga lett volna mondani. Lehajította fejét. Nem érzett bűnbánatot. Tompán szólalt meg:

— Mert egyedül voltam.

— Még tegnap is?

— Késő volt.

— És most?

— Odaadom neked.

— Nincs szükségem rá. Már nem vagyunk egyedül. Dobb el — mondta a lány dacosan. — Nem kell már.

Szilveszter fejében gyorsan megvillantak a gondolatok. Kész. Minden rendbejön. A holnap és a holnapután is. Egy filmjelenet jutott eszébe. Gerard Philipe-pel. Faustot játszott. A francia Faustot. Ez a Faust a tükörben előre meglátja a sorsát. Elszabadul tőle, és szabad marad. Szilveszter az arcához nyúlt. Két keze felfedezte az arcát. Egy-egy hajszál fájdalmas szakadását érezte, csak ennyit, és a maszk a kezében volt.

— Szabad vagyok — mondta. Lassan nézett föl a lányra.

Tanja felállt. Egészen közelhajolt a fiúhoz. Már érezte a testét. Mozdulata hirtelen eltorzult.

— Csak ezért, ezért kellettem hát — fakadt ki fehéren.

A maszk mögött egy ugyanolyan arcot pillantott meg, mint amilyen a maszk volt.

Szilveszter a tükör elé futott. Ugyanolyan volt.

— Csak ezért, hogy ilyenné legyél, csak ennyit értem én? Orvul hallgatóztál, leskelődtél utánam. Csak ezért... — akadt meg száján a szó, és testét kezével átkulcsolva az ajtó felé futott. Csak a hosszú fehér lépcsőket látta, érezte testének ringását, zuhanását, kezével védte magát, és futott a rétek felé, megkínzottan, mint akit becsaptak, és most nem tud mit tenni. Szilveszter nézte a futó lányt, ereje nem volt már, magába

roskadt, most végre újra egyedül maradt, önmagától függött csak, régi szabadsága lengte körül.

— Ti tiszták... — morogta magában, amikor látta, hogy az egyik kanyarban eltűnik a lány. Érezte, hogy végérvényesen eltűnt, tudta, hogy lány futott el.

Félve rezzenet meg Andi-Anna kezének mozdulatára.

— Már újra tragédiát játszottál — hallotta.

— Igen — válaszolta.

— De már fáradtabban csinálod. Valamikor nagyobb lelkesedéssel csináltad.

— Fáradt vagyok. Itt minden tiszta. Holnap visszamegyünk a városba.

A LYUKAS ÉGBOLT

Tolnai Ottó

Napozhattam volna otthon is. A teraszon. De én naponta bementem a városba. Egészen a központig. A parkba. Éppen eleget szédeleghettem volna a házban is. Délfelé fölkapaszzkodhattam volna a szűk lépcsőkön.

Különben is szerettem a szomszéd tűzfalra nyíló vaksi ablakokat. A sovány macskákat, ahogy puhán a semmibe ugranak. Érdekes, mire lefelé botorkál az ember, már újra az ablakokban nyújtózkodnak, hogy ismét a semmibe ejthessék magukat. Sosem sikerült összebarátkoznom velük, pedig szerettem volna megvizsgálni kopásaikat, a nagy marakodások sebeit. Lent egy méternyi nyirkos földszív látszott. Valami boltív. Kusza lépcsők visszája. Valaki bontani kezdte az egyik falat. Mintha lyukat ütöttek volna rajta. Arrább meg keresztben valamilyen falat kezdtek rakni. Nem tudom, miért akarták kettéválasztani ezt a vékony sötét sávot. Talán azért, hogy az egyik ablak macskái ne menjenek át a másik területére piszkolni. Mikor belátták, hogy nem sikerül csoportokra szaggatni a fekete macskákat, abbahagyták a falazást. Szép teljesítményeket láttam ezekből az ablakokból. Lent a nyirkos sávon megjelenik a motozó patkány. A macska meg olyan tíz méter magasból ráejti magát. Hallani a patkány nyekkenését. Ha több patkány jelenik meg egyszerre, ugyanannyi macska esik. Egyszer se több vagy kevesebb.

Nem is terasz volt az, hanem az egyik szoba repedezett betonmennyezete.

A házban legalább meztelenül mászkálhattam. Abban a sarkában onanizálhattam, ahol éppen elkapott a görcs. Hol térdelve, hol a padlón fetrengve, hol valamelyik ablakban. Egyforma piszkos volt minden. A háziak csak késő délután értek haza.

Fölfeküdtem a betonra. Lassan megmerevedtem. Egy darabig még elnéztem a téglagyár bányászait, hogyan vágják a sárga agyagutkákat

a domb oldalába. Hunyorítottam, hátha megkülönböztetem köztük a lányokat.

De én ehelyett naponta bejártam a városba. Pedig ott kint is megehettem volna azt az ötvenes köménymagos veknit. Vagy fölmászhattam volna a dombra, hogy egy kicsit megizzadjak. Egész délután bolyonghattam volna a friss, csillogó agyagfolyosókon. Lophattam volna gyümölcsöt. (Ínyem napról napra jobban vérzett.)

Már hajnalban lekefélttem nadrágomat, kisimitottam sárga trikómat, s papucsaimba lépve, mihelyt feljött a nap, elindultam. Kilenckor már kánikula volt. Az első kilométer volt a legnehezebb. Beljebb, az első napokban rendszeresen megálltam a könyvkereskedések kirakatai előtt. (Már több mint egy éve nem loptam könyvet.) Meg a komissziók előtt is. A sok színes tárgy egy kicsit fölvidített. Nézegettem az órákat. (Az enyémet elemelték az asztalról. Biztos valakit speciálisan az idegesített a házban, hogy sosem húzom fel. Meglehet, dühében kivágta az ablakon.)

A katlanban is megálltam. Áadtam magam az emberek hullámzásának, sodrásának. Aztán még ötszáz méter a park. Az egyik bódében megvettem köménymagos veknimet. Pontosan ötven dinár. Platánfák és a térzenészek üres emelvénye.

A szemétkosarakban valami újságdarabot kerestem. Néha egész délelőtt turkáltam, amíg valami útleírást találtam. És ha véletlenül sikerült találnom, hetekig azt olvasgattam, mint azt az olaszországit. Pedig csak az egyik sarka volt meg.

Néha hajnalban egészen tisztán láttam, tudtam, miért vállalom ezt az erőmet meghaladó megerőltetést.

Eleshetnék. Összeszaladnának az emberek, kiforgatnák a zsebeimet, hogy megtudják, ki vagyok.

(Pedig az szinte lehetetlen. Igazolványomban háromszor-négyszer is megváltoztatták a nevem. És az emberek, a rendőrök lusták lapozni. Hogyha még véletlenül hajtánának is egy lapot, az se érne sokat.)

A második-harmadik oldalon Kracsun Andrást ír.

Apám eredeti vezetékneve valóban Kracsun volt. Román. Az Andrást tévedésből írta valamelyik hivatalnok. Speciális tintával. Félév is eltelt, mire észrevettem a tévedést.

Az ötödik oldalon kijavították Ottóra. Tehát a rendőrnek vissza kell lapoznia a Kracsunéért, aztán meg az Ottóért, hogy összeállítsa első nevem: Kracsun Ottó.

Szüleim még a háború előtt Bárdossyra „magyarosították” vezetéknévünket. A háború után ezt persze nem ismerték el. Fel kellett újítani az ügyet, s később elismerték.

A következő rubrikában Bárdossyra javították. Tehát a rendőrnek most a Bárdossy Ottót kell összeállítania.

Amikor a háború előtt kiválasztották ezt a nevet, én még meg sem születtem. Nem kérhették ki a véleményemet. Ezért rábeszéltem szüleimet, csináljuk újra az egészet, és a Tolnai nevet vegyük fel. Így is lett.

Tehát következik a Tolnai. A rendőrnek

Tolnai Ottót

kell megtalálnia.

Persze hét-nyolc év alatt elég alkalmam volt megutálni ezt a nevet is. S most éjszakákon át gyötör a nosztalgia eredeti román nevet után: Kracsun. És már el is határoztam, újra felveszem ezt a nevet, de ha már alkalom adódik a változtatásra, az Ottót is ki fogom cserélni.

Igazán nagyon utálok a személyazonossági igazolványomat.)

Jól tudtam, milyen állapotban vannak a visszereim. Már lassan vízhányagomba torkollnak. Fogaimat is minden órában mosnom kellett.

Azért vállaltam mégis, mert féltem, hogyha egyszer újra lánnyal lesz dolgom, nem fogok reagálni. Pedig jól tudtam, egyszer majd megint visszamehetek a lányok közé.

Majd ha lesz pénzem.

Vagy ha sikerül kiemelnem a vonalat. A kairóit. Az a kis szemüveges, a főnök, már biztos kiabál. „Még azt a meglevőt is veszni hagyta.” Valakit már el is küldhetett, hogy likvidáljon. Nem tudom, nem ismerem a módszereiket. (A pisztolyom se tudom már, hol van. Valaki majd azt is kivágja az ablakon, akár az órámot.)

Láthatták, hogy járatlan vagyok.

— Mennyi az ezüst kilója Z.-ban?

— Nem tudom.

— Hány lánnyal rendelkezik? Van-e róluk fényképe?

— Pisztolyt már szereztem, nagyot, de lánnyal már két éve nem aludtam. Húgom van, és önkielégülök. Verseket írok, és csak azért kapcsolódtam be, mert sehogyan se fizetnek, és remélem, maguk hamarabb ki fognak küldeni. A távol-keleti vonalat is csak ezért választottam.

De ebből se lett semmi.

Ők sem értették meg, hogy nincs mivel elkezdenem. Előleget ők sem voltak hajlandók fizetni. Annyi eszük nekik is volt. Tőlük sem várhattam holmiféle szentimentális gesztust.

És most itt pocskolok. Optikai csalásokkal táplálkozom.

Pisztolyom sincs sehol. Pedig néha, amikor arcomhoz szorítottam a nagy hideg vasat, mintha újra erőre kaptam volna.

Most ebből a távlatból, amikor rendszeres nemi életet élek (talán egy kicsit túlforszírozottat is), érzem, végső ideje volt már föl hagynom az önkielégítéssel. Még ma is komoly nehézségeim vannak a koncentrációval. Előbb a lánytól függetlenül kell összpontosítanom (nemileg és pszichikailag is), és csak amikor már megindul, akkor vihetek át mindent.

A legforróbb padra ültem. Mellém tettem az újságdarabot, arra meg a kenyeret. Mikor már teljesen átforrósodtam, haraptam egy falat kenyeret. Ha a falatba véletlenül nem jutott köménymag, újra haraptam. Néha félóra is eltelt, amíg elfogyasztottam egy falatot.

Egyszer vettem egy marék köménymagot. Azt szemezgettem, ha nem jutott pénz kenyérre.

Aztán megint napoztam tovább. Elolvastam néhány sort az újságból. Az olaszországi útleírásból.

(A hús templom. Ha lecsukod a szemed, látni a templom külső sötétvörösét. A fű erős zöldjén a torony finom fekete árnyékát.

Egyszerre csak úgy érezte, zuhan. Sötét volt, nem látta, de esés közben is tudta a kinti fehér hegyeket. Hallotta, ahogy pattognak a forró sziklák.

Az első padban ültek, és a lány vállára hajtotta szőke fejét.

Akkor az öregasszonyok kiabálni kezdtek, nem szálloda ez, itt imádkozni kell.)

Egyik nap kicsit hosszabb ideig találtam elnézni egy másállapotos lányt. Valami alig észrevehetően rázni kezdett, nedves lett az alsónadrágom. Úgy éreztem, hatalmas munkát végeztem. Képes voltam arra, amire minden ember. Elszédültem.

Másnap megint láttam egy másállapotos lányt. Az eset újra megismétlődött.

Észrevettem, hogy délelőttönként éppen ide, a térzene-emelvény köré járnak az állapotos lányok. Igen, lányoknak, kislányoknak kell neveznem őket. Egytől egyig még az első hónapokban voltak, alig engedték ki ruhájukat. Éppen hogy csak vastagodni kezdtek kis bokáik. Éppen hogy csak széjjelébb rakták lábukat. És ami a legcsodálatosabb volt, éppen hogy csak megjelentek pisze orruk körül az első szeplők. Bőrük is csak egy kicsit fénylett jobban. És a sárga foltoknak még a jelei sem mutatkoztak.

Csak az olyan beavatott szem, mint az enyém volt, vehette észre, hogy nem fordítanak már annyi gondot frizurájukra sem. Hogy egy kicsit kócosak. Szépen kócosak.

Naponta kilenc-tíz állapotos kislány (mondom, kislány, mert tényleg egészen fiatalok voltak, egy húszon felülit sem láttam arra azon a nyáron) sétált előttem, mosolyogva, nap felé emelve arcukat, hogy pisze kis orruk hegyét megpirítsa a nap. Hogy egy kicsit megizzadjon a hónaljuk. A lábuk köze. Vagy a körülöttem levő padokra ültek, vagy mellém. És akkor észrevettem, hogy oldalt nem húzzák föl cipzáraikat. Látni sötétnarancs alsóneműiket.

Tízkor már kinn ültem köztük. Néha már az út fáradalmaitól is megszédültem. De tizenegy körül mindig leharaptam az első falatot. Vagy összerágtam az első szem köménymagot. Aztán olvastam.

Egy macskával is megbarátkoztam. Mindennap átjött hozzám a pázsiton. Köménymagot szórtam neki. Rászoktattam a köménymagra. (Biztos a vakablakok fekete macskáit is köménymaggal kellett volna magamhoz szoktatnom.) Vörös volt. Erős. Majdnem kövér.

Hazafelé menet láttam-hallottam, ahogy pereg a platánfák kérge.

Három körül (amikor rendszeresen indultam vissza) már sötét volt. A nap kisütötte a szemem. Feketék, üresek voltak az utcák.

A nap olyan volt a sötét égbolton, mint egy fehér lyuk.

Gondoltam, jó lenne valahogy napszemüveghez jutni. Nagyanyámnak valamelyik városban volt egy kicsi, dinárnyi, japán napszemüvege. Mert ha egyszer majd újra olvasnom kell, nem fogom látni a betűket, a lapok megszenesednek ujjaim között. Pedig az olvasáson kívül másból már úgysem tudnék megélni, egy kis pénzhez jutni, hogy újra a lányokkal aludhassak.

Hogy újra a lányokkal aludhassak.

AZ ÖRÖKÖS FÖLDESÚR

RÉSZLET EGY CSOKONAI VITÉZ MIHÁLYRÓL
KÉSZÜLŐ NAGYOBB TANULMÁNYBÓL

Sinkó Ervin

„Az első, aki bekerített bizonyos területet és merészkedett kimondani: ez a z E n y é m! s eléggé együgyű emberekre talált, akik neki ezt elhitték, volt a polgári társadalom igazi megalapítója. Mennyi büntől, háborútól, gyilkosságtól, mennyi nyomortól, és borzalomtól kímélte volna meg az emberi nemet az, aki kihúzván a cölöpöket és betömvén az árkot, odakialtott volna felebarátainak: „Őrizkedjetek e gazember meghallgatásától; elvesztek, ha elfelejtitek, hogy amit a föld terem, az mindnyájunké, a föld azonban senkinek se tulajdona.”

Jean Jacques Rousseau: *Az emberek közötti különbségek*

A z e s t v e. Ez a címe a debreceni kollégium praeceptor publicusa ama remekművének, melyben az inodalomtörténészek mindig újra felfedezik Jean Jacques Rousseau-nak az ifjú költőre gyakorolt nagy hatását. Joggal. A költemény és a rousseau-i életérzés, sőt a rousseau-i gondolatok és tantételek között mélyek a kapcsolatok. Mélyek, de abban az értelemben, hogy ez a költemény a gondolatot — mint a saját-tá tett elemét — szubjektív felindulássá s a rousseau-i érzelmet minden hangulati esetlegességen túlmenően saját intellektuális szemléletének tulajdonává olvasztja és sűríti. S így történik meg: ami a Csokonai költői ereje nélkül rímbe szedett, átvett világnézet, hamar be-

porosodott propaganda lett volna, az ebben a programatikus költeményben a költő legbensőségesebben személyes, a költő egész lényét reveláló műalkotás lesz.

Mert épp ez a csodálatos ebben a remekműben: a racionálisnak és az irracionálisnak, a logikának és az álomszerűen, önkényesen egyéninek egygyé válásától kapta meg a formáját és ezzel a formával egy addig nem volt, eredetien új, formájától különválaszthatatlan tartalmát.

Más szóval: aki el akarná beszélni a költemény „tartalmát”, azt csak egy módon tehetné: magával a költeménnyel, illetve magának a költeménynek, de semmiképp se Rousseau elméleteinek a Csokonai költészetére gyakorolt „hatása” elemzésével.

Kétségbevonhatatlan, hogy Csokonai sokat kapott Rousseau-tól. De mert Csokonai nem pusztán jó tanítvány, aki ügyesen rímel, hanem elsősorban költő, mindent, tehát Rousseau-t is a maga képére formálta. A költő, ha költő, sose képes a pihenő receptivitásra; amit befogad, annak az ő saját alkotó produktivitása új, eredeti életet ad. Nem epigon, hanem — mestere és mesterei művétől — ihletett alkotó.

Goethe is sokat kapott Rousseau-tól, mint ahogy minden kortársa, sőt akarva, vagy nem akarva, mind e mai napig, mi mindnyájan. De épp Goethe vallja, hogy gyűlöletes neki minden olyan ismeret, amely nem a személyes produktivitását sarkallja és emeli magasabb szintre. S ahogy Goethe, úgy hasonította át Csokonai is a m a g á é v á Rousseau-t. Ez a felvilágosodást és egyben a felvilágosodásból való kiábrándultságot képviselő, harcias és önmarcangoló nagy gondolkodó, mint az igazi nagyok mind, több, mint leckéztető tanító. A nagy alkotók igazságai csak devalválódnak a szorgalmas epigonok műhelyeiben. A nagy alkotók igazságai épp azokéi, akiknek bátorításul szolgálnak az újhoz, a saját egyszeri egyéniségük kibontakozásához. A nagy szellemek kiváltsága, hogy életművük a mások produktivitásában számtalan változatban, más és más hangsúllyal, megújhódva, s minden rátekintő szemtől új és új alakban tudja újrakezdeni mindig új életét.

Ihr glücklichen Augen, was je Ihr gesehen,
Es sei wie es wolle, es war doch so schön —

írta Goethe, s ezért nem véletlen, hogy Csokonainak „Az estve” című költeményéről szólva, Goethét idézem. Csokonai költeménye, főleg első strófájának bizonyossága szerint, egyike azoknak a költői műveknek, melyeknek elsődleges ihletőjük a l á t á s, a nagyra nyílt szemnek figyelő, önfeledt csodálkozása. A mindig kíváncsi, a szemlélhetővel be nem telő, a nézni tudó és a nézésben elmerülő szemével az ifjú poeta nemcsak átadja magát a l á t v á n y gyönyörűségének, hanem azt érzékeltetni is tudja.

A kollégiumi évek idején is porban, sárban, hóban mindig csak gyalogosan közlekedő, mindig csak a maga két lábára utalt kolduló diák szeme előtt megszámlálhatatlanul sokszor ismétlődhetett meg a kép: valamelyik nagy nemesi udvarház előre kitárt kapuja a begördülő hintó mögött, a vándor számára titokzatosan és méltóságosan, becsukódik. Ebből az ismerős képből születik meg „Az estve” első két

sora. A hintóból az ifjú költő nábobi bőkezűséggel a hanyatló nap tündöklő hintáját teremti meg — és az enyészet, amely már ajtaját kitárva várja a tündöklő hintót, nem komor, nem hamletien kísérteties, hanem a meglepő szép jelzővel tárul elénk:

A napnak hanyatlik tündöklő hintaja,
Nyitva várja a szép enyészet ajtaja.

Így kezdődik a költemény. S így mindjárt az első felhangzó taktusokat beragyogja a nézés és a látás felfedező gyönyörétől elragadott tekintet, a látás örömetől meglepett költőnek az élet színeit igenlő és az élet jegyében még a halált is szépnek látó, gondtalanul simogató, nyugodt szeme. Mindent eláraszt és mindenből csak úgy árad a — semmiképp se extatikus, hanem — csendes és szelíd, mosolygó szépség. Egyetlen harsány szín sem bontja meg.

Petőfi „A puszta, télen” című versében a naplemente a shakespeare-i királydrámák ellentéteinek tragikus és patetikus harsonáját csendíti meg:

Mint kiűzött király országa széléről,
Visszapillant a nap a föld pereméről,
Visszanéz még egyszer
Mérges tekintettel,
S mire elér szeme a tulsó határra,
Leesik fejről véres koronája.

Csokonai, noha nem kevésbé tragikus életű költő, az idillikusnak a szerelmese, az idill a természet minden jelenésére sugározva vetődik ki belőle. Amikor ő nézi, a naplemente, a nap halála is megenyhülés, mosolygó üdvözüléssé lesz.

A napnak hanyatlik tündöklő hintaja,
Nyitva várja a szép enyészet ajtaja.
Haldokló sűgáni halavánná léznek,
Pirúlt horizonunk alatt elenyésznek.
Az aranyos felhők tetején lefestve;
Mosolyog a híves szárnyon járó estve;
Melynek új balzsammal biztató harmatja
Cseppecskéit a nyílt rózsákba hullatja.
A madárcák meghúlt fészkeknek szélein
Szunnyadnak búcsúzó nótájok rendjein.
A kis filemile míg magát kisírta,
Szomorún hangicsált fészken a pacsirta.

Együtt érez a nappal a „híves szárnyon járó estve” együtt éreznek a biztató harmatot a nyílt rózsákba hullató estével a fészkek szélein gubbasztó madárcák, együtt érez a kis fülemülével a „szomorún” éneklő pacsirta — s ezért még ez a szomorún is inkább valami boldogítóan lágyat, mint fájdalmat jelent. A csendnek, az elcsendesedésnek ezen a mindent egybeölelő, édes nyugalmán még a vadállatok se maradnak kívül:

A vadak, farkasok ülnek szenderedve —

anélkül hogy bárkire is veszélyt jelentene ez, csak azért, hogy az együttérzésben magára lelt mindenség, a híves szárnyon járó estvének csendje az ellentét által még hallhatóbbá válják, következik a strófa utolsó, játékos alliterációjával oly kedvesen vidám sora:

Barlangjában belől bömböl a mord medve. —

Az első strófának, de magának az egész, változatokban, ellentétekben és benső történetekben gazdag költeménynek is az elindítója és végig jelen maradó lelke az első két sor: a szépségnek, a békének, a problémákról mit sem tudó nyugalomnak, az ellentétek összeütközését, a szenvedélyeket, az ellenséges indulatokat hírből sem ismerő, a társadalmon innen vagy túl élő természet — a rousseau-i „jól-tévő” — naiv átélésének a bensőséges dallama. Csak egy új, nosztalgikus jelentéssel, de ugyanez a dallam variálódik a következő strófában is, amikor a költő, aki eddig önfeledten gyönyörködve csak kifelé nézett, a maga külön személyes valóságára eszmél, s ettől az imént még mindent betöltő boldog pillanat máris távolodik, vége az azonosulásnak, már kívülről szólítja, marasztalja, visszahívja, mint akinek segítségért kell kiáltania:

Ah! ti csendes szellők fúvattal, jertek,
Jertek füleimbe, ti édes concertek;
Mártsátok örömbé szomorú lelkemet;
A ti nyájasságtok minden bút eltemet.
Lengjete, óh kellő zefirek, lengjete,
Lankadt kebelembé életet öntsetek!

És mintha a tovaszálló pillanat egész csendjével és minden balzsamával csakugyan visszafordulna, megállna a hívó szóra:

Mit érzek? ... míg szólok, egy kis nyájas szellet
Rám gyengén mennyei illatot leheliet,
Suhogó szárnyával a fák árnyékinál
Egy fűszerszámozott theátromot csinál,
Melybe a gráciák örömmel repülnek,
A gyönyörűségnek lágy karjain ülnek;
Hol a csendes berek barna rajzolatja
Magát a hold rezgő fényénél ingatja.

Megtörtént a csoda. A pillanat megállt. És hogy az enyészet a szép jelzőt kapta, a melankólia még váratlanabb jelzővel lep meg bennünket:

Egyszóval, e vidám melancholiának
Kies szállásai örömmre nyílnak.

A költemény harmadik tétele — önként kínálkozik a zenei fogalom — már nem a természetben nyugovó szemé, nem az érzékelésben megengesztelődő, örömmé vált sajjásé. Mert bár még a melankólia is vidám, megmarad melankoliának, és feltámad annak az embernek

a szorongása, aki tudja, hogy az estét „a setét éj”, a marasztalt tündöklő percet „a komor órák” követik. S már eleve reménytelenül hangzik fel az esdeklés:

Késsél még, setét éj, komor óráiddal,
Ne fedd bé kedvemet hideg szárnyaiddal —

mert bennünket is megborzongatva, közeledik a „hideg szárnyak” suhogása és vele együtt a természettől elidegenedett világ „lármája”, melynek hallatára a nézés és látás tiszta öröme csak fájdalmas emlékké válik, s a költő a sóhajos panaszból a mind izgatottabb, vádló hangba csap át.

Késsél még, setét éj, komor óráiddal,
Ne fedd bé kedvemet hideg szárnyaiddal,
Úgyis e világba semmi részem nincsen,
Mely bágyadt lelkemre megnyugovást hintsen;
Mikor a világnak lármáját sokallom,
Kevélynek, fősvénynek csörtetését hallom,
Mikor az emberek körültem zsi bongnak,
S kényektől részegen egymásra tolongnak.

A költemény szimfonikus nagyszerűsége és egysége szempontjából teljesen érdektelen az az életrajzi adat, hogy Csokonai, mint annyi más művén, első megformálása után ezen is tovább dolgozott, és hogy a harmadik versszak nyolcadik és a költemény utolsó tizenegy sora közé csak később iktatta be azt az eredeti verssel majdnem egyenlő terjedelmű részletet, mely a Rousseau dijoni *Értekezésének* szellemében az ifjú költő ún. ideológiai állásfoglalásának a sommázása.

Akár utóbb, akár mindjárt eredetileg, a költeménnyel együtt keletkezett ez az ideológiai betét, esztétikailag az az egyetlen kérdés, hogy az első három versszakhoz szervesen hozzátartozó folytatás-e s hogy a költemény az ideológiai betét nélkül, a befejező tizenegy sorral hatna-e inkább egy kapásból, egy mindvégig önmagával azonos ihletből keletkezett, töretlen egésznek, mint ezzel a közbeékel, inkább intellektuális, mint érzéki, vizuális részlettel. Mert kétségtelen, hogy a költeménynek finom szövésű, hangulatokban mozgalmasan váltakozó, szinte testetlen lebegése után a rousseau-i elmélkedéssel egyszerre új irány kerekedik felül. Ám nem kevésbé bizonyos, hogy magában a költeményt elindító kezdő dallamban, magában az idillikusan érzékiben már benne rejlik ez a hirtelen kifejlésre juttatott intellektuális-meditatív elem is. Számomra épp ez az egyik legszebb példa arra, hogy mennyire telített lehet az intenzíven érzéki érzelmesség az intellektuálissal, az érzelem a gondolattal, s hogy mennyire abszurd az a feltevés, mely szerint egyazon költőnek az úgynevezett lelki életét külön szabad vagy külön lehet választani a gondolati tevékenységétől. Az érzelminek az intellektuálistól való ilyen különválasztása a mindig magával azonos, integrális költői szubjektumnak a teljes fel nem ismerését jelenti; azokra a felháborítóan ostoba iskolai tankönyvekre emlékeztet, melyek egyazon költőt verseinek „témái”

alapján mint a szerelem, mint a táj és mint „a honszerelem” költőjét külön-külön rubrikába osztva, valósággal feldarabolva tárgyalják, mintha a különböző témákat az egész embernek egy-egy, egymás mellett vagy egymástól függetlenül élő, részleges és nem minden témáját ugyanaz az egész ember, egy személyben ugyanaz az érző és gondolkodó, egységében megbonthatatlan, benső ellentmondásaival is egységes „én” formálná.

„Az estve” az „ideológiai betoldás” nélkül is egyike volna azoknak a gyönyörű ékszereknek, melyek Csokonai életművében oly vonzón csillognak. Nem vennénk észre, hogy több is lehetett volna. De Csokonai észrevette, és a kis remekmű az ő keze alatt páratlan hangszerelésű költői szimfóniává nőtt. S *miután* ő azzá tette, a mi számunkra is meggyőző, hogy épp ez hiányzott belőle: az anakronisztikusan szubjektív témának ez a magasabb szintre emelése, az anakronisztikus téma mögött rejtőzködő világérzésnek ez a kifejező szóba való vakmerő transzponálása, és pedig anélkül, hogy ahhoz az emotív dallamhoz, mely az egészet életre hívta, egy pillanatra is hűtlenné válna. Az „ideológiai betoldás” nem pusztán utólagos illusztrációja, hanem továbbbi fokozása a világban való idegensége miatt izgatott, vádló hangba átcsapó panaszának; mert azt kell kifejeznie, hogy amikor önmagáról szól, egyben a világnak olyan állapotát tette szóvá, melyet nemcsak neki, de sem a szívnek, sem az értelemnek, sem a szeretetre és szépségre szomjas embernek elfogadni nem lehet:

Bódult emberi nem, hát szabad létedre
Mért vertél zárbékót tulajdon kezedre?
Tiéd volt ez a föld, tiéd volt egészen.
Melyből most a kevély s fősvény dézmát vészen.
Mért szabtál hát határt önfiaid között;
Ládd-é már egymástól mind megkülönbözött.
Az *enyim*, a *tiéd* mennyi lármát szüle,
Miolta a *miénk* nevezett elüle.
Hajdan a termő föld, míg birtokká nem vált,
Per és lárma nélkül annyi embert táplált,
S többet: mert még akkor a had és veszettség
Mérgétől nem veszett annyi sok nemzetség.
Nem volt még koldúsa akkor a törvénynek,
Nem született senki gazdagnak, szegénynek.
Az igazságtévő határkő és halom,
A másét bántani nem hagyó tilalom
Nem adott még okot annyi sok lármára,
Mert az elégség volt mindennek határa.
Nem állott volt még ki a kevély uraság,
Hogy törvényt hallgasson tőle a szolgaság;
S rozskenyérhéjből is karácsonyja legyen,
Hogy az úr tortátát s pástétomot egyen.
Nem bírt még a király húsz, harminc milliót,
Nem csikart ki tőlük dézmát és porciót,
Melyből boldoggá tudja őket tenni,
Azaz tonkin fészket legyen miből venni.
Nem bújt el a fősvény több embertársától,
Hogy ment légyen pénze a haramiától,
Akit tán tolvajjá a tolvaj világ tett,

Mert gonosz erkölccsel senki sem született.
 Nem is csuda, mert már a rétek árkolva,
 És a mezők körül vagynak barázdolva;
 Az erdők tilalmas korlát közt állanak,
 Hogy benne az urak vadjai lakjanak;
 A vizek a szegény emberekre nézve
 Tőlök munkált fákkal el vagynak pécézve.

Teljes terjedelmében ennyi az „ideológiai betoldás”. „Tartalma” pontosan megegyezik azzal, amit Rousseau dijon-i pályaművében fejtett ki. Benne van még a Hobbes-szal vitázó „genfi polgárnak” az a tantétele is, hogy „természetes állapotában” az ember nem ellensége az embernek, mert eredetileg mindenki jónak született volt. Nincs tehát a gondolatmenetben semmi, ami eredeti volna.

Az eredetiség kérdése azonban semmiképp sem olyan egyszerű, mint felületes pillantásra látszik. S épp ezért is érdemes ennél a problémánál külön is elidőznünk.

Emlékeztetni kell arra, hogy a hellén kultúra nem más, mint a görög mitológia adott motívumainak a „feldolgozása”, a középkor egész nagy vallásos költészete, képzőművészete, filozófiája és zenéje ebben az értelemben szintén nem eredeti; tematikájában kizárólagosan az Ótestamentum és Újtestamentum, valamint a Legenda aurea, a szentek története egy-egy részletének a motívumai határozzák meg. S bár tematikus eredetiség nélkül századokon keresztül ugyanazokból a motívumokból meríti ihletét, a középkor kultúrája, a középkor nagy művei mégsem ismétlések sorozata, hanem az adott motívumok különböző feldolgozásának, értelmezésének, új és mindig új értelmű újjáteremtésének a látványával hatnak lenyűgözően.

A téma nem mellékes, de bármi is legyen a téma, végső fokon csak alkalom egy-egy individuális tartalom kinyilatkoztatására; fontos a téma megválasztása is, de a döntő az, hogy a művész alkotóan, azaz a saját szubjektív valóságát kellő erővel érvényesítően tud-e a témához nyúlni.

S Csokonai ezt tette; az emberek közti különbségről szóló rousseau-i elméletet a saját egyéni emocionális életének kifejezési közegévé, saját életérzése médiumává változtatta, saját benső izzásának tolmácsául használta fel. És hogy ez teljesen sikerült neki, s az eredetileg tantételekbe összefoglalt elmélet új, szubjektív, lírai kvalitást kapott, az abból a benső dinamikából következik, melyet a rousseauisztikus meditációnak a költeményben kijelölt helye, elhelyezése ad. Mert a reménytelenül felhangzó esdekléssel — „Késsél még, setét éj, komor óráiddal, Ne fedd bé kedvemet hideg szárnyaiddal” — s a megokolással — „Úgyis e világba semmi részem nincsen” — s a kényektől részegen egymásra tolongó emberek lármájának felidézését követő „Bódult emberi nem, hát szabad létedre” kezdetű „ideológiai betoldás”-sal már nem egy objektív társadalomtudományi fejtegetés kezdődik, hanem a legszemélyesebb líra duzzad fel egy új, az egész emberi világot magába ölelő, az emberiséggel azonosuló fájdalommá, és az „ideológiai” meditáció után hasonlíthatatlanul többet mond a költemény csodálatos befejező része, mint amennyit anélkül mondott volna:

Te vagy még egyedül, óh arany holdvilág,
 Melyet árendába nem ad még a világ.
 Te vagy még, éltető levegő! amelyen
 Indzsenéri duktus nem járt semmi helyen.
 Téged még, óh legszebb hangú szimfónia,
 Ingyen is hallgathat minden emberfia;
 S titeket, óh édes erdei hangzások,
 Hallhatnak a szegény pásztorok s munkások:
 Mikor a mesterség gyáva hangjainál
 A kényes nagyvilág fásasztó bált csinál.

Ami itt oly megdöbbenő erővel és nem kevésbé megdöbbenő
 lágysággal s ugyanakkor győzelmes öntudattal hangot kap, abban —
 különösen „a mesterség gyáva hangjai”-val való szembeállításban
 — van valami, ami már nem sóvárgás, hanem boldogító felismerés:
 nincs elvesztett paradicsom, a szép iránt fogékony ember, akit a
 poéta testesít meg, fölötte áll minden társadalmi-jogi kiváltság adta
 hatalomnak. Nem, semmiképp sem valami lázadó, forradalmi vagy
 prométheuszi attitűd a Csokonaié; különösen a költemény utolsó négy
 sorában, mellyel a pátosz a kezdő dallam szemlélődő boldogságához
 kanyarodik vissza, s a pátosszal együtt megcsillan a mosoly is, játé-
 kosan, az egyébként olyannyira távoli, idegen fogalomnak új jelenté-
 sével szinte magamagát mulattatva:

Óh, áldott természet! óh, csak te vagy nékem
 Az a tetőled nyert birtokom s vidékem,
 Melynek én örökös földesura lettem.
 Mihelyt teáltalad embernek születtem.

B Ű C S Ű A M A G Y A R M Ű Z S Á K T Ó L

„A bajoknak baja pedig az volt,
 hogy Petőfit különösen megátkozta a
 sors a művész-lélek eddig felderített
 legnagyobb átkával. Ez az átok: keser-
 vesen, sziszifuszi eredménytelenséggel
 kívánni a hasonlóságot a nyugodt, po-
 cakos lények életéhez. Ő, a kóbor ex-
 színész, az izgága politikus ifjú, a már
 szinte őrzőngő arisztokrata természet,
 okvetlenül sóvár irigységgel emlékez-
 hetett Berzsenyire. S én nem tudom,
 hogy a mágnásnyaló Horváth Lacit, az
 inas-szalóniasságú Petrichevich Horváth
 Lázárt ritkán, néha-néha nem iri-
 gyelte-e?”

Ady: *Petőfi nem alkuszik*

Amikor a debreceni diák, majd praeceptor életének nagy kataszt-
 rófája bekövetkezett, huszonkét éves korára, már valóságos nagy
 költői életmű került ki szorgalmas keze alól.

Csokonai nagy ismerőjének, Juhász Gézának feltétlenül helytálló a
 megállapítása: „Abból viszont egy betű sem igaz, hogy nem is Debre-

cenben lett nagyvá Csokonai, hanem Patakon, főleg azonban a Dunántúlon. Összes radikális művei együtt voltak már az iszákjában, mire 1795-ben végignézte a Vérmezőn Martinovicsék lenyakazását. Sokat hoztak még rá a következő évek, „de Debrecenben lett a felvilágosodás legnagyobb magyar költője...”, amikor a *Tempelőit* és *A hadat írta*, 1793-ban, s írta a forradalmi káté szellemében *A számár* és *a szarvast* 1794-ben olyan lírai remek mellett, mint *Az estve*, *Az álom*. *Konstancinápoly*, *A tél*, *A nyár*, *A földindulás*, *A kevély* stb.”

A debreceni diákokhoz intézett búcsúbeszédében Csokonai „mosolygó barátnőimről, az ártatlan multság rózsáival koszorúzott Múzsák”-ról szól, „kiknek tizenegy esztendő koromtól fogva eddig az ideig tíz esztendeimet feláldoztam.” Eddigi életműve a tiltott gyümölcs vonzóerejével abban a termékenyen és vidáman konspiratív közösségben s annak a közösségnek lelkes várakozásától és rajongó bámulatától serkentve jött létre, mely a debreceni kollégium diák-sága volt.

Szám szerint sem kicsiny közösség, mert Csokonai búcsúbeszédét 1795. június 15-én nem kevesebb, mint hatszáz diákból álló hallgatósághoz intézhette. S ez a hallgatóság megértette, amikor búcsúbeszédében azt mondta, hogy „a tudomány a legkedvesebb vagyon, s hogy anélkül az élet „az élő ember eltemetése”. S fél szavából is tudták, mire céloz, amikor arról szólt, hogy „a tudományok” közül „nem is azt szerettem, amelyik könnyebb volt, közelebb volt, zsirosabb volt, hanem amelyet leginkább láttam alkalmasnak az én lelkem kicsinosítására és fellobbantására annak a tűznek, melynek két-három kisdéd szikrácskája az én ifjúi esztendeimnek hamuja alatt gyenge fénnel pislogott...”

S nemcsak megértették, hanem megindult hallgatásukkal bizonyosságot tettek a hozzájuk intézett szavak igazsága mellett, amikor Csokonai tanúul hívta őket: „alacsony lélek sohasem volt bennem s szemeten mozgó igyekezetek nem mozgatták cselekedeteimet.”

És bennünket, akik tudjuk, hogy micsoda sivár vacuum várt Csokonaira, meglep az a tudatosság, mellyel oly hálásan hangsúlyozza, hogy ott a kollégiumban élvezhette egy közösséghez való tartozás boldogságát, hogy egy szellemileg rokon, a költészete szintjére felemelkedni tudó közösséggel lehetett éltető közvetlen kapcsolata, amit azután élete végéig hasztalan keresett:

„Itt találtam sok nagy lelkeket, kik közül sokan kezdettek velem futni, sokan már a futás közben voltak, sokan a pályát megfutva kellemetes lélegzetszedéssel dültek az őket kézen simogató nyájasabb érdem ölébe...”

Akkor még hisz az elkövetkező idők „munkával telt órái-”ban, hiszi, hogy megfutva pályáját, ő is „kellemetes lélegzetszedéssel” pihenhet majd meg „a kézen simogató nyájasabb érdem ölében”: „akkor, óh akkor ráncba szedett szemöldökkel suhanok el a plebecula zavart sikoltásai mellett.”

Amikor törekvéseire és fejlődésére keres magyarázatot, elsősorban saját lelkébe tekint: „az énbennem... az én lelkem, az én olyannak teremtett lelkem csinálta”, és hozzáteszi: az antik kultúra „remek lelkeivel” való ismeretsége.

De van ebben a búcsúbeszédben egy passzus, melyet a számtalan meghitt együttléttel Csokonaihoz fűzött, Csokonai verseinek a bécsi *Magyar Hirmondóban*, a *Helikoni Virágokban* és az *Urániában* való megjelenésére büszke „cimborák” bizonyára azonnal megértettek; azokra a szavakra gondolok, melyek félreérthetetlenül az akkor már megbilincsel, raboskodó Kazinczyt és az *Uránia* nyomtalanul eltűnt szerkesztőjének nagy alakját idézik. Épp a ki nem mondott nevek által, a hallgatóság nem egy tagját bizonyára megborzongatta, amikor a huszonkét éves poeta visszapillantva pályafutására, az ő „olyannak teremtett lelke” és antik kultúra „remek lelkeivel” való ismeretsége említése után, eddigi pályája eredményeit még ezzel magyarázta:

„Nevelte pedig azon nagy magyar hazafiaknak minden rend és állapot nélkül való belső szövetségek, akik énnekem az örökös barátság szent kézfogásával egyengették az igaz érdem felé gyengélkedő lépéseimet. Így tett engem a holt és az élő nagyoknak a barátsága tökéletesebbé, vagy amint Klopstock mondja: szebbé váltta!”

S hogy mindenkinek világos legyen a célzás, még meg is említi „a pompásabb lépéseket”, a dicsőséget, melyhez Kazinczy, majd Kármán juttatta:

„Szerettem én a dicséretet, a tiszteletet, a pompásabb lépéseket, szerettem; és mikor a szerencse Új fel német! Szállj le német, módjára bánt is velem, tetszettem magamnak s belső megelégedtségem nem irigyeltette velem senki szerencsáját.”

S aztán önérzetesen a szerencséről beszél, ahogy az ember csak egy közösséghez szólhat, amelynek egyetértésében, biztos, egyben a kollégiumbeli intrikus ellenségeit is megbélyegzi:

„...sohasem alacsony lélektől kikoholt álutakon, szemetes plánumokon férgeket vakon kergető undok vakondok túrásokon nem kívántam arra (ti. szerencséhez) jutni; sem a gonosz szívű vagy ostoba lelkű emberecskék veszedelmes és alávaló magasztalásait nem óhajtottam... Sem soha olyan rettentés ordító hangja nem mennydöröghetett oly éles harsogással füleimbe, hogy ha szinte megrezzenhetett is, lépéseimből vagy jobbra vagy balra ugrathatott volna. Álltam ott, s mentem ott, ahol állani vagy menni jónak láttam...”

Ez a búcsúbeszéd egyben a büszke öntudattól való búcsúja is. Soha többé nem lesz ereje ezt a hangot megütni, mert ami ezután következik, az a megaláztatások során magát simulékonyan megalázó, a magát megtagadó, a mindenáron és hasztalan valamiféle közösséget

áhitó, a könyöradományokat kéregető embernek a sorsa és a hangja, azé az emberé, akit — saját szavai szerint — „földönfutóvá és országos infámis huncfutná” tettek.

Ő, akihez többé az iskolaszék határozata értelmében „egy diák se merjen jönni vagy szólni, ha csak a Collegium ellenségének nem akarja mondatni magát” — egyszerre ott állt abba az országos, minden önálló gondolatban bűnt vagy veszélyt gyanító sivatagba kitaszítva, mely a jakobinus összeesküvők kivégzése, illetve bebörtönzése nyomán a szellemi élet minden csíráját már a félelem miatt is elsorvasztotta.

A kollégium oltalmazó diákközösségének külön világában Csokonainak mindent lehetett: még a Martinovicsék összeesküvésében való részvétel miatt kivégzettek és börtönre vetettek apológiáját, „A pártütő” című versét is megírhatta, melyet évtizedekkel később a lojális és óvatos irodalomtörténész, Toldy Ferenc csak úgy merészelt kinyomtatni, hogy a vers eredeti címét nagy bölcsen a következőre változtatta: „XVI. Lajos elvesztésére”. A kollégiumban azonban — s ez az, ami a Csokonait ért csapást egész nagyságában érzékelteti — az országos rémület legszönyörűbb napjaiban is, a kollégium diákságától körülvéve, aggodalom nélkül, szíve szerint írhatta a pártütőről:

De soknak a nevet csupán azért adták,
Mert külömben őket meg nem gyilkolhatták.
Ki pártütő, ki nem, ítélje a haza,
Melyet vagy megronta, vagy mególtalmazta.
Néha azt nevezik gyilkos pártütőnek,
Kit kedves hazája tart védelmezőnek.
Némelykor, kik titkon a hazát koncolják,
Hazaárulással a hívet vádolják...

A tegnap még körülrajongott ifjú költő, akinek szavát együttérzésre, nevetésre vagy könnyre készen leste egy dédelgetően meleg, zárt világ — „az örökös földesúr” egy csapásra gyanús, de főleg felesleges, mindenkinél feleslegesebb, sehonnai, ágrólszakadt csavargó lesz.

Igaz, ha akadna nyomda, illetve pénz a kéziratok kinyomtatására, újra megteremthetné a közvetett kapcsolatot nemcsak az egykori közösséggel, a kollégium diákjaival, hanem az ország szellemi elitjével is. De épp ez az, ami a Martinovics-féle összeesküvés után, mecénás nélkül éppenséggel lehetetlen, mecénást pedig az „infámissá tett huncfut”, a kicsapott diák immár a legmerészebb álmaiban se remélhet. Más volt az, amikor kollégiumbeli társai vidám egyetértésére számítva, nevetségessé tehetette Fegyvernekét, aki azt mondja a költészetéről Tempefőinek: „Kár volt kegyelmednek azzal tölteni az időt. Mire való az?” — és más, amikor nem a meleg fészekből szemléli a Koppóháziak és Fegyvernekiek világát, hanem védtelen áldozatként van nekik kiszolgáltatva. S ebben a riadalomban, neki, a „Konstancinápoly” költőjének, a minden tételes vallásra a felvilágosodás szemével néző panteistának, kicsapatása után megfordul a fejében az a terv is, hogy katolikussá válva, valamelyik katolikus egyházfő pártfogá-

sában vagy talán éppen valami szerzetesi rendház oltalmában kereshetne menedéket. Végül is egyetlen modus vivendi-nek kínálkozik, hogy hátat fordítson a költészetnek, s egész gondolatvilágával és minden meggyőződésével szakítva, a feudális Magyarország diadalát törvénykönyvi cikkelyekben rögzített Werbőczynek, a magyar törvényeknek a tanulmányozására adja fejét. Ő maga foglalja össze ezeknek a ráváró jogászai tanulmányoknak a lényegét, amikor a sárospataki kollégiumról, ahova egy-egy ottani jó emberének kivételes segítőkészsége juttathatta be, azt írja, hogy ott a „törvényléből moslékot habarnak”. Mert huszonhárom éves korában „a víg poéta” némaságra és elkallódásra ítélt remekműveivel immár maga kérdi magától a Fegyverneki szavával: „Mire való az?” — és el van szánva rá, hogy minden időkre hátat fordítson a poézisnek. Szakítani akar vele, mint valami botor illúzióval. De mert menthetetlenül poéta, ez az elhatározása is, minden logika ellenére, újabb verssel szaporítja a már meglevőket. Megírja a „Búcsú a magyar múzsáktól” című versét — Vajda Jánosig és Ady Endréig a legkönnyesebb és legkeserűbb verset, amit magyar nyelven írtak.

S megint szemmel láthatóan bebizonyosodik, hogy a vérbeli lírikus minden verse egyetlen nagy életnaplónak egy-egy részlete, s az egész mű a legszorgosabb „irodalomtörténeti kutatások”-nál nagyobb hűséggel és erőteljesebben domborítja ki az egész életrajzot. Amikor Csoknai ekkép szól a magyar múzsákhoz:

Ti ugyan adatok sok olyan napokat,
Melyeken töltöttem víg multságokat;
De ha meggondolom ama sok bajokat,
Néktek köszönhetem egyedül azokat —

ekkor a felvilágosodás költője minden kollégiumi jegyzőkönyvnél világosabban határozza meg az élete katasztrófáját felidéző, különböző összeütközések valódi okát. S a magyar múzsáknak megvallja, hogy búcsúzva is hozzájuk húz a szíve:

Szeret, azt megvallom, szeret szívem kénye,
De nem vágyok lenni az ország szegénye...
Mit ér az embernek, ha van is reménye,
S azonba üressel tele az erszénye?

Az üressel tele erszény ha nem is vidáman, de úgy hangzik, mintha valami dévajkodó keserűségben, a maga sorsa fölött való csúfolkodásban még mindig kedve telne. És csakugyan, ez még „a víg poéta”. De ahogy a vers során tovább halad az immár ráváró sors szemléléteiben, hangja mind kevésbé játékos, mind reménytelenebbül komorabb lesz. A szegénylegény gondtalan szegénységét petőfiesen fitogtató, hetyke könnyedséget mindinkább felváltja a bujdosó, a bujdosásra ítélt kiközösített, magára maradt poéta bánatának a súlyos szava. Tudja, hogy mi lehetett volna, és tudja azt is, hogy sose lesz az, ami lehetett volna. S mert arról még álmodnia se lehet, hogy egy életét és munkáját igazoló és fenntartó, kulturált nemzeti közösség tagja

legyen, megint felbukkan ugyan a mecénás rögeszméje, de most már csak azért, hogy ezzel együtt a maga költői hivatását is rögeszmeként földelje el:

Tusculanum s Tibur szülik a lelkeket,
S ha Caesar s Maecenas dajkálják ezeket;
Különben nem lehet várni oly remeket,
Mely közel érhesse Virgilt s több ilyeneket.

Kimegy ám a főből minden cadentia,
Ha üres erszénnyel ír az emberfia,
S ha még azt sem kérdik, hogy van-e gázsija,
Csak szorúljon öszve a jó bagázsia.

A jövőtlen jövőtől való keserű szorongás legmegdöbbenőbb megnyilvánulása azonban csak ezután következik: a rubrikázhatatlan, a szépség vágyától megszállott ember előtt követendő eszménykép gyanánt az a mindig józan és mindig számító gazda vagy kalmár tűnik fel, akiben addig a maga visszariasztó, legkomiszabb és egyben lebírhatatlanul közömbös antipódusát, az antipoézis megtestesítőjét látta. S épp a poézistől érintetlen, a józanul kalkuláló ember szemével nézi most magát, annak a fejével akar gondolkozni és mértékével akar ítéletet mondani a poézis és a poézisnek szentelt élet fölé:

Mit ér örökös hírt nyelni Iliással,
S falunként élődni tudós koldúlással?
Ha nem kérkedhetni semmi Maecenással:
Jó éjtszakát, múzsák, Fébussal s Palással!

Igaz, hogy nagy becse lehet egy babérnak,
Mely örök életet szerzett volt Homérnak:
De csakugyan úgy jó lenni ám Voltérnak,
Ha néznek ferneyi úrnak s gavallérnak.

.....
Magam is ezután tivéletek tartok,
Kik élni és nemcsak verselni akartok,
Verbóczyihez megyek: ti tán meg nem martok,
Kik a törvényléből moslékot habartok.

Te pedig, poézis! az egek munkája,
Apollónak mézes szájú leánykája,
Te, a szegénységnek anyja és dajkája,
Élj vígan, elszakaszt Verbóczyi pennája.

De mi történjék verseivel, színdarabjaival, az idillekkel, a tréfás eposzokkal, amelyek már megvannak? Végrendelettel zárja a verset; az utolsó sor úgy hangzik, mint valami megrendítő átok:

Minden írásimat, melyek megmaradtak
S szűk erszényem miatt közfényt nem láthattak,
Maecenásokra is eddig nem akadtak,
Akiik talán nálunk mind sírba rakattak,

Bízom az érdeemes késő maradékra
Mely több szívességgel néz a jó szándékra,
Vagy pedig nem hajtván semmi tartalékra,
Pipára raggamtom és vajjas fazékra.

INTERMEZZO: AZ EGYÜGYŰ OTAHAJTA

Reménytelenül, keserűen búcsút venni a magyar múzsáktól, de egy-két nappal vagy héttel azután már ujjongva repesni egy új élet felé, amely tegnap még a sors végzetes csapásának látszott, másnapra a szabadulás boldogságával új horizontok kecsegtető kitérülködésaként ünnepelni azt, ami még az imént halálos sebként sajgott, s mint valami megváltó ajándéktól, sose sejtett, betelt reménnyel ittasodni meg tőle — íme a gyermekien ifjú költő, aki ha más nem akad, hogy elringassa fájdalmát, akkor ő maga, a benne lebírhatatlan élet talál ürügyet az örömrre.

Ennek a végletekbe át-átcsapó változásnak legfőbb oka az, amit a bibliai legenda a tudás fáján érett gyümölcs ellenállhatatlan vonzásának, mi pedig a rendkívüli, tartalmában és teremtő erejében kimeríthetetlen *kíváncsiságnak* a látszólag közönséges fogalmával szoktunk megjelölni.

A kíváncsiság: ifjúi készség, még inkább falánk szándék új benyomások, élmények és megismerések befogadására. S e készség és szándék mögött ott a bujtogató sejtelem, hogy nem ez a kezünk ügyébe eső, hétköznapi világ, hanem a rejtélyek és titkok lappangó világa az igazi, és hogy e l m e n n i, még ha fáj is, azt jelenti, hogy az ismeretlen felé kelünk útra, az ismeretlen felé, aminek az igazete mindig is foglalkoztatta nyugtalan képzeletünket.

Amit Csokonai az imént még megsemmisítő, jóvátehetetlen katasztrófaként élt át — ahogy az iskolaszék ítélete után Nagy Gáborhoz intézett levelében írja:

„Setét felhő emelkedik a hegyek közül, mormolva indul ki a nagy tengerre, fekete szárnyaival elfogja a fényt, s Eurusokat hajt szárnyaival, mint a saskeselyű...” —

ugyanaz egyszerre valami új, boldogságot ígérő beteljesedés kezdetének a csábító színében jelenik meg, és pedig csak azért, mert már nemcsak valami eddiginek a végét, hanem valami újnak a kezdetét, a megszokottól való szabadulást, az új és megújító útrakelést is jelenti. Ami az imént még az a hely volt, ahol „törvényléből moslékot kavarnak”, az egyszerre mint a nem-mostnak és nem ittnek, a tüneményes új kezdetnek felszabadító örömevel hívogatja.

„Az én csak itthon világosodó szemem csak egy kis vidéket látott vala ki maga körül, az ő horizontját határozták holmi alacsony falak, jegenyék és komlók, s én azt gondoltam, hogy azok a világnak szélei, amelyeken kívül látszik s hallik valami, de amelyet fel nem vehetek...”

Így kezdődik az 1795. augusztus 18-án kelt, „Tekintetes főnotárius Gáspár Pál úrnak Csokonai Vitéz Mihály vig napokat!” címzésű, még Debrecenből írt levél, amelyben az író mintha máris messziről nézne vissza arra a helyre, ahonnan a levelet írja. S a levelet verssel folytatja, melyben már egész Debrecenre és az imént még benne dülő kétségbeesésére is, mint megmosolyogtató, távoli emlékre, hegycsúcsról vagy éppen boldogabb csillagról tekint le. Amire tán tegnap még úgy gondolt, mint a paradicsomra, melyből gonosz démonok lángpallossal űzték ki, az most a szemében a nyomorult Otahajta, s jegyzetben mindjárt meg is magyarázza: „Az Otahajta vagyis Némely Oskoláink Hazánkban a Nagy-világtól bészigetelve (isolirozva)” — mert ő már csak hajdani otahajta, aki egykor

... látván, hogy szűz fényében
A nap az ő partján jön fel,
Az ő partján enyészik el
A tengernek kék vizében:

Azt gondolta csekély ésszel
Hogy egy-két vad kőszirt között
E kis szigetbe költözött
A világ mind az öt résszel.

Hogy annak minden forgása,
Baja csak abban végződik,
Ha a szigethez verődik
A szomszéd tenger habzása.

Így válik a távozni készülő Csokonai szemében a debreceni kollégiumbeli Csokonai együgyű otahajtává, aki ugyan gondolta, hogy szülővárosán kívül is „van valami”, de nem tudta, hogy mi — s Debrecen és a kollégiuma már nem egy várost és egy tanintézetet, hanem azt a durva barbárságot jelenti, melynek ellenében és ellentétéként csodásan rajzolódik ki „a boldogabb világ népe”: Európa. Az egykori otahajta Csokonai ugyanis

... megúnván bölcselkedni
Tévelygő gondolattal,
Elindúlt vadtársaival
A pusztákra, gyökért szedni. —

S hát, ím, vig kiáltásokra
Rendül meg a sziget tája;
S egy európai gálya
Száll pompásan a partokra.

Melynek várából végtére
 Nyájas nézéssel kilépe
 A boldogabb világ népe
 E sovány sziget szélére.

A felvilágosodás korabeli irodalomban, de még a kor nagy alakjainak levélváltásában is szembeszökően élénk az érdeklődés az egzotikus „vad népek” életmódja, szokásai, vallása és szertartásai iránt. E kezdetleges civilizációk vallási rítusai és erkölcsi jó szolgálatot tettek a tételes vallási és erkölcsi törvények barbár eredetének és relativitásának az érzékeltetésére. De ezen kívül azért is az érdeklődés előterébe kerültek, mert a felvilágosodás kora egyben a tervszerűen terjeszkedő, újabb és újabb gyarmatokra éhes európai hatalmak korszaka is. S Csokonai is felhasználja a korabeli útleírásokban mindig vissza-visszatérő motívumot: a távoli parthoz közeledő hajó vagy partra szálló fehér emberek láttán a bennszülöttek fejvesztetten menekülnek. De ez alkalommal Csokonai hűtlen lesz Rousseau-hoz: versében a bennszülöttek egyet jelentenek a barbárokkal, s ő elhatárolja magát tőlük:

A több gyáva barbarusok
 Elfutottak félelemmel:
 De ez nézi meredt szemmel,
 Milyen nyájas geniusok,

Akik vele fogtak kezét,
 Kiknek szívek oly jó, oly szent!
 Rólok s hazájokról mindent
 Sohajtozva elkérdezett.

E jószívű idegenek,
 Ami csak szép valójában
 És csinos Európában,
 Mindent előbeszéltenek.

Az indus szemét könny telte;
 S mihelyt e boldog megyébe
 Hívták, — ugrott örömébe
 S barátit rendre ölelte.

Az ember azt hihetné, hogy a jószívű idegenektől a szegény debreceni indus legalábbis Párizsba kapott meghívót. S éppen ez a csodálatos: ennek az ifjú költőnek a képzelete egyetlen jó szóra egyszerre angyalokat lát, magamagát pedig elragadtatva az üdvözültek sorában. Bámulatos az a készsége és képessége, amellyel egy-egy jó szót fantasztikus jótéteménnyé, a legbanálisabb biztatást mennyei szózáttá magasztosít — s a sárospataki jogi kollégiumot egyszerre az áhított, a gyertyavilágnál olvasott könyvek lapjairól ismert, távoli Európa kápráztató színeiben csillogtatja meg.

A hálának ez a képessége külön elemzést igényelne; voltaképpen nem más, mint annak a belső gazdagságnak a megnyilatkozása, amely

minden kedves érintésre fényként árad a legszürkébb valóságra is. Hiszen csak ürügyre vár, hogy eltékozzolja felhalmozott, magába zárt, tehetetlen bőségét. Szinte nevetséges, hogy milyen siralmasan kevés az, amittől „az indus szemét könny telte”, és ami az indust a Debrecenben kikötő európai gályáról szóló dalra ihlette. Az idézett vers után ugyanis a „tekintetes főnotárius Gáspár Pál úrnak” írt levelében Csokonai ekképp folytatja:

„Az én itt eddig tölt életem és a Tek. Uraknak a közelebbi vásárkor lett ide érkezések, tanácsok, és az én örömtisztelettel lett elfogadásom vagynak itten előadva. Elfogadom tehát azt a tanácsot, melyre a bölcsesség kötelez, a jószív édesget: de — a melytől a szükség parancsoló szava elkiált, és eliszonyít. Azért, mivel a Tek. Úrnak oly nemes szive vagyon, hogy az érdemtelenre is tekint; bátorkodok azon való reménykedésemmel alkalmatlanokodni, hogy egy olyan állapotot, melyben tanulásomat esztendeig elvégezhessem, Tek. Patay úr vagy prof. Kövy úr, vagy más hatóság közbenjáró által szerezni, avagy csak kimutatni méltóztasson. Bennem háládatos megszolgálóját fogja a Tek. Úr feltalálni; és minekutána a kegyes pártfogóm segélése által, a tudományok és érdem fényes oltárához eljutok, a legelső ajándékot érzékenyen fogom a jó s nemes szivek istenségének bényújtani, s az Úr neve lesz rajta.”

Ez a hála és nem a megnyomorított ember alázatának a szava. A levélbeli versben feltámadt remények és a büszke öntudat szavával zárulnak ennek a rendkívüli levélnek a sorai:

„Vajha adnák az egek, hogy a Tek. Úrnak annyi dicsősége származna ebből, mint énnékem! — Ezt Rousseau is merte egy dedicatiojában óhajtani. De hiszem, mikor nagyot akar tenni, nem az abból származandó haszon vagy dicsőséghez méri tettét a jói termett szív... .

Sietve írtam; engedjen meg a Tek. Úr. Éljen vígan és szerencsésen.”

A SÁROSPATAKI NAGY LECKE

Így lett a kicsapott praeceptorból Sárospatakon még egyszer és utoljára diák, de csak igen rövid időre; talán azért is oly rövid időre, mert az éber, az országot behálózó rendőrség nem nézi jó szemmel, hogy Patakon a gyanús újdonsült jogász körül megint hívó barátok köre alakul, de alighanem még inkább és legfőképp azért, mert Csokonainak a feudális magyar jog tudománya semmivel se lehetett elviselhetőbb, mint az az előírás, mely szerint minden reggel hét órára ott kellett volna lennie a templomban, és a többi tógás diákkal együtt öblös énekszóval és áhítatos képpel parancsra dicsérnie az istent.

Élete sosem szűnő nagy szenvedélye volt a tanulás; Földi János természettudományos érdeklődése éppúgy izgalomba tudta hozni lelkes figyelmét, mint az olasz, a francia és a német irodalmi művek vagy az újkori, minden érzékét felajzó nagy zenei alkotások; de épp

ezért annál lehetetlenebb volt neki az olyan ismeretek passzív beraktározása, melyek lázasan kíváncsi szellemének, alkotói szükségletének nem juttattak semmiféle impulzust.

A zsenialitással együtt jár a befogadási képesség kivételes szélessége, de kivételes ellenállása is mindennel szemben, ami pusztá balaszt.

A felvilágosodás a történelem különböző korszakai között még csak árnyalati különbségeket se látott; a felvilágosodás előtti időket az egyhangúan ismétlődő esztelen erőszak, a babona és a sötétség egy-egy korszakának tekintette. A történelem iránt való érdeklődés, amit történelmi érzéknek nevezünk, a modern történetfilozófia csak a romantika korszakával születik meg.

Igaz, hogy Csokonai irodalmi tervei között még a debreceni diákevek idejéből ott szerepelt egy történelmi eposz megírása, az „Árpádiász”, s mint egyik levelében hűséges debreceni diáktársával közli, az eposz célja az lett volna, hogy „haldokló Nemzetemnek szájába egy végső hattyúi Éneket adhassak a Duna és Tisza nádassai mellett és hogy egy szóval Hazámnak, vagy legalább a Maradéknak haszonra való nézés nélkül szolgálhassak...” Ennek „a történelmi eposznak” a fennmaradt töredéke és terve semmiképp se szól amellett, hogy Csokonait a honfoglaláskori történelmi-hadászati események vagy a Berzsenyi és Vörösmarty költészetében felhangzó „ősi dicsőségünk” megénekelésének a szándéka izgatta volna. Pontosabban: ha az antik mintaképek nyomán voltak is hasonló szándékai — s hogy voltak, ameltt tanúskodik az az igyekezet, amellyel a magyarok eredetéről és letelepedéséről szól minden lehetséges, számára megközelíthető történelmi munkát áttanulmányoz —, valójában a képzeletének kellett a felhasználható és a képzelete természetéhez alakítható anyag. Mit sem jelent, hogy antik mintaképei szabályát követve „rettentő hadakat, vért és egy nemzeti szörnyű bajnokot” készül megénekelni. Már a töredékben is, a mintaképek és a Dugonics András groteszkül durva *Etelkája* ellentétéként, „a szörnyű bajnok” körül hamarosan Csokonai tulajdon, történelmen kívüli, történelmietlen világa uralkodik. Megint csak Horváth János állapítja meg helyesen:

„Invokációja elsősorban a nemzeti tüzet, a magyar lelket, a haza tiszta szerelmét s az *Etelkától* úgynevezett »Magyarok Istenét« hívja ugyan segítségül, de azután az édesség istenit vagyis a Gráciákat, s valójában ezek ihletét mutatja a még elkészült rész, mely szerint ahol énekel, ott csendes szellőcske lebegését óhajtja, balzsam- s rózsaszagot, mosolyogva leszkődő estet, epedő bús fülemüle édes jajját, híves forrást, gallyas boltot egy kertben, szerelem és a pannóni Múzsák édes berkét... Édes éneket akar írni most is... Az *Árpádiászban* Csokonainak és korának felvilágosított cultura-vágya és rokoko-vonzalmai lettek volna visszavetítve a honfoglalás időpontjába...”

Hogy mennyire helytálló ez a feltevés, arra legjobb bizonyíték és egyben legjellemzőbb, hogy miként fogalmazza meg Csokonai az *Árpádiászról* készült tervének, vagy ahogy ő nevezi, „rövid kritikai rajzolatjának” befejező passzusát:

„A múzsák kérték a magyarok istenét, hogy engedje meg nekik magyar nyelven énekelni, de az isten a végzésre haragosan tekintvén, kilencszáz esztendőn szomorúan nézett keresztül, a tizediknek pedig elejére elmosolyodott. A Múzsák is szomorúan és némán néztek keresztül, a tizedik elejére pedig ők is mosolyogtak s akkorra előre énekeltek a magyarok istene dicsőségére. S e lesz vége”.

Ez a fontos, ez a s e l e s z v é g e. Ebben jut kifejezésre a felvilágosodás önmagától megmámorosodott történelmietlen öntudata. Az a honfoglalást követő kilencszáz esztendő, melyen a múzsák szomorúan és némán néztek keresztül, az addigi magyar történelem, a barbárság ideje, s az a tizedik század pedig, melynek elején elmosolyodtak, a felvilágosodás, Csokonai kora. Mert Csokonai is, akárcsak a francia enciklopédisták, egy azok közül, akiknek saját koruk, a felvilágosodás kora az igazi történelem, minden idők beteljesedésének, az emberi értelem feltartóztatathatatlán, uralomra jutásának a boldog kezdetét jelenti. Ami azelőtt volt, az a babona, a buta népek (ez utóbbi Diderot kifejezése), a szemfényvesztő papok és galád tirannusok sötét ideje

Az egész történelmi múltat a felvilágosodás szellemében megítélő és elvető, a II. József emlékének mindhalálig hódoló, egész arccal „a csinos Európa” felé forduló költőben aligha kelthetett érdeklődést a közjog, a XVI. századbeli Werbőczy *Hármaskönyve*, mely — mint ahogy Acsády Ignác kitűnő művében, *A magyar jobbágyság történetében* olvasható — többek között azért is íródott, hogy Dózsa György, „a leggonoszabb haramia” vezetése alatt fellázadt parasztok

„árulásuk emléke és időleges büntetése maradékaikra is átszálljon és átmenjen, és hogy minden emberöltő megtudja, mekkora bűntény az urak elleni lázadás, az ebben az országban bárhol lakó összes parasztok, kivéve a kir. felséghez híven maradt szabad és fallal bekerített városokat és kivéve azokat is, akik uraik és az ország szent koronája melletti hűségükben kitarítottak és más bűnös parasztokkal ebben a lázadásban részt nem vettek... elvesztvén a hűtlenségi vétjük miatt azt a szabadságukat, amely szerint egyik helyről a másikra költözhettek, földesuraiknak feltétlen és örök szolgasága alá legyenek vetve (Dominis ipsorum terrestribus mera et perpetua rusticitate sunt subjecti) és jövőre ne legyen joguk uraik akarata és beleegyezése nélkül egyik helyről a másikra költözni és ott állandóan letelepedni...”

A *Hármaskönyv* a nemesi jogokat kodifikálja, a jobbágyokról csak annyit mond, hogy ezek állapota sokféle,

„mert némelyek magyarok, mások szászok és németek, mások meg csehek és tótok, akik a keresztény hitet vallják. Ezenkívül némelyek oláhok és oroszok, némelyek pedig rácok vagy szerbek és bolgárok, akik a görögök tévelygését követik... szabadságukat végképpen elvesztvén, földesuraiknak föltétlen örökös szolgaságába kerültek”.

Mit adhatott „Az estve” költőjének a *Hármaskönyv* tanulmányozása és a tulajdon vagy örökségi jog ezernyi cikkelye, melyeket csak megtanulnia kellett volna és amelyek — mint ahogy Csokonai egykori tanuló társa, Puky István idézi a Márton József Csokonairól írt életrajzában — ilyen megigéző logikával szólnak a képzelethez és az értelemhez:

„Ha a méneses lovak az ötven számot meg nem haladják, egyenlően osztatnak fel az özvegy és gyermekek közt; ha pedig több számból állnak, csak a gyermekeket illetik.”

Paradoxon, de így van: ami annyi közepes vagy átlagos képességű embernek könnyű, sőt tán a legkönnyebb út a boldoguláshoz, azt a rendkívüli szellemi-lelki erővel és igényekkel megáldott nagy egyéniség elől leküzdhetetlen akadályként torlaszolja el épp az ő saját kivételes képességei és igényei, épp az ő saját változtathatatlan egyéni megszabottsága. Még ha izgathatta, ha izgatta volna is Csokonait a történelem, ha a nemzeti múlt többnek látszott volna is előtte, mint az egyöntetű, folytonos, alig pillanatokra meg-megszakadó barbárságnak a többé-kevésbé egyhangú megismétlődése, még ha nem is hitte volna a jakobinus Lackovics módján, hogy Magyarország történetében csak két forradalom volt: az egyik Mátyás királyé a feudalizmus, a másik pedig II. Józsefé a feudum és a klerikalizmus együttes egyeduralma ellen, Werbőczy és a magyar jog tanulmányozása akkor is legfeljebb megint csak a költőt gazdagította volna új motívumokkal, de semmiképp se azzal az Ady szerint „irigyelt” képességgel, mellyel a „törvényléből” a maga gyakorlati használatára tudott volna „moslékot habarni”.

Ekképp tehát pataki kísérlete, hogy ő is beálljon a számításukat megfelelő, tisztos „normális emberek” tömött soraiba, teljes kudarccal végződött, élete útján negatívummá lett.

Az alkotó ember életében azonban a nagy negatívumoknak is termékeny szerep jut, mert épp taszító erejükkel siettetik az önmagára eszmélés el-elakadó folyamatát. Csokonai életében Sárospatak jelentette a költői hivatást megfellebbezhetetlenül tudatosító nagy élményt. Sárospatak volt a kétségbeesett, de az örömben olyannyira szerelmes ifjú Csokonai első, de utolsó kísérlete arra, hogy beleilleszkedjék a korabeli sivár magyar életbe, mint annyi más szerencsés „rendes ember”. S épp ez a szándék, hogy e beleilleszkedés érdekében búcsút vegyen a múzsáktól, épp a sárospataki nagy lecke győzte meg végleg arról, hogy alábecsülte a múzsák, a saját emberi alkatának zsarnokian kényszerítő hatalmát, amely őt, a nincstelen földönfutót élethossziglan felesleges, „haszontalan emberré”, poétává tette.

Amikor elhagyja Sárospatakot, már végérvényesen tudja, hogy a kiválasztottak közül való, akinek nincs választása. Sárospatak után is még sok, nagyon-nagyon sok kísérletet tesz ugyan, hogy valamiféle alkalmaztatással vagy kegydíjjal biztosítsa megélhetését, de soha többé, egyetlenegyszer se ismétli meg a kísérletet, hogy megszökiék a végleges sorsként vállalt és vallott, nap nap után tapasztalt abszurdum elől. hogy magyar költő.

FUNKCIÓ ÉS HELYZET

Major Nándor

Hányan igyekeztek már a világ legnagyobb elméi közül megoldani azt a talányt, amelyet a hétköznapok ügködőinek taplószáraz nyelvén egyszerűen csak a művészet és az irodalom funkciójának és helyzetének neveznek! S ha napjainkban semmiképpen sem tekinthetjük kielégítőnek a számos, felettébb merész megoldást — Bacon szerint, nyilván Arisztotelész nyomán, a merészség elvakult fattyú, leselkedő veszélyt sehol sem lát, a tudatlanság és durvaság gyermeke, azonban elkápráztatja a tyúkeszűeket és azokat, akik híján vannak a bátorságnak, s vajon kit nem sújtott a sors vagy ezzel vagy azzal?! —, gondoljunk akár Platon, a páratlan művész kegyetlen, önsanyargató, ha ugyan nem öncsonkító vagy éppen öngyilkos megoldására: sehogy sem talált helyet a művészek számára oly kínos gonddal felépített államának vakítóra lakkozott napocskája alatt, vagy gondoljunk a jóhiszemű Makszim Gorkij oly félelmetesen technicista megoldására, mely szerint az írók a lélek *mérnökei*, vagy Lukács György hadászati megoldására, aki szokatlan türelemmel igyekezett megértetni a hétköznapi élettel ügködő mindenható gépezettel, hogy semmiképpen se tekintsék a művészt a mozgalom sorkatonájának, mert sohasem is lehet azzá, vegyék csak partizánnak, kissé önfejűnek, csellengőnek, kótyagosnak is talán; pár évtizeddel korábban viszont azt kívánta Lukács az értelmiségitől — így a művésztől is —, hogy szemrebbenésnyi fenntartás nélkül, egész lényével, teljes egyéniségével forrjon össze a proletárpárttal, mert olyan párt víziója lebegett előtte, amelyik épp ragyogó, az utolsó lehetetűkig tántoríthatatlan és nyílt egyéniségeket igényel, s ezzel páratlanul eredeti politikai elméletet nyújtott — ne is sorjazzuk mindezeket az elszánt elképzeléseket, mert túlságosan jól láthatjuk máris: soha senki sem sikeríthet úgy-ahogy kielégítő, vég-

leges megoldást: még ezt is bizonytalanul mondjuk, mert ebbe a hírnárba se gabalyodhatunk bele, a relativizmus abszolutizálásába, okulva megannyi ragyogó elme szalmaszálért kapkodó vakmerőségében fogant eszméinek elvetelésén.

Semmiképpen sem jelenti ez azt, hogy keserű szájjal megfutmodunk, hiszen problémánk korántsem megoldhatatlan, sőt ellenkezőleg: ha az irodalomnak egyáltalán van funkciója és helyzete, s ha ezt valamelyest megkülönböztetjük a művészeknek és az íróknak a helyzetétől és szerepétől, akkor ez a szerep némely vonatkozásával kioldhatatlanul belevegyült az elfolyó és változó időbe: a művészet és művészek helyzete és szerepe egyaránt változik, s mi másról tanúskodnának a mindmáig megszületett, akár Platontól, akár Lukácstól származó, egykoron oly aktuális, szenvedélyes, mulandó és igaztalan megoldások?

Ugyancsak ez az elfolyó idő kényszerít majd bennünket is meg az eljövendő, annyiszor megálmodott, jószemű, gáttalan elméket efféle csonka, gyarló, a kártyavár ingatagságával imbolygó, bőrünket perzselő megoldásokra, amelyekben a művészet folyton változó helyzetének és szerepének vagy közvetlenül a művészetnek valamely vonatkozását kívánjuk álcázni vagy leleplezni, kárhoztatni vagy felmagasztalni — ahogy épp szükségünkől adódik — gyarlóságunkban és gyámoltalanságunkban.

Buzgalmunkban pedig túlságosan kevésbé vagyunk tudatában annak, hogy mindezek a lehetséges, egyoldalú megoldások, amelyekkel olyannyira megszállottan, az apostolkodók akarnokságával ostromoljuk a felvilágosulatlan, konok koponyákat, még mulandó idő által korlátozott megoldásként is tarthatatlanok.

Mert mi mást is mondhatnánk a szenvedélyes bizonykodásra, hogy egyedül csak az tekinthető művészetnek, ami a népet szolgálja s neveli is egyben, vagy ellenkezőleg, az, ami a gyermek ősi, eredendő, örök, ártatlan játékanak jegyeit viseli, magán, vagy az, ami hitelesen tükrözi a valóságot, úgyszólván a tudománnyal karöltve — vagy éppen helyette — támpontot nyújt a társadalmi akcióhoz, vagy csak az a mű, amelyik szórakozást nyújt e lármás, ideges technikai korszak megviselt, elfásult emberének, vagy az, amelyik lángoló szavakkal, törhetetlen hittel, olthatatlan lelkesedéssel szítja az osztályharcot, s akár attól sem vonakodik, hogy közvetlen pragmatizmussal szolgálja a hétköznapokat, úgyszólván példának okáért a kínai irodalom hírneves klasszikusának esetében, aki oly gyönyörű sorokat írt a sáskajárás borzalmairól, nem éppen éleselméjűen kinyilatkoztassák, hogy átlátott évszázadok kódén, s megérezte, felfogta ezeket a mai, élethalál fontos, halaszthatatlan teendőket, s közben cinkos alamuszisággal megfélekeznek arról, hogy ugyanezek a verssorok mélyen megindítanak majd bennünket akkor is, amikor már az összes legyeket, verebeket és sáskákat kiirtottuk mind az utolsó szálig, mert hiszen a rossznak — ki kételkedhetik benne?! — írmagja sem maradhat meg; ezért azonban, paradoxon módra elérkezik majd az idő — az ész érvei itt összegabalyodnak —, amikor senki emberfia sem fog már emlékezni arra, amit **napjainkban** oly gögös öntudattal mindennél fontosabbnak, halaszthatatlanabbnak, a boldogság zálogának tartották: az Öt Gonosz vagy a Tíz Nyomorúság elleni végső — mert lehet-e másmilyen?! — küzdelmet.

A művészet valóban sok mindenre szolgálhat s szolgál is mindig múlthatatlanul, de — miként Sveta Petrović mondja — tudni kell: valódi értelme csak az, hogy művészet, s nem valami más.

Ez semmiképpen sem jelent l'art por l'art-izmust, hiszen szó sincs a művészet öncélúságáról, hanem csupán arról, hogy a művészet, noha sokféle dolog malmára hajthatja a vizet, csak azáltal nyer értelmet, hogy művészet, nem pedig valami más által: a művészet leggyakorlatibb alkalmazása is ezt mutatja: mindent, amit az ember termel, használhatna művészi megformálás nélkül is; az, ami szép, semmiképpen sem lett jobbá is, de aközül, ami jó, az ember ellenállthatatlanul a szebbet vágyja és választja.

Ha valami, ez nyilván elég okot szolgáltat arra, hogy emlékeztessünk mindazon elképzelések ingatagságára, amelyek szerint az elfolyó idő kínálta megoldásokra asztrális magasságokból kell letekinteni, mert hiszen tudni való, hogy úgyszólván menthetetlenül elfújja őket a szél, nemkülönben azoknak a felfogásoknak a képtelenségére is, amelyek viszont az idő korlátozta elképzelések megmerevítésével, kiterjesztésével, istenítésével járnak, s akár szénában a tűt, elveszejtik a dolgok jelentését, összefüggését, hatósugarát, keretét feszegető kérdéseket. A kultúra olyannyira divatosá vált integrációjáról szajkózók például alig is firtatják ennek az integrációnak a természetét, viszont némely formáinak értelmét és jelentőségét gyermeketeg ártatlansággal kiegyenlítik a művészetnek vagy irodalomnak az értelmével és céljával általában, pár év múlva viszont, ha szükség mutatkozik rá — miként néhány évvel ezelőtt is történt —, új vezércsillagokat fedeznek majd fel, új szavakat és fogalmakat, amelyek ugyancsak járványszerűen kerítik majd hatalmukba az embereket, s amelyekre ugyancsak az elragadtatott profécia zabolátlan szóáradatát fecsérelik majd.

„Ez a kozmosz volt mindig és van és lesz örökké élő tűz, amely fellobban mértékre és kialszik mértékre”, mondotta Hérakleitosz, napjainkban azonban, ha észben tartjuk is, hogy minden fellobban és kialszik, változik és eliramlik, a *mérték* fogalmával és kategóriájával felettébb mostohán bánunk, ha ugyan meg nem feledkezünk róla teljesen a komoly, szigorú értekezésekben.

A mérték fellelése vagy megszüntetése többnyire ki van szolgáltatva a politikának, e gumiarcú területnek önhatalmú és önfejű ügyködésre és mesterkedésre, noha — miként látni fogjuk — nem szerzett ez a terület jó nevet magának sem a világ réges-régi, sem új, sem pedig önnönmaga bármikori problémáinak okos és hatékony intézésével, s egyfelől ez a tehetetlenség, másfelől pedig a mindent átfogó társadalmi hatóerő, a hatalom birtoklása nyilvánvaló meghasonulást rejteget: az szabja meg a mértéket, ami önnönmagában csak híjával lelheti fel; míg benne csapong és háborog a mérték, minden másra megdermesztett, kiszabott funkcionalista mérték kényszerzubbonyát húzza.

Már témánk pusztá megjelölése is funkcionalista észjárásra ösztökél; olyan megoldást sugall, amely szerint minden létezőnek *meghatározott* funkciója és helyzete van a globális társadalomban, s ez a társadalom holmi organizmus vagy mechanizmus módjára működik, elegendő tehát a különféle részecskéket egybehangolni, megelni a

funkcionalista mértéket, hogy a dolgok helyzete funkciójukhoz igazodjon, hogy a közöttük fennálló egyenetlenséget vagy meghasonulást az időszerű irodalompolitikával, e funkcionalista művelet szabályozójával összhangban ható mechnizmusok — s tudni való, mikor melyek! — elhárítsák: a funkcionalista meggyőződése szerint ezzel minden érdemleges megtörtént.

A funkcionalista hallgatólágoosan ezt feltételezi: a társadalom harmonikusan működne, ha minden csavar lelkiismeretesen, öntudatosan és alázatosan végezné kiosztott funkcióját, s ha azon nyomban, mihelyt eljátszotta szerepét, megbénulna, hogy más köreit ne zavarja, hiszen múlhatatlanul az egész gépezet csörömpölését és összezúródását idézhetné elő.

Azokat az embereket, jelenségeket, dolgokat tehát, amelyek nem vetik alá magukat vasfegyelemmel ennek a technicista rendnek, hanem megbontják a funkcionalista céh nagyképű, fontoskodó szertartással végzett kisdud játékát, legyenek bár a világ lényegi kifejezői, téves kapcsolásnak, rendellenes ficamodásnak, áruló alattomoságnak, lázadó alamusziságnak, társadalomellenes fenekedésnek, egyszersmind elenyésző peremjelenségnek tekintik: a funkcionalista rend nem tud mihez kezdeni velük, úgy tesz hát, mintha a világon sem volnának, s ezzel mintha csakugyan pusztán megsemmisítésre érdemesítené őket.

A funkcionalista teljes mértékben kiegyenlíti a munkamegosztással létrejött funkciókat azokkal az emberekkel, akik e kínkeserves szereposztás folytán ezt vagy azt a munkát végzik: a munkásnak azt a szerepet szánja — arra korlátozza szerepét —, ami verejtékes testi munkájának a szerepe a globális társadalomban, a művésznek azt, ami a művészet funkciója; eközben mindezeket a funkciókat annak a területnek a szükségletei szerint szabja, amelyik a valóságban a hatalmat birtokolja a társadalomban.

A funkcionalista nem éri fel ésszel, hogy az ember szerepét nem lehet feldarabolt munkájának szerepére korlátozni, amikor az emberiség túlhaladni igyekszik a munkamegosztás eredményezte szétforgácsolt-ságot.

A funkcionalista azt képzei, hogy a társadalom a különböző, egy és ugyanazon dolgok egyszerű összessége, e dolgok között csak külső összefüggés van, így csak *külső* ellentét lehet, ami a különben merev és mozdulatlan dolgokat, minthogy összeütköznek egymással, időnként ide vagy oda taszítja, ez kelti a funkcionalista mozgás látszatát; a dolgok az összeütközés után ismét megállapodnak: nincs bennük *belső* ellentét és ellentmondás, ami fejlődővé, alakulóvá képes tenni őket; ezért lehetséges egyáltalán harmóniát feltételezni; a funkcionalista nem folyamatot, hanem csak állapotot lát mindenütt.

És paradox módon vakon áll az előtt is, ami a dolgokban tartós és maradó: a funkcionalista birodalma a mechanikus mozgás csörömpölő világa.

A funkcionalista elképzelés düledező kártyavarárat teljesen lehetetlen volna tatarozgatni, ha nem azon a rejtett feltételezésen alapulna, hogy a világ, az élet, a haladás most már befejeződött, véglegesedett, megállapodott, és működése *lényegében* egyszer s mindenkorra funkcioná-

lisan véglegesíthető, mértékre beállítható: ami még változik, tulajdonképpen a mechanizmus összetevőinek belső variálásával jár csupán.

Az embernek azt az ősrégi, korántsem kihalt vágyát bolygatja ez az elképzelés — végigvonul az egész történelmen —, hogy szakadjon már egyszer vége hányatottságának, kinkeservének, lelje meg végre biztonságát és nyugalmát; az eschatologia rejtett vonzása sejlik fel ebben a világvéges alámerülésben.

Még ha hangos szóval, sőt szenvedélyesen hirdeti is a világ szakadatlan változását, a dolgok be nem fejezett voltát, és nemcsak a fizikai, hanem a történelmi idő folyását is vallja, a funkcionalista ismét csak az egy és ugyanazon meghatározottságú, belső ellentmondástól mentes, megállapodott dolgok egyszerű összességének mozgását feltételezi, s a mozgatóerő funkcióját, a destrukció és a konstituálás szerepét is kiosztja egy-egy társadalom keretében az értelmiségieknek, filozófusoknak, íróknak, munkásoknak vagy politikusoknak, akik e felfogás konzekvenciái szerint nyilvánvalóan csak külső erőként folyhatnak be a kívülük álló dolgokba.

A funkcionalista fejében meg sem fordulhat a gondolat, hogy a rend, a béke és törvény ily funkcionálisan harmonikus világában aligha volna érdemes alkotni vagy élni, hiszen az égvilágon semmit sem lehetne vágnyi és semmiért sem lehetne küzdeni, ha ugyan nem a valamiért való szakadatlan küzdelemmel sújtaná épp az embert a funkciója, beteljesedett sorsa, a szörnyű sisyphosi sors; az élet gúzsbakötése, az ember önmegsemmisítése volna ez a megvalósulás.

A történelem azonban azt mutatja, hogy azok a megvetettek, akik semmiképpen sem kívánnak beilleszkedni a funkcionalista rend, béke és törvény világába, sorsdöntő szerephez is jutnak, másfelől ezt a szövevényes, felettébb bonyolult életet nem is lehet teljességgel intézményesíteni, hogy aztán funkcionalista módon ügyködni és meszterkedni lehessen vele.

A művészet azokhoz a területekhez tartozik, amelyek — a funkcionalizmus igájában nyögve is — *lényegükkel* rendületlenül ellenállnak e törekvésnek. Elegendő csak arra gondolnunk, hogy a műalkotások élénken hatnak ott is, ahol semmiféle mechanikus hatóeszközök nem járnak eredménnyel; a műalkotások átlépnek téren és időn, s elhárítva a közvetítő elemeket, közvetlenül kötik össze az egymástól csilagjárásnyira eső embereket.

Homérosz, Dante vagy Shakespeare műve, noha a művészetnek, az irodalomnak az ő korukban — a hasonlóságok ellenére is — más funkciója és helyzete volt, mint a miénkben, élő hatóerő napjainkban is. Nyilvánvalóan következik tehát, hogy mosolyognivaló infantilis igyekezet ennek a mi mai irodalmunknak, amely — ha értékes és maradó — hatni fog a mi szárnyaszegett, korlátolt képzeletünkkel fel sem fogható majdani korban is, beszűkült, délibábos látószögünkhöz igazodva meghatározott abszolút funkciót tulajdonítani, és a művészetet ehhez mért helyzetbe, állapotba keseríteni. Gyámoltalan emberi vágy ez csupán, a többihez hasonlatos, s így ugyanazzal a kritériummal tessékelnük le a magas lóról a funkcionalizmust, amellyel magát felvértezve minden más *lehetséges* elképzelést maga alá rendelt.

Egyszersmind ez magyarázza, hogy felfogván a funkcionalizmus természetét, éles szemmel figyelhetünk fel azokra a viszonylagos eredményekre, amelyeket az irodalom funkciójának és helyzetének funkcionalizmustól mentes vizsgálata mégis nyújtani képes, ha az embert nem vezérelik túlságosan szűkre szabott időhöz kötött szükségletek; sőt azt mondhatnánk, hogy minden fenntartásunk ellenére mégis legcélszerűbb azt firtatni, *micso*da valami, tudván azonban, hogy minden funkció csupán *lehetőség*; feleletünket legjobb annak a mértéknek a felleléséhez igazítani, amely az irodalom természete és mai jelentése között mutatkozik; nemrégiben Šoljan nyújtott jelentős adalékot e kérdés taglalásához, vázolván az irodalom iparosításával, tömegcikké válásával előállott *helyzetet*.

Úgy igaz: az ember funkcióját ugyan nem lehet tevékenységének vagy annak a dolognak a funkciójára korlátozni, amit termel, de elválasztani sem lehet szigorúan tőle: az író funkciója, természetesen, azonos azzal a funkcióval, amit napjainkban általában az ember, méghozzá a szó igazi értelmében vett ember elsődleges funkciójának tekintünk. De ha ezenkívül az írónak egyáltalán lehet még valami külön funkciója, ez csak annak a dolognak a természetéből fakadhat, amit végez: az irodaloméból.

Az irodalom helyzete nyilvánvalóan gyökerében megváltozott abban a pillanatban, amikor a kiadó az író és az olvasó közé állt, s irodalompolitikájával — amely a könyvkiadást egyre inkább specializálta társadalmi rétegek szerint, azon belül pedig az életkor szerint, nemkülönben a haszn törvényeivel vezéreltetve különös és általános receptek útján lélektani szükségletek szabályozásához folyamodott, demokratizmusnak álcázva a folyamatot — mindenkit rendszeresen el látott specializált szellemi táplálékkal, sőt az új Góliát, a mindenható reklámgépezet segítségével álszükségleteket teremtett, tipizáltakat, uniformizálókat, ipari tömegtermeléssel kielégíthetőket.

Sainte-Beuve idejekorán felfigyelt a még éppencsak meginduló folyamatra; a lényegét nem látta ugyan, de a gépezet látványos kialakulásáról megkapó képet festett: „Sosem árasztotta el az irodalom mezejét ily nagyszámú, ily különböző értékű és csaknem szervezett tömeg, mint ma; zászlójukon csak egy jelszó: megélni az írásból.”

Ez a gépezet mind a mai napig egyre izmosodott és pallérozódott, úgyhogy a híradás tömeges eszközeivel egyetemben, amelyek ugyancsak igénybe veszik a művészet és az irodalom bizonyos közreműködését, napjainkban a mindenható szórakoztatóipar alkotórészét képezi, amely viszont mechanizálja és tipizálja az ember életének és tevékenységének még azt a részét is, amelynek integrálnia kellene a munkamegosztással és további specializálódással dezintegrált embert a kultúra területének spontán, aktív, alkotó tevékenységeiben.

Ez a terület képezte egykoron a nap harmadik nyolcórás részét, s napjainkban minden ipari társadalomban a szakadatlan időgyarapodás irányzatát mutatja.

Tudott dolog azonban, hogy a tömegkultúra — az iparosított kultúra tucatterméke — semmiképpen sem ösztönzi aktív, alkotó viszonyulásra az embert, hanem ellenkezőleg, kizárólag a passzív fogyasztó színvonalára züllesztí. Napjainkban már, megannyi találgatás után

bizonyosnak mutatkozik, hogy az úgynevezett tömegkultúra létrejött és fejlődése a polgári, azaz a totális politikai társadalom kialakulásához fűződik, amely kíméletlenül szétzüllesztette az elsődleges kapcsolatok és közösségek elenyésző maradványait, sőt napjainkban a családot is széthullófélben levő formális közösséggé züllesztette, s a magára maradt embernek, aki sokaságában tömeget képez, a szervezethez, a *hovatartozás* lehetőségét csak a szintizta politikai alakulatok, a pártok formájában kínálta fel, amelyek pedig nyilvánvalóan csupán álközösségek, hiszen az egyén elvont szavazatként, voksként jut kifejezésre, a személytelen többségi szavazógépezet erőszakszervezetének cinkosává vagy áldozatává lesz, mert választása, vágya és akarata csakis a politikailag megszervezett társadalom fennálló gépezetének épp kínáló, ezért erőszakolt megoldásaira eshet.

A tömegkultúra ilyen körülmények között csírázott ki és burjánzott el. Ezzel párhuzamosan az író, ahogyan a tömegnek szánt irodalom programja rajta is beteljesült, egyre távolabb sodródott attól a gyűjtőponttól, ahol a globális társadalomra kiterjedő hatalom, hatóerő összefut, ahol bepillantást nyerni a történések lényegébe.

Az író feltartóztathatatlanul menetel a társadalom peremvidéke felé, és valóban, alighanem Tolsztojnak sikerült utolszor felölelnie a totális világot, azóta pedig, a mai íróriások mindahányan, megfeneklettek a magánügyek és látszatjelenségek hínárjában, legjobb esetben megtartván a totalitás látszatát, ez pedig azt jelenti: a totalitás helyett a totalitaritást — miként nemrég egy elmés kritikuskunk megállapította.

A politikai társadalomból kievickélni igyekvő világban — mi más volna az öngazgatás, mint arra való kísérlet és igyekezet, hogy a politika visszatérjen a közvetlenül érdekeltek kezébe, akik a személyek dologiasodásának és a dolgok személyesedésének kétélű játékában objektumokká züllöttek — az irodalom funkcióját és helyzetét még a tömegkultúra, a kultúra iparosodásának folyamata határozza meg. Tudott dolog, hogy ez a folyamat megnyomorítja az embert, meg kell tehát állapítani: ha általában e folyamat érdemének tekintik is, hogy a művészet arisztokratikussága megbomlott és elpangott, a tömeg viszont írásbeliség dolgában gyarapodott, ki kell emelni, hogy ez egy elnyomó, embercsonkító folyamattal járt, s múlhatatlanul felbukkan a kérdés hogy vajon az elnyomóródás és a kultúra — az ember legteljesebb, alkotó érvényre juttatója — elvben járhat-e egymással olyképpen karöltve, hogy egybejátszásukból egyértelműen harmonikus pozitívum születik, s kizárólag az utóbbi, a kultúra érvényesül a létrejövő eredményben.

Vajon nem tekinthető-e az a folyamat, amelynek lényege elnyomóródás, megnyilatkozási formája pedig bizonyos kulturális jelenség, mármint az írásbeliség tömeges gyarapodása, álcázott látszateredménynek, elnyomóító álkultúrának, épp a kultúrától való könyörtelen elidegenedésnek, olyan jellegű álkultúrának, amely csupán a politikai társadalomnak a hírközlés tömeges eszközei és tipizált, iparilag gyártott művészi termékei általi funkcionista manipulálhatóságra teszi művelten alkalmassá az embert, ez pedig mindig a társadalom hatalmával rendelkező területnek, a politikának a kénye-kedve és szükségletei szerint történik.

Ez az álkultúra, amelyet bárki minden fáradság nélkül, külső mázsként magára ölthet, a természetesség és egyszerűség pózában tetszeleg, a passzív fogyasztási szellemmel van megmetyéyezve; ez az álkultúra, épp mert dölyföt hizlaló pótszer, az alkotó jellegű aktivitást követelő, az ember önkifejezéséért folytatott küzdelmet igénylő, valószínű kultúrának hatóerőben viszonylag önálló gáncsvetője.

Tagadnunk kell azt az elterjedt hiedelmet is, hogy a kultúra iparosodásával párhuzamosan a kultúra demokratizálódása játszódott le; az csalja lépre itt az embert, hogy ami tömeges, egyúttal demokratikus is, holott nyilvánvaló, hogy az egyéniség elvesztésével vagy megnyomordásával járó közönséges passzív fogyasztói beállítottság és a jelenségek kvantifikálása még nem nyújt elegendő tápot a hízelgő értékelésre.

A demokratikusság fogalma ugyanis felöleli az összes érdekelteknek a közös ügyekben való aktív, alkotói viszonyulását, a kommunikáció intézményesített tömeges eszközei viszont — és az ennek a képére megszervezett kiadói tevékenység, színművészeti vagy képzőművészeti élet is — természetüknél fogva képtelenek ezt biztosítani; a legtöbb, amit nyújthatnak, a nyilvánosság — az intézmények nyilvános működése —, nem pedig a demokratikusság.

Nem pusztán vágy tehát, hanem sürgető szükséglet: meg kell lennünk a mértéket a mulandó és a maradandó között, ámde ez a mérték nem lehet funkcionalista. Az irodalom aktuális funkciójáról és helyzetéről értekezvén a tömegkultúra világfolyamatának keretében kell reflektálnunk az irodalom természetét; ez az a keret, amelynek mibenlétét a fennkölt bölcselők a benne háborgó egyre elkesztőbb problémákkal együtt szemérmesen elhallgatják, elferdítik vagy nem vesznek tudomást róla, pedig ily módon az irodalom funkciójának és helyzetének, nemkülönben az irodalompolitikának tegnapi és mai mindahány megoldása végre — olyannyira nélkülözött, de felettébb szükséges — dimenziójára lelhet, s elkerülheti a fejtelenség praktikizmus hetvenkedését: annyi gőgöt és energiát fecsért már arra, hogy a jelenségek hártványkony felszínét a beláthatatlan mélységek színében tüntesse fel előttünk.

E vázlatos sorokból is felsejlik, hogy gyökeres változás nélkül aligha képzelhető el kibontakozás a művészet és a kultúra ügyében. Nem a művészetben vagy a művészekben múltott a helyzet ilyen alakulása, ezért nyilvánvaló, hogy a gyökeres változás sem rajtunk múlik. A legtöbb, amit tehetnek, hogy tudatában lévén helyzetüknek, részt vesznek a társadalom megváltoztatásában, ezt azonban csak akkor tekinthetjük igazán eredményesnek, ha az ember látszatközösség helyett végre ismét szerves közösségre lel, mégpedig olyanra, amelynek létét éppenséggel alkotó aktivitásra serkentő egyéniségének ápolása és kibontakoztatása feltételezi. A művészet, az irodalom csak ekkor gyarapodhat újabb emberi értékekkel, a kultúra csak ekkor evickélhet ki a szabványosító, tömeges álkultúrából.

Ezirányú tevékenységét azonban nem íróként szorgalmazza, mert e tevékenység értelme, célja túlhaladja az ember feldaraboltságának kereteit. Innen érthető, hogy a részember küzdelme a kifarcellázott, korlátolt, elszigetelt részekért — a művészek vagy az írók küzdelme

a művészet vagy az irodalom bárminemű külön érvényesüléséért — mindig a meglévő keretekbe való beilleszkedést, a feldaraboltság további ápolását, a funkcionista mechnizmus átrendezését s ezzel éppen megújítását, továbbélését célozza.

A funkcionista ádáz küzdelmet vív, hogy valamit cselekedhessen, holott nem küzdeni, hanem cselekedni kellene: így a harc kevesebb a cselekvésnél.

A funkcionista annak a tévhitnek az áldozata, hogy óhajtott cselekedete csak akkor jelentené azt, amit jelent, ha a globális társadalom azt a funkciót szánná neki — megengedett végrehajtásáért küzd épp —, amit ez a cselekedet egyébként is jelent, ha az ember bátorodik végrehajtani.

Itt azonban felbukkan egy nyomasztó probléma eszményképünkkel, a kiteljesült emberrel kapcsolatban, amelynek sikeres felfedése megannyi más, kínzó dolog megvilágításához vezethet. Arra gondolunk, hogy a művészek, írók, Villontól Baudelaire-ig, versbe keserítették minden gyötrelmüket, saját és mások, minden ember embertelenségének fájdalmas sikolyát, s a szép, a jó mellett ez a kín, ez a gyalázat, a megnyomorodott ember zokogása és üvöltése is megnemesítő és felmagasztosító tökélyként zeng a mi fülünkben, mint ahogy a mítoszbeli mindenható Phalaris is harmonikus, fülbemászó zenének hallotta az érebika tüzes gyomrába vetett rabszolgák velőtrázó sikolyát.

Ámde megannyi változatban ismeretes az a felfogás is — Supek fejtette ki legutóbb —, hogy a szép, az esztétikus, önmagunk megformálásának vonatkozásában, voltaképpen minden emberi tevékenység törvényszerűsége — s ezzel általánosságban nem nehéz egyetérteni —, következőképpen magának az életnek a törvényszerűsége ez, így az életművészet esztétikája, amelynek legfőbb kategóriái a telítettség, a határok és a mérték, megköveteli az embertől, hogy az élet minden területén a kellő színvonalon legyen, mert semmiképpen sem feledtetheti az egyik téren elért kiváló teljesítmény a másik téren való alulmaradást, még akkor sem, ha senki emberfia még csak nem is veteledhet vele, nemhogy felülmúlni képes volna kiválóságában — ez az elképzelés azonban kétélűségével ellenállásra tüzel bennünket.

Az élet esztétikája eszerint ugyanis minden más esztétikát felölelő metaesztétika volna, amely értékekből, kiváltképpen a szép és a jó ötvözetéből áll, s akár etikai, akár esztétikai vonatkozásait fürkészsziük, szembeötlően normatív jellegű.

Kritériumainak, nem kétséges, csupán a kiteljesült ember tehetne eleget. „A totális ember autentikusan megalkotott morális személyiség”, írja egy másik jeles filozófusunk, s ebben a meghatározásban is szembeötlik a személyiség alkotásának eszméje s a kiteljesültségnek és morálisnak magától értetődő általános összekapcsolása a ködös autentikuság hintázó pallója által. A személyiség alkotása az élet, s ennek az alkotásnak vannak bizonyos princípiumai; minden más alkotás ezen nyugszik, az élet esztétikája metaesztétika.

Megnyilatkozik ez az esztétika „az emberi érzékiséget kedvelő felajzott érzékiségben — írja Supek —, abban, hogy az ember élvezzi az erőlködő atléta izmának megfeszülését éppúgy, akár az étel és ital ingyen élvezetének mámorító ernyedtségét, vagy a szenvedélyes, el-

ragadtatott táncot, vagy a nosztalgikus sétát kettesben a szitáló esőben, vagy az alkotás megfeszítő magányát, vagy a lángoló szót a háborgó embertömegben. Esztétikai értéket nemcsak az emberek közötti érintkezés szül, amely a dinamikus interakció folytán újabbnál újabb felfedezést hoz számomra és más számára múlhatatlanul; az emberi gondolatnak is van esztétikai értéke legelvontabb formájában is, ezért leljük meg az emberi balgaság és esendőség lidércnyomásától menekülve a tiszta gondolkodásban is a holt anyag és a világiasság kátyuiból való kiszabadulás médiumát, mígnem megtisztultan ismét erőt merítünk ahhoz, hogy birokra keljünk nyúgeinkkel.”

Kiteljesült emberként élni, ez nyilván a legnagyobb emberi érték; emberi alkotás értékben hozzá nem mérhető. Az iménti leírásból olyan tökélyt sejdítünk meg, amely már nem is a dezalienált, hanem éppen-séggel az *eszményien* sokoldalú, kiteljesült ember élete lehet. Ne firtassuk, hogy vajon lehetséges-e a teljes dezalienálódás — akár az ember önkifejezésének tárgyi volta miatt is —, vagy hogy lehetséges-e maradéktalanul megvalósítani a harmonikus embert — Supek elégszer fejezte ki kételyét máshelyütt —, állapítsuk csak meg: ha az ilyen ember egyáltalán lehetséges, akkor az kétségtelenül azonos azzal a pozitív hőssel, akit a szocialista realizmus akkora lármával, oly lelkesen, oly elvakultan s oly konokul kutatott évtizedeken át — mindhiába.

De nemcsak erről van szó. Múlhatatlanul felbukkan a kérdés: vajon ez a sokoldalú, minden téren kiteljesült, harmonikus ember eszméje nem az arany középut szárnyai alá búvó mediocritas eszméjének különös sarja-e, hiszen, lám, még az sem feledtetheti el az ember valamely téren való alulmaradását, ha más téren lángelméjével túlszárnyal minden embert.

Látni, való, hogy ez a felfogás az embereknek egy ősrégi vágyát rejtegeti, amelynek következményeit — ha ugyan megvalósulhatna — aligha mérhetnénk fel; a kiegyenlítődés vágya ez, a hajszálpontos egyenlődségi, az uravnilovkái: Prokrasztész ágya szakasztott ilyen volt.

Kolakowski találóan hívja fel a figyelmet: a fatális középut-elmélet már Arisztotelész etikai elképzeléseiben felbukkant, mégpedig funkcionista módon, toldjuk meg jómagunk: legyünk egyszermind takarékosak és bőkezűek, de se fukarok, se pazarlók, legyünk bátrak, de ne merészek, mondja Arisztotelész, s úgy képzelem, az erények a végleteken — vagyis a fogyatékoságokon — belül vannak, s az ellentmondások csupán az ember ítélőerejének gyarlóságából, az álláspontok tökéletlenségéből, az arányérzék hiányából adódnak; csupán az ember teremti meg őket, mivel mérték híján viszonyul a világ javaihoz.

Már itt felsejlik a funkcionista gondolat, mely szerint az ellentétek közül meg kell tartani azt, ami hasznos, és el kell vetni azt, ami ártalmas; a világot erre kell s lehet is beállítani, szabályzóul az értelmet magasztaljuk fel — egyelőre még ártatlan formában, intézményesített társadalmi mechanizmus kísérete nélkül.

Az értékek valósága azonban következetlen; az értékek kizárják egymást, noha az embernek folyton választania kell közülük, s választ és elvet, értelemmel, de olyan választás ez, hogy sohasem lehet egyszeri, örök és bevégzett: az ember sohasem lesz hajlandó *véglegesen* lemondani

dani az egyik értékről a másik kedvéért, és sohasem választhatja úgy az erényt, a jót, az értéket, hogy tiszta állapotban nyerje el: a jó a rosszal jár karöltve, hisz ha nem így volna, mindig a jót választva egyszer elérkeznénk a mennyországi harmóniába; az ellentmondás nélküli világban pedig nincs mozgás, nincs fejlődés, nincs vágy és nincs szenvedély, csak megállapodottság van, tenyészés, lárvavilág és világvége.

„Más szóval — írja Kolakowski — mi valljuk a szintézis lehetőségét és az időszerű ellentmondások túlhaladásának lehetőségét, de egyszersem úgy véljük — az eddigi történelmi tapasztalattal összhangban —, hogy amikor az adott ellentmondás elpang, azért pang el, hogy újabbnak adja át a helyét. Úgy véljük tehát, hogy semmiféle univerzális szintézis nem lehetséges. Abban a világban, amelyben mi tevékenykedünk, kibékíthetetlen ellentmondások uralkodnak; ha kibékülnek, akkor ez már nem az a világ, amelyben mi tevékenykedünk, hanem halott világ, amellyel kapcsolatban nem kell már többé gyakorlati állást foglalnunk; az ellentmondások a nyomunkban loholnak, ha az értékek világában aktívak vagyunk, ez pedig azt jelenti: ha létezőnk.”

S ha már az értékek világának következetlenségéről, mégpedig következetlenül következetlen voltáról szoltunk, ami miatt cselekvésünket, választásunkat mindig a tragikus ellentétek kísérik, hadd vessük fel a szorongató gondolatot: mivel az etika mindig csak lehetőséget kínál, s az ember nem pergetheti vissza az időt, hogy egykori választását megmásítva a töméntelen lehetőség keresztezésével a másik, egykor lehetséges választás megvalósulását átélje — ilyen értelemben igaza van Sartre-nak, hogy az ember nem más, mint az élete; az, ami lehetett volna, csak arra adhatnak okot, hogy megcsalt álmokként, meddő reményként, veszendőbe ment, hiábavaló várakozásként definiálja az embert — tulajdonképpen csupán olyan légies kritériummal ítélni meg elkerülhetetlenül *egyetlen* választott cselekedetének erkölcsösségét amilyen légies, megfoghatatlan a *lehetőség* természete.

„Semmiféle etikának nem lehet feladata korrekt cselekvések számára recepteket kitalálni és az emberi sors leküzdhetetlen, tragikus konfliktusait elsimítani és letagadni. Ellenkezőleg: az etikai öneszmélet rámutat arra, hogy vannak helyzetek — tragikus helyzetek —, amelyekben lehetetlen úgy cselekedni, hogy bűnt ne kövessünk el; de egyúttal megtanít arra is, hogy még ha két bűn között kell is választanunk, akkor is van még mértéke a helyes és a nem helyes cselekvésnek. Ez a mérték: az áldozat”, olvassuk teljes mértékben igazat adva Lukácsnak, aki felvázolja, hogy vannak filozófiai rendszerek, például Hegelé vagy a marxistáké, amelyeknek tulajdonképpen nincs etikájuk, mert az anyagi, szellemi és társadalmi javak bizonyos rendszere pótolja ezt, noha csak előfeltétele, nem pedig kritériuma lehet ez a cselekvésnek.

Így azonban a taktika, a társadalmi, politikai és kollektív cselekvésnek a szabályozója a *mit* és *miként* kérdésével érdemtelenül, kontár módra foglalja el azt a helyet is, amely a cselekvés belső, egyéni rugójának firtatásakor *miért* kérdéssel az etikát illeti meg, holott az etika és a taktika egymástól paradox módon különálló dolog: Lukács így idejekorán rámutatott az etika trónfosztásával és a taktika trónbitor-

lásával járó veszélyekre, ez pedig az értékek felrúgása, az ember gyakorlatos elnyomorítása kíséretében kevéssel később meg is mutatkozott.

Ámde ő maga sem szabadulhatott meg teljesen a taktika túlbecsülésétől, sőt istenítésétől: ha a helyes cselekvés mértékét, minthogy szakadatlanul kényszerű választás elé vagyunk állítva, az áldozatban jelöli is meg, nem látja, hogy ismét bezárult mögötte az ősrégi bűvös kör, mihelyt választott a két legalapvetőbb etikai kérdésre: *mit* áldozni fel és *miért*?

„És úgy, ahogy az egyén két bűn között választva akkor választ helyesen, ha alacsonyabbrendű énjét áldozza fel a magasabbrendű, az eszme oltárán, úgy fennáll ennek az áldozatnak mérlegelő ereje a kollektív cselekedetek számára is; csak hogy itt az eszme mint a világtörténeti helyzet parancsa, mint a történet-filozófiai hivatottság ölt testet”, írja Lukács, és nemcsak a magasabb rendű és alacsonyabb rendű megítélésének megbízhatatlansága, sőt esetünkben elfogadhatatlansága miatt háborgunk: *végleges* választásra ösztökél bennünket a test és a lélek képére felfogott valóságos fizikai élet — létezés — és eszme — lét lényege —, valamint az egoizmus és altruizmus ellentéte között.

Nemcsak azért méltatlankodunk, mert az a nézet rejtezkedik itt, hogy a történelem a legfelsőbb, végső erő és hatalom, megfellebbezhetetlenül parancsolhat nekünk, felelősséggel tartozunk neki, számonkérheti tőlünk — nyilván szolgálai, funkcionalista apparátusa által — tetteinket, viszont engedelmességünk, érte viselt kinszenvedésünk felsőbb értelmet nyer, magasztos célt szolgál, s ez elégtétel lehet számunkra: de ki ne ismerné fel ebben a mennyországban igyekvők érdemhalmozási lázát, az elhalálozott isten helyébe lépő új isten alázatot és áldozatot igénylő éhét, szomját és kegyetlenségét, az újféle hitre — ismét hitre! — alapozott etika mondvacsinált értékhierarchiájának világát.

Az áldozat ilyen felfogása a megváltók, az öngyilkosok és merénylők erkölcsével jár, azokéval, akik nemcsak életüket, hanem *állítólagos* tisztaságukat, erkölcsüket, lelküket is feláldozzák *másokért*, embertársaikért. Vannak olyan elvetemültek, hogy olyképpen kívánnak *egyértelmű* s nem ellentmondó, *elévülhetetlen* s nem folyton apadó-dagadó érdemet, erényt és erkölcsösséget kicsikarni maguknak, hogy megváltó áldozatukat rátukmálják az emberekre, akik ezt nem kérték tőlük, s védtelenek velük szemben: ezt az áldozatot, minthogy a döntés, választás nem rajtuk múltott, lehetetlen visszautasítaniuk, holott erkölcstelen dolog elfogadni: aki elfogadja, maga is erre az áldozatra lett volna köteles, hogy erkölcsös lehessen; ha ezt nem tudta, ám *tudhatta volna*.

A megváltó erkölce azon alapszik, hogy másokat önkényesen erkölcstelenségbe taszít; ez az erkölcs így önmagát mint erkölcsöt ad infinitum hullagyalázóként semmisíti meg újra és újra.

Ezért az erényes, erkölcsös cselekedet sohasem ismer másokért hozott áldozatot; az értékek ellentétes világában az ember minden választása áldozat, s ezt az áldozatot — még akkor is, ha a motívum dinamikussága folytán objektíve épp altruista cselekedetről van szó — ön-maga javára, egyszersmind kárára hozza az ember; nyertes is, vesztes is múlhatatlanul: sehol az az egyensúlypont, amely az erények tiszta

kezének nyugodalmas harmóniáját erénytelenségtől mentesen az emberek szándéka szerint szavatoltan eredményezhetné.

S ha a harmonikus embert nem is fognánk fel eszményien, hanem a történelmileg optimális lehetőségek szerint vizsgálnánk dezalienált-ságát, akkor is felbukkan előttünk a kérdés: mindig voltak ilyen, történelmileg optimálisan dezalienált emberek, de miként lehetséges, hogy a történelmileg jelentős műveket a legkülönbébb területeken, így az irodalomban sem ők, hanem mások alkották meg, akik pedig, akár Villon vagy Baudelaire, nyilvánvalóan az esendőség, gyalázat és nyomorúság között hányódtak.

A kérdés még inkább kiéleződik, ha a művészetet olyképpen fogjuk fel, hogy bizonyos vonatkozásban per definitionem az ember totalitását ragadja meg, még ha a jelenkorit el is ékteleníti ennek elidegenült formája, a totalitáris bomlás: hogyan lehetséges, hogy a legmaradandóbb, a legfelemelőbb műveket, a totalitást átfogó műveket épp az elidegenült, zseniálisan egyenetlen emberek alkották meg, nem pedig azok, akik legjobban megközelítették a dezalienáltságot, kiteljesedést, harmóniát.

Nem ad erre kielégítő feleletet sem a romantikusok zseni-elmélete, sem Lukács elképzelése, hogy a művésznek személyes partikularizmusából saját különösségi fokára kell emelkednie ahhoz, hogy maradandó művet alkosson, sem pedig Supek oly szép, annyi kontroverziát tartalmazó elképzelése: „A nagy művek csak azért élnek minden történelmi és osztálykorlátot túl, mert nagy, zseniális személyiségek alkották őket, azaz olyan individualizált társadalmi totalitások, akik egy személyes alkotói tettükben az 'emberi totalitás' maximumát nyilvánították, a múlt mindazon tapasztalatait, a jelen teljes állapotát, a jövő minden reménységét, amelyek az összes egyedeket vonzzák, noha nem látják mindezt egyféléképpen. A történelmi és osztálykorlátok, amelyek minden alkotó egyéniséget, még a legzseniálisabbat is érintik, nem érintik a nagy mű kulturális és emberi értékét, mert a nagy mű éppenséggel az individuumnak mint 'a társadalom eszményi totalitásának' azt az igyekezetét oldja magába, hogy áthassa és kifejezze az emberi létezés lényeges alakzatait térbeli és időbeli tartósságukban. A forrás mindig korlátok közé szorul, de a hatósugár általános emberi, mert az alkotó ember, műve által, mindig túlnő önmagán, a nemcsak önmagán, hanem azon a konkrét emberiségen is, amelyet képvisel.”

Itt már nem egy *élet* megnyilatkozásainak harmonikusságáról van szó, hanem egy alkotói *tettéről*, amely, úgy tetszik mégiscsak feledtetheti az alkotó életének kiáltó egyenetlenségeit; e tettben a különben akár egyenetlen alkotó, úgy tetszik, az emberi totalitás maximumához fejlődhet fel, ez a totalitás azonban korántsem erkölcsi színezetű: nincs egyértelmű erkölcsiséghez kötve. Ámde ez a kerülőút sem juttatott előbbre bennünket — legfeljebb Lukács és Supek elképzelésének rokonságát állapíthatjuk meg —, mert ezúttal nem az a kérdés, hogy *hogyan*, hanem hogy *miért* történik ez vagy az így vagy úgy ezzel vagy azzal.

S ha már úgy látszik, hogy a művészet és irodalom természetéről való legegyszerűbb kérdésekre is tanácstalanul vagy óvatosan felelgetünk, rögzítsük legalább ezt a szilárd pontot: *a lehetőségek világában*

a funkció is csak lehetőség, s megvalósulása nem megállapított, nem kiszámított, nem beütemezett.

Erre a megállapításra ugyanazok a művek készítetnek bennünket, amelyekről azt mondtuk, hogy túllépnek mind az elfolyó időn, s megannyi évszázad múlva is kielégítik az irodalom minden lehetséges, eljövendő funkcióját, beilleszkednek az összes elképzelhető helyzetekbe, miként az ezután születő, hozzájuk mérhető művek is, mert akkora gazdagságot és annyi lehetőséget zárnak magukba, amennyit maga a lehetséges élet tartalmaz.

Azon művek számára azonban, amelyek tíz, húsz évecskét élnek meg, s azután többé már senki sem is emlékezik rájuk, vagy azok számára, amelyek éppenséggel korcsszülöttként jöttek a világra, tulajdonképpen *egyedül* csak a művészet napi politikai értelemben felfogott funkciója és helyzete fontos, és az ehhez igazodó, ezt szolgáló, időkorlátozta, superaktuális, abszolutizált és istenített irodalompolitika, amely a funkció és a helyzet — társadalmi helyzet — egybevágását szabályozza, és némi jelentőséget ad, az életesség látszatát kölcsönzi e csenevész műveknek, amelyeknek azonban ugyancsak az irodalompolitika a kérlelhetetlen sírásójuk is: e politika legkisebb változása is feledést hoz mindezekre az egykor jámbor alázattal magasztalt művekre.

Ahányszor csak kezünk ügyébe kerül egyik-másik, az utóbbi tíz évben kiizzadt és okkal elfeledett mű, Blochhal egyetemben eltűnődünk azon, hogy felettünk, lám, naponta felragyog Homérosz napja, ontja sugarát fáradhatatlanul, és így lesz ez megannyi évszázad múlva is.

SZEMLE

EGY KÖLTŐI INDIVIDUALIZMUS ÜDVÖZLÉSE
Fehér Kálmán: AKVÁRIUM. Fórum, 1964. Symposium Könyvek 4.

Ahhoz a nemzedékhez tartozik Fehér Kálmán, amely évekkel ezelőtt oly erőteljesen deklarálta irodalomszemléletét az irodalmiasság és az elkötelezettség jugoszláv horizontú követelésével. Ez a nemzedék most kezdi a közönség elé bocsátani szépirodalmi alkotásait, művekben is demonstrálni esztétikáját. Fehér Kálmán kötete, az *Akvárium* a bemutatkozás, a prezentálás szempontjából is a legelőnyösebb oldalairól mutatja meg nemzedéke kétségbevonhatatlan tehetségét, s azt a szintet is, ahonnan ez az ifjú költőnemzedék elindult. Valljuk be, nem alacsony ez a szint, hiszen költői mozzanatainak olyan erényei mutatkoznak meg Fehér Kálmán első kötetében, amelyeknek ápolására, elérésére, kicsiholására idősebb társaik egy részének életműve ment rá, vagy több kötetük után sem érték el ezt a szintet, ahonnan Fehér Kálmánék indultak élet és irodalom egészen szabad viszonyításaival.

Ars poetikáját a „Bányászok dala” című versében kínálja fel az olvasónak:

Mi Orpheusz-lesők
pillog a sötét

Mi lepkeapók
nincs is Idő

Mi isten-pajtikák
Komfortos a pokoi

Mi ördögbűvölők
határtalan a tér

Mi Orpheusz-lesők
ég a lámpánk...

Mi a költő feladata, milyen a világ, s milyen a költő ma? — íme a kérdések, amelyeket ez a kis vers kettősségeivel megidéz. Költészet és élet ellenpontjai vibrálnak a versszakokban, amelyeknek gondolati vonala a „pillog a sötét” mozzanatából kiindulva jut el a költő az „ég a lámpánk” magatartásához, hogy jelezze költői magatartásának azt az egységét, amely az élet és irodalom együttes vállalásából alakul ki nála. Nemcsak pusztán szembeszegülés ez, és a költészet szembesítése az „élettel”, amely ebben a versben „komfortos pokolként” említődik az Idő és a Tér egyetemes koordinátáiban, hanem feleselés vele, dialógus, amelyet költőnk kényszerít a korunkban oly ellentétes tendenciájú kettősre (az eltávolodás tendenciát is jól kifejezve ebben a versben, hiszen a versszakok első sorai mind felfelé indulnak, magasba törnek, míg a második sorok a kijelentés konok tényszerűségével az ellentétes véglét benyomását, hangképükben a lefelé mutatást sugallják), vallatóra fogva őket olyan szenvedéllyel, emberi érdeklődéssel, amely Fehér Kálmán verseinek alapvető jellegzetességét is jelzi: indulatos intellektualizmusát, azt az elfojtott, szabályozott forrongást, amely a verseket feszíti, s az Ész és Érzelem küzdemeivé avatja őket.

Ellenpontokban és áttételekben bujkál ez a költői jellegzetesség e kötet verseiben, és már-már a rendszer, a költői elv körvonalait ölti magára. Az „orpheuszi” költő magatartását vállalja Fehér Kálmán, de sajátos minőséget is ad ennek a tartásnak: egyfelől a „lepkeapó”, az „isten-pajtika”, az „ördögbűvölő” emlegetésével a vers elvontabb, szellemibb, éterikusabb szféráit idézi meg, s a világ általánosabb, elemibb s ezzel őszibb és mágikusabb élményére utal, másfelől azt a képzeletet is bevonja a figyelem körébe, amely verseiben a szelídítő szerepét játssza, hiszen költői alapélményének kifejezésére tör, szóhoz juttatva a költői „fent”-et és a „világ” lent-jét, ezeket csapva össze, s ebből kiindulva feszülnek egymásnak, s lesznek versei szelídült gondolat-erupciók. A képzelet, amely legszívesebben az emberi élet egy kisebb sugarú körében mozog, tárgyi-érzéki mozzanatokot hív a kifejezés segítségére. Költői „tudásának” is az alapja:

Tudunk a szél lábáról,
a tenger karba tett kezéről
és a mozgás piros bugyogójáról...

(Őrjöngő)

Az ellentétekben gondolkodó és ellentéteket megmutató költő itt készíti legnagyobb meglepetését: gyöngédségét. Ha az előbb az elfojtott indulatokat emlegettük, és az erőnek a sejtelmét és ígérését, most a gyöngédséget kell felmutatni, amely lépten-nyomon jelét adja nemcsak a kicsinyítésben, de a becézgetés oly fontos szerepében is:

Több volt a kis madár
a sárga csőrű kis begyes
a kék bokájú...

kezdi az „Örjöngő” című versét. Ennek változata „Az akták rendben vannak” 7. darabja is:

Születésünkkel is öltünk.
Születésünkkel megöltük Anyánk;
Különben örök életű tengeri habok
Buzognának a száján;
Különben szöcskenyáj
Legelné búzáját.

S csúcsa alighanem az „Idegenség és szerelem” első versének egésze:

a kislányok már
mind felnőttek
szépen terebélyesek
sokszínű virággal
két kezük tiszta-part

a kislányok már
mind felnőttek
karcsú minaretek
a nyelvük
perzsaszőnyeggel beterítve...

Ha költészetének erősségét keressük, a képzelet itt munkáló rokokó természeténél bátran megállhatunk, hiszen benne nemcsak a rokokó „mesterkéeltség” tűnik el, helyet adva a természetesség egy rafinált és intellektuális megidőzésének, de éppen innen nyílik Fehér Kálmán költőiségének egyéb területe felé is kilátás, ez a mozzanat magyarázhatja verseinek kép-szerkezetét, nyelvi és stilisztikai megvalósulásait, verselésének nálunk oly szokatlan ősi ízét, mindezeken túl pedig éppen a képzelet rokokó vonása hordozza magában annak a költői harmóniának a lehetőségét is, ember és világ relációiban, amelyeket a versek gondolati síkja sejtetni alig enged az idegenség tájait járva, és ezzel a harmónia-sugallattal élesen és disszonánsan feleselgetve. Tovább menve, az ellentétek itt jelzett vonulata jelentheti azt az utat is, amelyen egy konzonancia

felé lehet haladni: ennek ígéretét Fehér Kálmán néhány verséből már kiolvashatjuk, így a költői mozzanatában, a tiszta képre való törekvésében, amely Fehér Kálmán költészetében a dalszerűség harmóniáját is jelenti.

A modern költészet „barokkos” vonalán jár tehát Fehér Kálmán is, csak erőssége nem az intellektuális barokk tiráda, hanem a rokokó dal, miként erről szerelmes verseinek rövidebb darabjai meggyőznek bennünket, míg a hosszabb, tiráda-típusú versei közül az „Idegenség és szerelem” címűnél állapotodhatunk meg. A személytelen személyesség jegyében, a fentiekből következően, a költő belátható közelségben tudja magát tárgyához, és nem dolgozik az áttételeknek azzal a bonyolultabb változatával, amely hajlandóságot mutat a vers tárgya iránti közömbösségre, nem idegenkedik szinte minden szálat eltépni, hogy a vizsgálódás tárgyává tehesse azt. Fehér Kálmán szívesen enged az élmény közvetlenebb sugallatainak is, de az élmény „vértódulását” sikerül neki a „tudással költés” elve alá rendelnie, mértéket tartva élet és irodalom között, de nem riad vissza attól, hogy az „életet” bevonja a vers körébe, anélkül hogy alárendelné magát kényszerének és esetlegességeinek. A verseskönyve címében foglalt „akvárium-gondolat” itt kapja meg magyarázó szerepét: nem annyira a mesterségesen tenyésztett és önkényesen válogatott világot hirdeti, hanem a világot körülfogó „üveg-falét”, amellyel bekeríti a maga költői világot, színeit és formáit, amelyek költői vegetációjában villognak.

„Akvárium-gondolatának” másik mozzanata az idegenségé, amelyet ciklus-címeiben oly következetesen emleget: „akváriuma üvegfalának” ez az alapanyaga. Az elidegenítés és az elidegenülés szempontjai a tárgyiasítás folyamatát is megindítják mind a szerelem, mind pedig a világ dolgait illetően. A szerelemben a gyöngédség és a küzdelem motívumai szólnak a lehangosabban, a boldogság és a fájdalom kettőseit énekelve („Eljöttél hozzám és a tövisek visszatértek a szeretethez...” — énekli az ellentéteket összefogva és együtt látva a „Rózsámnak szirmok helyett”-ben), legsikerültebb versei egyikében, a „Tanyai monológ”-ban pedig a tragikus árnyait és felhőit is beleírva a versbe:

Sötétben vetközz le
Sötétben feküdj le
Hajnalig vigasztal a kukorica
Hajnalig vigasztal a búza...

— — — — —

Sötétben vetközz le
Sötétben feküdj le
Köldöködben a búza
Sirodból kihajt

Sötétben vetközz le
Sötétben feküdj le
Hófehérben learatnak

Költészetének egyik minta-darabjában, a „Mistránsok”-ban az elidegenítés „élet” felé mutató törekvéseit szemlélhetjük: az *elidegenülés* azonban nemcsak tárgyában figyelhető meg (témái az elidegenült emberéi), hanem az *elidegenítésben* is, a halál és közömbösség motívumait fonva össze. A kép totalitása talán itt látható a legteljesebb tárgyiasságában, atmoszférájában:

Sohasem szerettük jobban a Halált:
Csak húsz dinárért
Csak fonott kalácsért
Csak egy pohár borért
Csak egy zsebkendőért

— — — — —
Sohasem szerettük jobban a Halált:
Szögek láttán kalapácsban
Múvirágban új gyertyában
Sekrestyében futkosásban
Sekrestyével barátságban

S ebben a versben s a „Május 1.” címűben Fehér Kálmán költői élményeinek a szerelem mellett másik fő motívumát kell megfigyelnünk, amelyben a társadalmi élményekre nyílik ajtó. (Lényegében az „Idegenség és kesergő” és „Idegenség és nyugtató” című ciklusairól van szó.) A gondolatiság ezekben a versekben nemcsak a költői tartást jelzi, hanem azt az igényt is, hogy bölcséleti síkon járja be a versekbe foglalt kérdéseket. Eszményi képletét a „Május 1.”-ben fogalmazta meg: „Rövidítsétek az utakat minek is kerülnétek”. A többiek lényegében a „hosszabb utakról”, a „kerülőkről” szólnak. A költő ezekben bizonytalanabb talajon mozog, nemegyszer a költőiség is háttérbe szorul a versekben. Elszaporodnak a keregett és kierőszakolt képek, a nyers mondatok:

Minek az alku?
Emberek vagyunk
És láthatod: a Piacon
Mi vagyunk a legszebb konfekciós áru...
(Csókai elégia)

vagy:

Seggbe rúgtuk a bürokrata kutyáját
Sziámi macskáját fölfaltuk
(Vagy eladtuk egy pohár borért?)
A lányát elcsábítottuk
Azt mondta: megálljatok!

(Az akták rendben vannak. 2.)

vagy:

Gégecsőn erő- és energiapatak
folyik...

(Cséplés)

Sajátos jellegüket a „kifakadás” adja meg. A képzelet „tudását” az ész indulatosabb dühe szorítja ki, másfelől pedig feltűnnek a genre-képek leíró jellegű versei is („Útépitők”, „Anyja”, „Munka után”, közöttük a „Csókai elégia” megoldása a leginkább figyelemre méltó: a verset az „ez a norma” állandóan visszatérő sora tagolja, következetesen lecsap, és minden „költői” nekifutás után a hétköznapiok kényszerítő elvét jelezi a versben:

Csillagodat kalapáld ki
Ez a norma
Vizek méhében sistereg
Nappali csillagokban kételyek
Tűző Napban ketyegés
Szélrohamban bicegés
Nyolc órába ékelés
Dinamók mágnesén már érett daganat
Ez a norma...

Az elidegenülés hálója tartja fogva tehát Fehér Kálmán költői világát: ennek vonalai a szerelem és az emberi sors — két élménykör, amelyet az *Akvárium* verseiben szólaltat meg a „szelidítő” és „kesergő” ellenpontjaival, fényeket és árnyakat mutatva egén.

Fehér Kálmán nem „dalol”, hanem „mondja” a verset — s ha lehet egy költő első kötetének vers-tanáról beszélni, akkor az övét ezzel a „vers-mondással” lehetne jellemezni. Formai megoldásai, vers-képletei nem a verstani formák külső jegyeiből alakultak ki, hanem a mondatok belső, ún. mondattani egységeiből képződtek — legalábbis legsikerültebb verseiben. A tagoló vers „technikája” sejlik fel, a tagoló képlet, az a belső, gondolati fegyelem és ritmusosság, amely az egyszerűségnek és rafináltságnak oly sok változatára képes. Az *Akvárium* verseiben az egyszerűség lehetőséget aknázza csak ki, de még nem látszik, hogy tudatosan keresné az árnyalatokat is. A töményítés ösztönös rátalálása nyilatkozik meg itt Fehér Kál-

mánnál (ezt jelzik az olyan vers-részek is, melyekben „népi” ízek lelhetőek fel):

Aldozatnak / madarakat küldött / a Nap
csapongó / szárnyúak
kalapált / csőrűek
köszörült / nyelvűek
szárnyuk alatt / penge ...

Költői kozmosz készül tehát Fehér Kálmán kötetében. Jól kivehető alaprajza van, a szerzőnek pedig költői egyénisége, individualizmusa, amely arra jogosít fel bennünket, hogy legnagyobb várakozással és érdeklődéssel figyeljük pályája, hisszük, emelkedő ívét.

(Bori I.)

EGY TIPIKUS ELSŐ KÖTET

Gyárfás Endre: PARTKÖZELBEN, Magvető, Budapest, 1964.

Gyárfás Endre első kötete, az Új Termés sorozatban megjelent *Partközelen*, magán viseli a kezdés minden ígérését és sutaságát is.

Egy fiatalember eleven vívódása, állandó tenni-akarása, az ifjúság őszintesége és bátorsága érződik minden szóban, minden gondolatban. Gyárfás Endre alapélménye az ifjúsága, s ha ez feszültséget, izzást eredményezhet is az egyes versekben és az egész kötetben, önmagában még nem elég, hogy verssé avassa a strófába szedett sorokat, gondolatokat.

A szélsőségek ellentétes pólusai között hánykódik Gyárfás Endre versekből ácsolt bárkája. Érzi, igyekszik meglátni, s fiatalságának érzékeny delejtűjével igyekszik betájolni korát:

melletted félig épült hajó vasteste ring,
mindenki visz feléje egy deszkát, egy szeget,
és partközelt jeleznek a biztos műszerek ...
(Partközelen)

s önmagát, a költőt is elhelyezi ebben a korban:

Hamuba sült pogácsaként vettem
magamhoz a múltat és az álmat.
Nincs *tabula rasa*; újszülötten
nem teremtesz vasbeton világot.

(A költő)

Fiatalosan és rokonszenvesen, a kezdők fanatizmusával és naivul minden versében ars poeticát ad:

Lehessek költő: hogyha kell,
szelíd, ki halkán énekel,
s kimond oly rejtett titkokat,
mit fel nem érnek nyers szavak ...

ríja „Lehetnék költő” című versében. A költemény elején felsorolja a költőtípusokat, majd az utolsó két sorban a költői hivatást, a költői szó funkcióját fogalmazza meg:

kirobban, mit rég rejt a jég,
bátorság és őszinteség.

A fiatal költő devizája a „bátorság és őszinteség”. Az egyes versek, az egyes sorok és képek mind azért születnek, hogy dokumentálják ezt a hitvallást. Természetesen ilyenkor nem kerülheti el, hiszen erre még nincs ereje, hogy ne legyen olykor — József Attila modorában — hetyke, rátarti és büszke:

És fittyet hánytam minden ósdinak,
aszfaltnak, házaknak, mogorva égnek,
a dallam ismeretlen volt és szabad.

(Fütyty)

Vagy:

Átléptem már az ősködön,
az egysejtűn, az ősökön,
az isteneken s ördögön ...
átlépek hát az ösztönön,
a traumán, a kételyen,
— sarkcsillagom: az értelem!

(Hétmérföldes csizmában)

Sokszor fiatalosan tudálékos, magabiztos, nagyot-
akaró legény, de józanságát is előre sejtető, értelmes,
higgadt hangon is megszólal:

Hadd lássam én a ráncokat,
s mögöttük mind a gondokat,
hadd lássam én a szemeket,
s fényükben mind az örömet,
hadd lássam én a tenyeren
futó barázda mélyiben
a munka csírás magvait,
és azt, mi szénaként szakad,
egymáshoz fonódik, tapad:

az élet apró szálait!

(Vonatablakból)

Ifjú bölcsességét és világmegváltó törekvéseit, cél-
jait igazolják gyermekkkora emlékei, költői hivatásának

aranyfedezetét tárja elénk a kissé radnótias, kissé József Attila-i hangvételű szép versében, a „Tündéri gyermekkor”-ban:

Az eszterláncot láncbombák kísérték,
bujócska-lest az óvóhely adott.
Honnan tudhatnám, mi a „legfőbb érték”?
Az ajtónk előtt bomlott négy halott.

Mentem, tejesüveggel, nyútt kabátban,
szűk égbe gyömöszölt felhők alatt,
Mozartot füttyültem a Dob utcában,
s álmaim rágcsálták svábbogarak.

Rokonszenves Gyárfás becsületos igyekezete, hogy „e kor falára” ő is írjon néhány maradandó sort. Így születnek „A Nagy Gödör” hol túlzottan patetikus, hol lírai telítettségű sorai a forrongó Afrikáért; a buszvezetőkhöz írt, inkább prózába illő, erőltetett, érzelem nélküli, ódának nevezett verse, a hansági fiatalok munkája nyomán bekövetkezett változást érzékeltető, lírai veretű alliterációs sorai:

Sír a sás az ingoványban,
sír a káka, sír a nád,
sírva mind kiált . . .

Gyárfás szerelmi költészetében a legkevésbé sajátos, a legkevésbé önálló. A szélsőséges pólusok vonzása és ereje érzékelhető a „Ballada — Rólad” című szerelmi ciklus darabjaiban. A „Pályaudvaron”-ban és a „Pest-Budai szerelmes” című versben kamaszosan, kissé adys beütéssel fölényes (. . . ha nem szeretsz, nincs életed), de ugyanezekben a versekben, valamint a „Fáradtság”-ban és a „Biztonság kell” címűben már érzi, hogy az ősbiztonság megteremtését a férfi és a nő kapcsolatában, az egymás iránti megbecsülésben és az együttélésében kell keresni:

Csak én teremtek tűrhetőbb világot
— ha a teremtést vállalod velem.

(Fáradtság)

Legszebb szerelmi verse a „Nagymessze lámpa gyúlt” című, amelyben szép költői képben — „veled válik zenévé a csönd” — fogalmazza meg a szerelem lényegét.

A személyes problémák feszegetése mellett Gyárfás Endre vékonyka első kötetében alkalmat talál arra, hogy a faluról városba özönlő, a „bejáró” fiatalok kényes kérdését is felvesse. Itt is inkább a szándéka di-

cséretes, mint maga a tett, akárcsak a költői szenzibilitás nélküli „Ezért feszülj meg értelem” ciklus békeverseiben.

Egy fiatalember első kötetére szerettem volna felhívni a figyelmet, s kimutatni egyrészt fiatalos lendületét, őszinteségét, rokonszenves esküdözését, szüntelen hitvallását, másrészt az idegen beütéseket, ízeket, a suta, erőltetett és túlírt tételeket.

Maguk az idézetek is híven bizonyítják, hogy van Gyárfás Endre verseinek sajátos zenéje, hangvétele, s hogy a *Partközelen* művesi szempontból tehetséges és értő ember keze munkája, de egyúttal sejteti azt is, hogy ha ez az első kötet eseménynek számít a kezdők sorában, később Gyárfásnak csak egy-egy verse lesz esemény az irodalmi középhad világában, amelybe a költő minden fiatalsága és lendülete ellenére is beleveszhet idővel.

Beleveszhet, mert feléje igyekeznek.

(GL)

A T É N Y E K K Ö N Y V E

Kemény Dezső: CÍME NINCS. Budapest, 1963, Magvető Könyvkiadó, Új Termés.

Ez az empirikus gyűjtemény 230 oldalon tizennégy elbeszélést tartalmaz: az előttünk eddig ismeretlen Kemény Dezső igényes munkái ezek, egy-egy utalás az adott valóság és a szerző benső térfogatának egyiségére.

Történeteikhez minden esetben megleli a szükséges — reális — háttérrel, a hősök kivétel nélkül küzdő — életükért is küzdő — vagy dolgozó, látszatra nagyon egyszerű emberek, akiket a külső események irányítanak. A könyv címadó elbeszélése, a „Címe nincs”, a háborús munkaszolgálatosok életét vetíti elénk fölösleges előtanulmányok nélkül, egyenesen a büntetőtábori élet kellős közepén kezdve a történetet. („Korbász nem volt ocsmányabb Kurszkban sem. Megelégedett azzal, hogy takarodó előtt a pajtában levezeltette velünk a szalmát...”. Később: „— Élünk, te hülye, nem? És ha csak egy deci éleled volna már, nem könyörögnél a méltóságos Lehel téri atyáúristennek legalább még egy fél deciért?”) Azok az emberek jelennek meg előttünk, akik jóformán maguk sem tudják, miért vannak a táborban, akik haza akarnak menni, a szerkesztőségbe, az Apály utcába, vagy épp

hasas kocát nevelni; ők írják életükkel azt a groteszk verset, amelyet Kemény nem jegyez le, címtelen marad, a címtelenség révén ér el hozzánk, s nem csodálkozunk, hogy ismerjük a tartalmát.

A tényyszerű közlésmód Kemény Dezső minden elbeszélésének nagy erénye: a novellákból hiányzik az a didaktikus irányzatosság, amely az olvasót nevelni akarná. Az olvasó „külön ország”, az olvasót csak értesíteni kell, véli a szerző. Olyan embereket ábrázol, akik nem sokat teketóriáznak, hanem cselekednek. Ha ezt nem tehetik, azon gondolkodnak, hogyan tehetnének valamit, hogy elhárítsák a veszélyt vagy a rossz következményeket. „A sikkasztó” című elbeszélés a sikkasztó főkönyvelőt, Garzót mutatja be, aki „világéletében nagyra vágyott, mint általában a középszerű és szolgalelkű emberek, de soha nem vitte sokra. Vak véletlen, hogy az őszi vállalati átszervezéskor főkönyvelő lett belőle — olyan semmitmondó, szürke, szorgalmas kis tisztviselő volt, aki még rendbírságot se kapott soha...” —, az „Egyedül” című a darulakatos Sztankó Mihályt, aki éjjel hazaengedte maga mellől a segédmunkást, majd szerencsétlenül járt: derékszíjánál fogva függött egész éjjel ég és föld között egy vaskampón, a daru hídja alatt. Mindkét ember eszeveszetten igyekszik szabadulni szorongatott helyzetéből: Garzót körözik — senki sem vesz tudomást róla, csak belső kényszerből kell menekülnie mindenünnen; Sztankó a telefonfülkére gondol, ahonnan hívhatná a mentőket, vagy más segítséget, ha...

Mindkettejük tragikumá válojában nevetséges, de más kiút nincs, mint felhívni magukra a figyelmet mindenáron: szükségük van az életre, saját életükön keresztül pedig másokra is, hogy segítsenek rajtuk, mert mindenki lehet egyszer hitvány, gyáva vagy meg gondolatlan.

Garzó végül is szétszórja a sikkasztott összeg maradványait, letesz „nagyvonalú” terveiről és felfedi magát, Sztankó Mihály pedig lázálmában egyetlen szót ismételt a kórházban: „Emberek”.

Az elbeszéléstémák széles körben mozognak, és egy cseppet sem „különösek” — attól függetlenül, hogy céljuk nem az effektus vagy a bűvölés —, a különös csupán előfeltétele a széles hatósugarú mondani valónak, egy-egy emberi étellel a középpontjában Kemény a sorsszerűség és az egyéni tragédiák határvonalát vizsgálva olyan következtetésekig jut el — néhol már-már bizalmát veszítve —, hogy a bűnösök nemcsak velünk, köztünk, hanem egyszerre csak *bennünk* is élnek. A „Túlso oldal” spanyol szabadságharcosa, majd francia maquisard-ja 56-ban egy pillanatra megfeled-

zekik magáról és arról, hogy a „barikádnak két oldala van”. Ugyanilyen a félelemből sztrájkolni akaró vécé-asszony is, aki megváltásként fogadja megbetegedését: így nem kell sztrájktörőnek lennie, amikor az ellenforradalmiak általános sztrájkot hirdetnek. („Sztrájk”)

A kötet eleven artériáját egy társadalom állandó belső mozgása és harca, valamint ellentmondásai adják, amelyeket kevés jóakarattal is egy új rendszer emberi megnyilvánulásainak tarthatunk. Tévedés ne essék: Kemény művészi egyénisége nem egyezik az alkuszokéval vagy a propagátorokéval, hanem csupán a meglevő tényekre épülő mai extenzív íróéval.

(BI)

BARÁTH FERENC

Legfiatalabb képzőművészünk (1946-ban született szeretném bemutatni, inkább bevezetni, bejelenteni, ahogy bálakon jelentik be a királyt, szeretnék egy nagy doronggal háromszor a földre verni.

Napi- és hetilapjaink jó pár ígéretes grafikust járattak le, hogy aztán könyörtelenül félredobják őket. (Havonta egy-két szövegrajz, egy-két műtyűr. Ez az új vajdasági grafika.

Se B. Szabónak, se Ácsnak, se Benesnek tudtommal nincsen még mappája. Pedig B. Szabó már meg is halt.

Persze a karikatúra az más. Az karikatúra. Az nem művészet. A karikaturistákat zsákba kötjük! Nekik egy félasztalnyi mappát adunk! Úgy látszik, embereink szeretnek a karikaturistáknak pózolni, szeretik, ha csiklandozzák őket, így legalább azt hihetik, hogy a valóságban nem karikatúrák). Ideje lenne már megkérdezni, a kisujján kívül ki mozdított meg értük valaha is valamit. Szeretnék legalább egyetlen embert látni, aki tett valamit azért, hogy körénk gyűjtse az új képzőművészeket, grafikusokat, ha már ezt az egy-két fiatal sikeresen le is járattuk. Varázshegyünk szerzett egy fiatal műszaki szerkesztőt, és most egy-két évtizedig nyugodt a lelkiismerete. Ezért nem véletlen, hogy ilyen csiricsaré könyveket csinálunk, hogy piros bőrbe kötjük könyveinket.

Vagy egy-két ügyetlen vignetta közlésével tisztára sürolhatjuk lelkiismeretünket? Rendben van. Meglehet, tévedek. Üres szalmát csépelek.

De most az egyszer nem a levegőbe beszélek. Hoztam maguknak hat lapot. (Kijártam, hogy ne sárga heti- vagy napilapjainkban jelenjenek meg.)

Íme, például maguk elé állítom ezt a három fekete oszlopot.

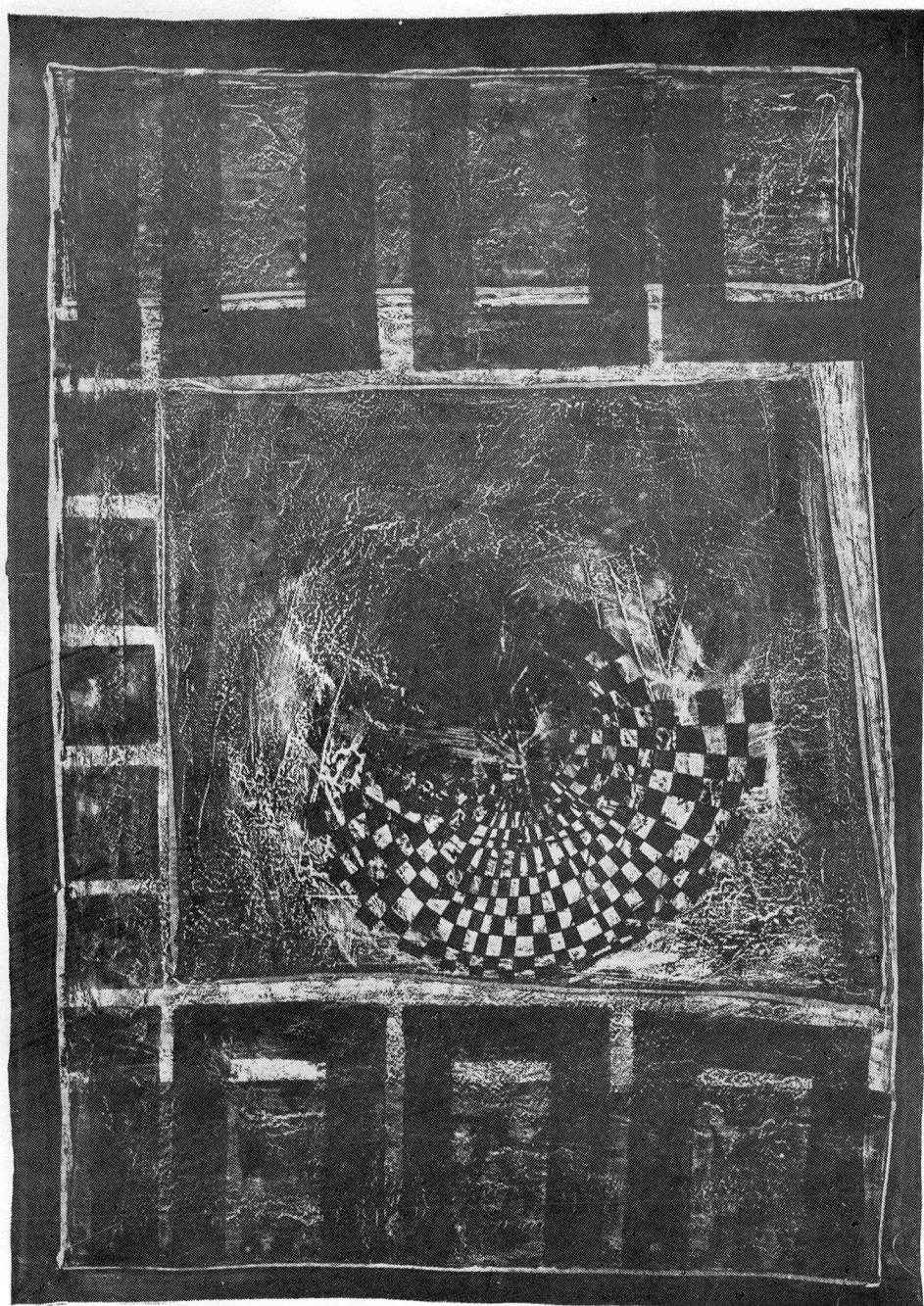
És mondom:

aki ilyen oszlopokat képes állítani, a középső oszlopba így ablakot nyitni, kerek hajóablakot, aki ilyen erős kafei imaginaritással rácsozza körül kis kertjét, aki rákterének, vulkanikus vidékének metafizikai architektúráját ilyen könnyű könnyörtelenséggel elfeketi, az már teljes grafikus. Az már ezeken az első lapokon megoldotta azokat a problémákat, melyeket legtöbb vajdasági művészünk soha nem is fog megoldani.

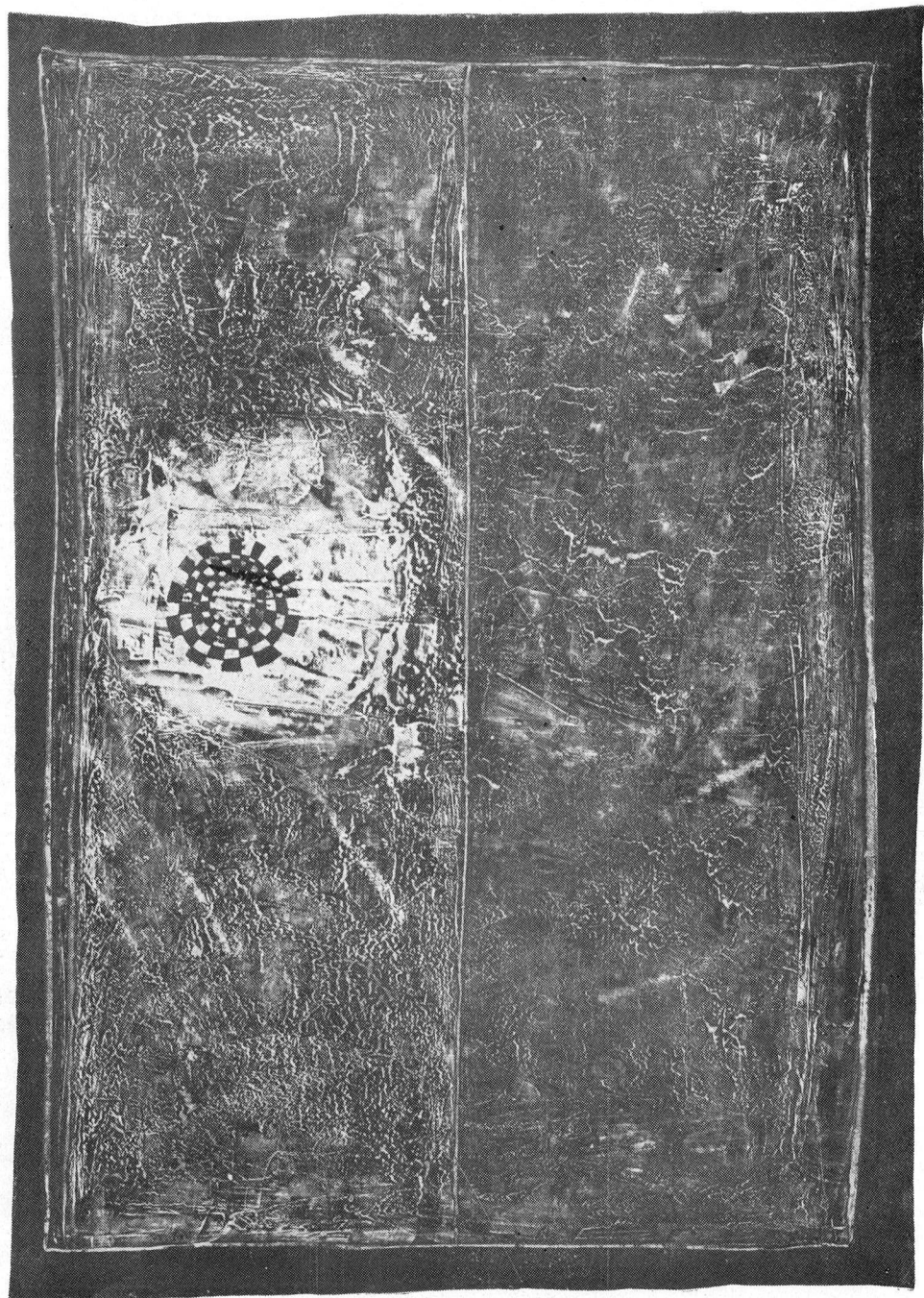
Legtöbbet a *Kutyaorrú kis flamand leányról* kellene szólnom, de én azt a kislányt szeretem, és inkább verset írtam róla.

Befejezésül még csak annyit: nagy grafikusok me-
rek Baráthban látni, és kár, hogy nem tud senki el-
lenkezni velem.

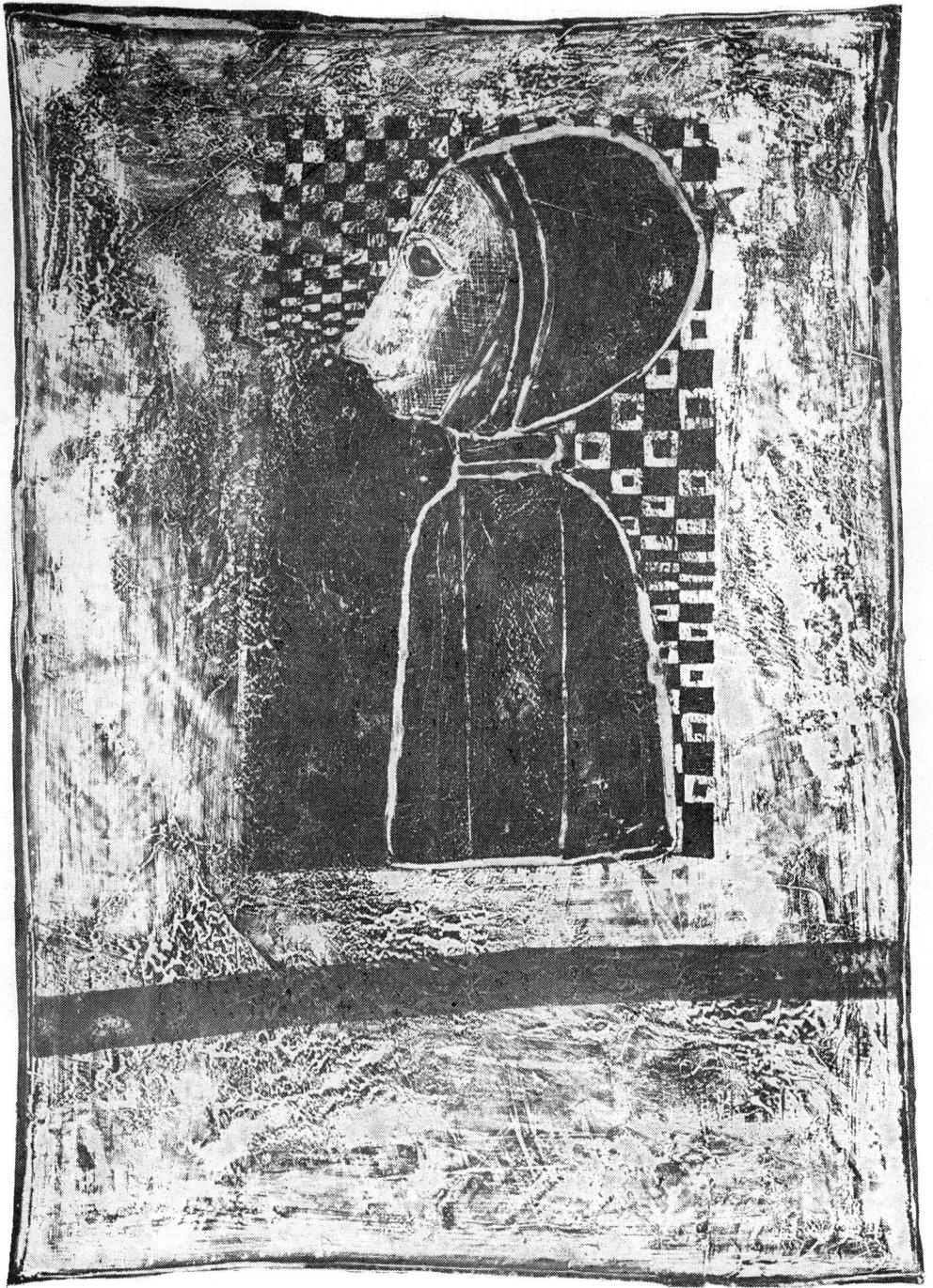
(TO)

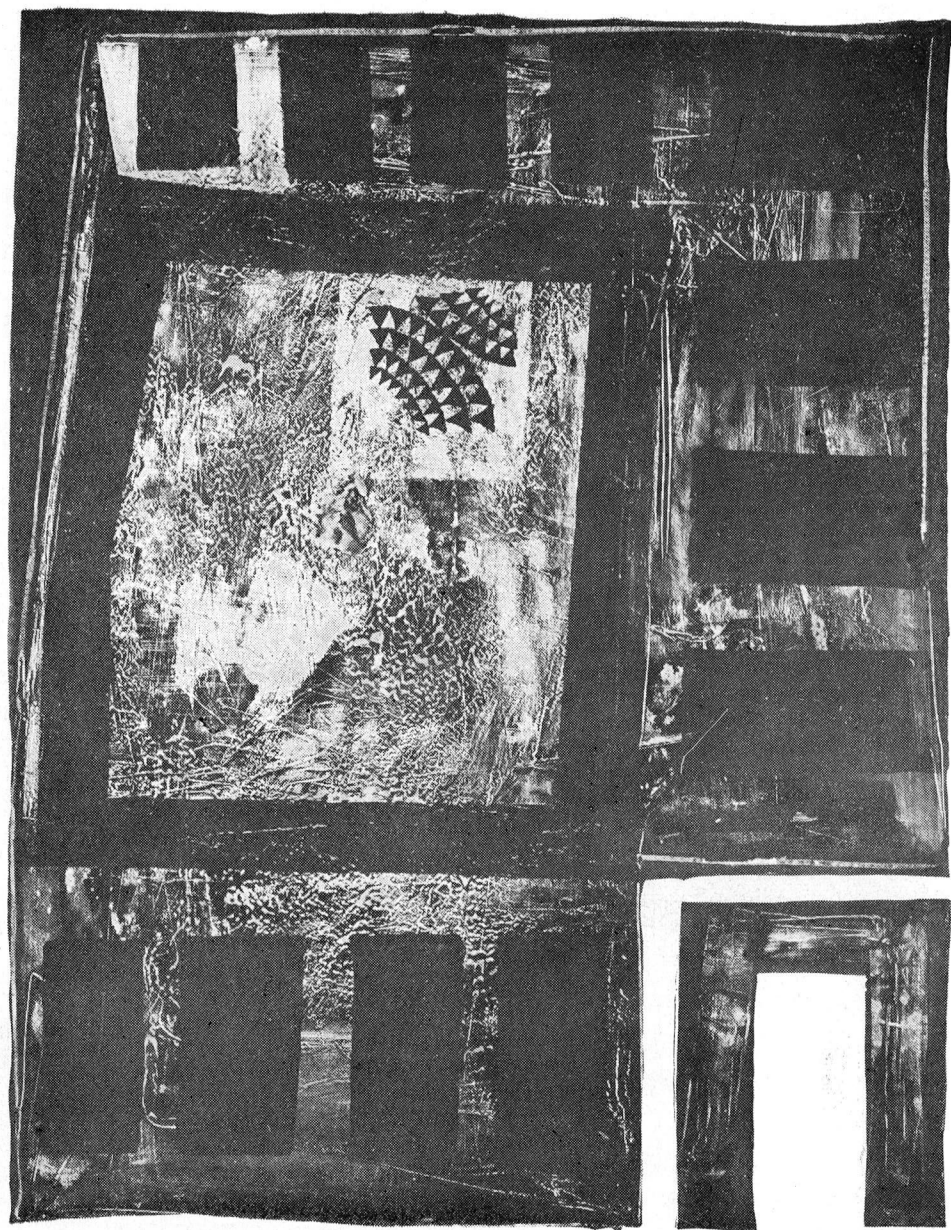
BARÁTH FERENC: „Rák — tér II”

BARÁTH FERENC: „Két oszlop”

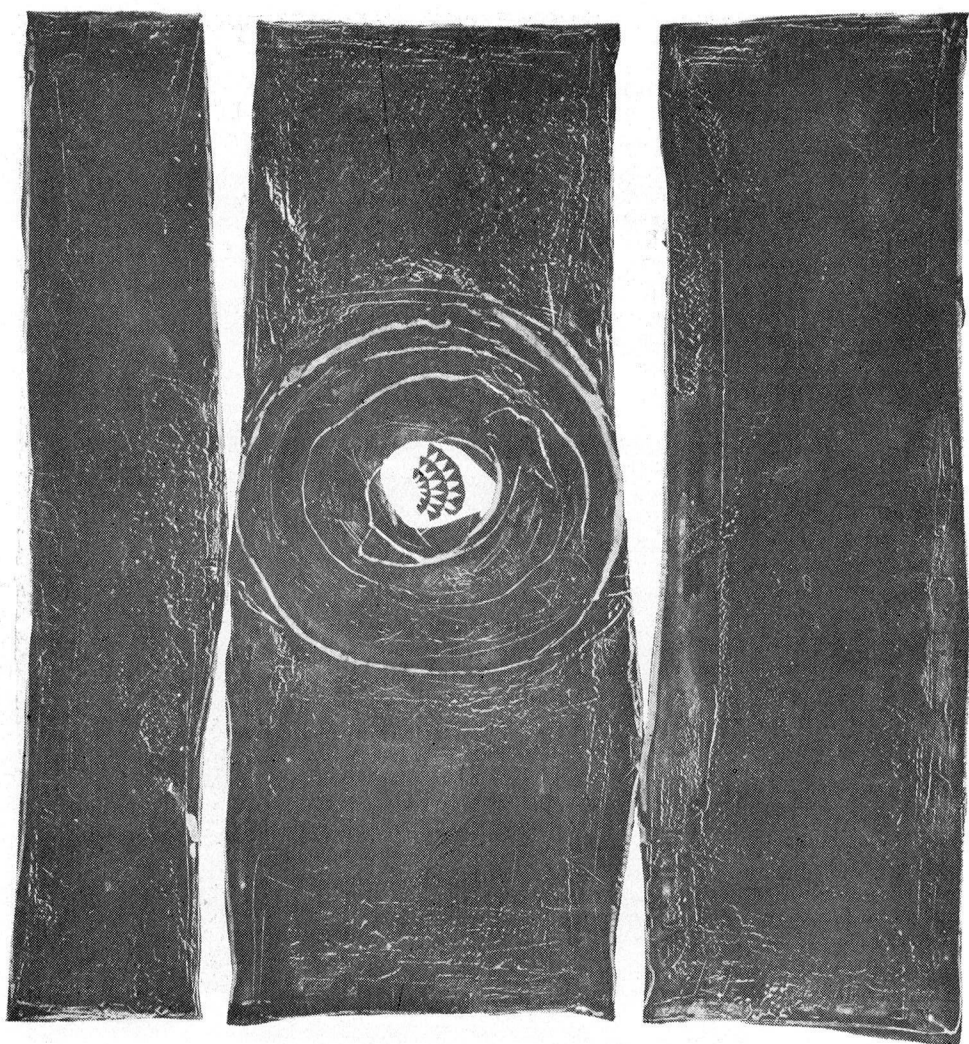
BARÁTH FERENC: Kutyasorrú leány

BARÁTH FERENC: Rák — tér

BARÁTH FERENC: Kert

BARATH FERENC: Három oszlop

KRÓNKA

EGY ÍRÓ HAGYATÉKA

Az ötvenes évek elején a Híd többször közölte Reményi Józsefnek, a magyar származású clevelandi egyetemi tanárnak a verseit és műfordításait. A jugoszláviai magyar sajtóban azonban már a háború előtt ismert volt Reményi neve: a *Kalangyában* is gyakran jelentek meg írásai. Reményi professzor 1956-ban meghalt. Tanulmányait, melyekben a magyar irodalommal, magyar írókkal foglalkozik, most adták ki Amerikában, Molnár Ágost professzor szerkesztésében és előszavával (Joseph Reményi: *Hungarian Writers and Literature; Modern Novelists, Critics and Poets*; Rutgers University Press, 1964).

Reményi lelkes népszerűsítője volt a magyar irodalomnak az angol nyelvű világban. Rengeteg folyóiratban jelentek meg esszéi, kritikái, értekezései, ismertetései a magyar irodalomról, magyar írókról és könyveikről. Ő ébresztette fel — s tartotta ébren életében — a magyar irodalom iránti érdeklődést az Egyesült Államokban. „Aki az Egyesült Államokban magyar írók után érdeklődött, szükségszerűen és óhatatlanul Reményinél kötött ki” — írja az *Új látóhatárban* Borbándi Gyula, aki a könyvet ismerteti. Az ötvenes évek közepéig az amerikai olvasókat és közvéleményt nem érdekelte a magyar irodalom, s Reményinek nagyon nehéz volt elhelyeznie írásait a lapoknál, folyóiratoknál, ha magyar írókról, magyar könyvekről szóltak. Kitartó volt, s munkáját siker koronázta. Érdeme az is, hogy a magyar írókat és műveiket nem szűk, nemzeti, hanem általános, világirodalmi szempontból vizsgálta, a magyar alkotások világirodalmi előzményeivel s a kortárs világirodalommal kapcsolatban.

A jugoszláviai magyar irodalommal is foglalkozott Reményi. Nemcsak folyóirataink munkatársa volt, hanem több írónkkal levelezett, s ő ismertette amerikai folyóiratokban Ács Károly, Fehér Ferenc, Szirmai Károly és mások könyveit.

A FELÁLDOZOTT NEMZEDÉK TAGJA

Most volt ötven éve, hogy az első világháborúban el-esett Henri Alain-Fournier, az *Ismeretlen birtok* (Le Grand Meaulnes) című regény szerzője. A szomorú évforduló alkalmából a gyermekkor misztériumainak egyedülálló regényét és a regény varázserejét juttatja eszünkbe a *Figaro Littéraire* cikke.

A cikk írója, André Billy, barátja volt Alain-Fournier-nak. Többek között a következőket mondja a korán elhunyt francia íróról:

Tudtuk, hogy regényt ír a *Nouvelle Revue Française*-nek, újfajta regényt, talán már be is fejezte. Fel akarta újítani ezt a műfajt. Újra kellett születnie a kalandregénynek, s egyúttal költőinek, metafizikainak és érzelmesnek kellett lennie. Alain-Fournier lett volna az első, aki diadalra juttatja. Tudjuk, milyen volt a kalandregény sorsa a tizennégyes háború után, s milyen sikerei voltak Pierre Benoit regényeinek. Tizennégy előtt, a *Nouvelle Revue Française*-nél egész másról volt szó...

Néhány nappal a háború kitörése előtt találkoztunk utoljára. A légkör nehéz volt. Nem voltunk sokan. Ott látom magam Alain-Fournier és André du Fresnois között, amint kinézek a Montorgeuil utcai ház félemeletének ablakán. Du Fresnois-nak rossz előérzete volt. Fournier-nak szintén. A mi nemzedékünket feláldozták — ez volt a témájuk. És nem tévedtek.

Az *Ismeretlen birtok* fiatalos regény, benne van az ifjúság üdesége és ragyogása. Az érzelmek remekműve ez, s fel kell tennünk a kérdést, milyen lett volna szerzőjének irodalmi pályafutása, de a kérdésre lehetetlen felelni. Egy dolog biztos: az *Ismeretlen birtokot* nem lehet kétszer megírni. Ebben a regényben van valami sorsszerű, végzetes, s ez arra ítélte, hogy egyedülálló könyv legyen, mint amilyen a *Manon Lescaut*, a *Pál és Virginia* és az *Adolphe*. Arról is lehetne beszélni, milyen szerepe volt a könyv posztumusz dicsőségében Alain-Fournier halálának. Vajon azok a fiúk és lányok, akik megismerték az elveszett kastély varázsát, ugyanannyira a hatása alá kerültek volna-e, ha az író az élők között marad, ha ma hetvenéves volna, ha a francia akadémia tagjainak sorába tartozna, s vagy ötven mű állna mögötte, melyek emelnek tekintélyét? De ezek a kérdések csak egészen hiábavaló játéka a szellemnek, mert minden válasz lehetetlen, és mi ezt jól tudjuk, mint ahogy tudjuk, hogy nincs megfejtése sorsunk titkának sem.

EGYFAJTA BOHÓC

Saul Bellow, akit nálunk *The Adventures of Augie March* (Augie March kalandjai) című könyve révén ismernek, új regénnyel jelentkezett az őszi könyvpiacra. Művének címe: *Herzog* (ez a regény főszereplőjének a vezetékneve). A *Saturday Review* kritikusa, Granville Hicks ezeket írja Bellow új művéről:

A hős, Herzog, negyvenéves, az egyetem elvégzése után tanár volt; két tudományos, elismeréssel fogadott könyv szerzője. Egyszerre zsákutcába kerül az élete. Kétszer nősült, de egyik házassága sem sikerült — az első az

ő hibájából, a második elrontója pedig — miként maga Herzog véli — az asszony volt. Amikor a regényben megjelenik, mint Bellow regényhősei általában, erejének fogytán van. „A tavasz végén Herzog szükségét érezte, hogy magyarázkodjék, mentetetőzzék, igazolja magát, hogy áttekintse a dolgokat, hogy valamit jóvátegyen” — mondja a szerző. Leveleiben — melyeknek nagy részét sohasem küldte el — önelemzést végez, s ezt nagyon fontosnak tartja. A levelek egy ragyogó, jól felkészült, de bizonyos pillanatokban kissé zilált elme gondolatait tartalmazzák. Herzog ismeri azokat a válaszokat, amelyeket a nagy gondolkodók adtak az ember és a világmindenség kérdéseire, s tudja, hogy meg kell találnia a saját válaszait. A leveleknek nem lenne semmi értelmük, ha Bellow tolla alatt nem kelnének életre, nem válnának néha mélyekké, s nem hatnának mindig újdonságként. Átaluk pontosan tudjuk, mi történik Herzog lelkében.

A regény értékeiről Hicks ezeket írja:

A *Herzog* nem olvasmányos könyv; legalább olyan nehéz, mint Thomas Mann *Doktor Faustus*a, melyre egyébként egy kissé hasonlít is. Mégsem jelenti az olvasó kihívását — s ez nagyon jó. Ha az olvasó átadja magát ennek a könyvnek, izgalmas élményben lesz része, mert Bellow sikeresen dramatizálta hősének filozófiai kutatásait. Egyszer „Herzog mindennapi komédiájáról” beszél, habár Herzog, aki mint Bellow annyi hőse, egyfajta bohóc, rettenetesen komoly ember. Tele van ellentmondásokkal, s a szerző úgy lehel bele életet, hogy teljes összetettségében ábrázolja. Nyilvánvaló, hogy a regényhősnek sok azonos tulajdonsága és tapasztalata van a szerzővel, mégis az alkotás eredménye ő, sajátos tulajdonságokkal rendelkező egyéniség. Erről a regényről még sokáig beszélni fognak. A *Herzog* arról győz meg bennünket — mondja Hicks —, hogy Bellow a mai amerikai szépirodalom vezető egyénisége.

ÉLMÉNY ÉS INTERPRETÁCIÓ

Max Frischnek új könyve jelent meg a Suhrkamp kiadó gondozásában. Címe eléggé furcsa: *Mein Name sei Gantenbein*, azaz: Gantenbein legyen a nevem. Friedrich Dürrenmatt egy korai drámájához fűződik Frisch regénye, melyben egy vak herceg, aki nem tudja, hogy uralma a tönk szélére került, tragikomikus család áldozata. Frisch hőse csak tetteteli, hogy vak, s míg a világ eljártssa a vaknak vélt ember előtt a maga komédiáját, ő mindent lát, s összehasonlítja az ámitást a valósággal. A *Die Zeit* többek között a következőket írja Frisch művéről:

A könyvben állandóan ismétlődik egy téma, amely Frisch minden művében megjelenik; nem is annyira az egzisztencia egységének kérdése ez, nem az elfogadott egység kétségbevonása. Persze van rá ok, hogy elhiggyük: sok olvasó és kritikus a Gantenbein úrról szóló történetet úgy fogadta, mint Stiller történetének új változatát. Pedig nyilvánvalóan nem az, hisz Stiller esetében az író nem is annyira az vonzotta, hogy a szobrász megpróbál kitörni a stilleri egzisztenciából, mint az a mély ellentét, amely mindannyiunk életében megjelenik, amikor egy ese-

tet nem tudunk egyidejűleg átélni és magyarázni. Más az átélt pillanat, s más későbbi magyarázata önmagunkban.

Önmagunkban — és másokban, akik bennünket és létünket kívülről látják. Csak kívülről. Max Frisch állandóan e téma körül kering: hogyan látjuk önmagunkat, s hogyan látnak bennünket mások. Felismerte, hogy életünknek ez a két sajátossága szoros kapcsolatban áll a beszéddel és a nyelvvel. Más az átélt és más a később elmondott pillanat.

Ezt a felismerést, amely magában foglalja a Gantenbeinről szóló regény témájának lényegét, Frisch már 1927-ben megfogalmazta *Naplójában*, amely egyébként első irodalmi sikere volt, és mindinkább egész életműve magának látszik.

A TELEMACHOSTÓL AZ IRGALOMIG

Egy éve, hogy Simon István, a *Kortárs* akkor még csak kijelölt szerkesztője fölkinálta Németh Lászlónak, vezessen állandó rovatot a folyóiratban. Később, amikor Simon átvette a *Kortárs* szerkesztését, Németh László bejelentette (a februári számban közölt levelében): „... olvasóim szokják meg, hogy írásaimmal, kötetten kívül, elsősorban a *Kortársban* találkozhatnak. Mindazt, amit munkásságom kiegészítéseként írok, összegyűjtünk, a gondozásukra vállalkozók elsősorban te eléd (ti. Simon főszerkesztő elé) fogják odatenni.”

Úgy is lett. A folyóirat októberi számában közölni kezdte Németh László *Irgalom* című regényét. Maga az író, bevezetésképpen, elmondta a regény történetét:

Amikor Osvát Ernő 1925-ben a *Nyugat* novellapályázatán az ismeretlenségből kihalászott, ennek a regénynek novella-változata volt az első kézirat, melyet átadtam neki. Akkor még Telemachos volt a címe, s egy fiatalember a főhőse. Mostani alakját a harmincas évek elején, ha szabad így neveznem: görög korszakomban kapta meg; ekkor már *Irgalom* a neve, s mint a *Gyász* ikerdarabja, Kurátor Zsófi elektraí alakját kívánta egy anti-goneival ellensúlyozni. Az akkor elkészült 60—70 hasáb 44-ben az ostrom alatt tűnt el. 57-ben, amikor a sajkodi lábadozás alatt az *Égető Eszter* fogadtatása új regény írására bátorított, s olyan téma s életdarab felé nyúltam, amely kialakultsága s ismertsége miatt a legkönnyebbnek látszott, megint az *Irgalmat* vettem elő. Ekkorra megszűnt az a személyes ok is, amely miatt megírását újra s újra elhalasztottam. Életem zaklatottsága miatt azonban akkor is csak a regény első két fejezete s a harmadik fele készülhetett el. A derekát 62—63 telén írtam meg, amikor a közélettől végleg visszahúzódva, a Gandhi halála után, ennek a munkának a társaságában töltöttem a 30 fokos telet. Nyugati utunk miatt ekkor is adós maradtam mintegy 100—120 oldallal. Ennek a ki-sajtolásában az elmúlt tavaszon a vérezni kezdő hipertónia szerepelt műzsa gyanánt. Így az *Irgalom*, melyet a *Kortárs* most közölni kezd, egész írói pályámat átöleli, a fényrejutás káprázó keresgélésétől a fénytől megválás búcsúszaváig.

IRODALMUNK ÜNNEPE

Radomir Konstantinović belgrádi író hetedik könyve — ötödik regénye —, az *Ahasver ili traktat o pivskoj flaši* (Ahasvér, avagy értekezés egy sörösüvegről) nemrég jelent meg a Prosveta könyvkiadó Jugoszláv próza 1964-ben című sorozatában. Konstantinovićtól már megszoktuk, hogy egyik regénye különösebb, mint a másik, s minden műve újabb és újabb meglepetéseket tartogat.

Legújabb regényében, az *Ahasvérban* határozott lépést tett előre, megszabadult Beckett teológiájától, írja a *Politikában* Miloš Stambolić. Habár ezt a prózát homály és bizonyos fatalista pátosz borítja — állapítja meg a kritikus —, mégsem a passzív kétségbeesés könyve ez, mert Konstantinović együtt tud élni kétségbeesésével, amely újabb utazásokra serkenti. Ez a világ rettenetes, átkozottak vagyunk benne — mondja az író.

Radomir Konstantinović ragyogó éleselméjűséggel talál újabb tereket, intellektuális és erkölcsi bátorságot, hogy a szakadékok fölé hajoljon; értekezése így válik a mi nyelvünk és nemcsak a mi nyelvünk irodalmának ünnepevé, olyan ünneppé, amelyet nem ülhetnek meg mindannyian, melyet nem is kell mindenkinek megülnie — fejezi be kritikáját Radomir Konstantinović legújabb művéről Miloš Stambolić.

EGY POLITIKUS UTOLSÓ VERSE

Dag Hammarskjöld 1920-tól, azaz húszéves korától egészen tragikus haláláig naplót vezetett, amit Stockholmiban *Vägmärken* (Útjelzők) címmel Bonnier ad ki. Élete vége felé leginkább verseket írt naplójába. Utolsó versét a müncheni *Rundschau* márciusi száma hozta (ami egyben a folyóirat utolsó száma is volt kilencvenévi megjelenés után). A vers a napló 1961. augusztus 24-ei keltezése alatt íródott:

Talán egy új föld ez
más valóságban
mint a mindennapi?
Vagy ott éltem
napokkal előbb?

Közönséges reggel szürke
virradattal ébredt
fényszórta utcán
felébredt
sötétkék éjszakától
a lombok felett
a holdvilágos mezőn
és a hegycsúcs homályában.

Más álmokra
emlékeztetett.
Eszembe juttatott
hasonló hegyvidéket:
kétszer voltam a hegy gerincén
legtávolabbi tavaknál laktam
és követtem a folyót
a forrásáig.

Egymást követték az évszakok
a virradat
az idő
az óra.
De hisz ez ugyanaz a föld.
És kezdem érteni a térképet
és a világot.

TÍZ VAGY TIZENÖT ÉV MÚLVA

Egész bibliai Dávidtól napjainkig minden generációt meglep egy pillanat, amikor megérzi, hogy ifjúsága elmúlásával megszűnik ígéret lenni önmaga vagy mások előtt. És a pillanat rendszerint patetikus nyilatkozatokat szül. A *Wort in der Zeit* májusi számában egy ilyenfajta verset közöl Jakob Lind, az *Ósi lelkek* szerzője. A vers a Számozott meditációkból való.

I

Tíz vagy tizenöt év múlva
feltételezve
hogy nem ér egy gyors halál
minden mögöttem lesz.
Tíz vagy tizenöt év múlva vagy még előbb
feltételezve hogy minden simán megy
ebből az üres, béna ifjúságból csak emlék marad.
Esték, ziháló éjjelekbe
torkollók
napok, mint színházakban a fény, lassan kialszanak
évszakok, mint vászonra vetített képek
csak színüket változtatják.
Tíz vagy tizenöt év múlva, feltételezve, hogy valamilyen
gyors halál nem vet véget az öregedésnek
minden másként lesz.
Amikor az idő már nem előttem, hanem mögöttem fekszik,
és nem lehet örökkévalósággal elcserélni,
amikor nem lesz kétséges, hogy egy reggel elállhat a
[lélegzet,
akkor kezdődik az igazi élet.
Tíz vagy tizenöt év múlva elmúlik az ifjúság és az utak
többé nem lesznek bonyolultak, a lehetőségek
egyetlenegyre zsugorodnak
a fáradtság elhagyja a végtagokat és a vágy
a szívet, tíz vagy tizenöt év múlva
feledésbe merül a születés előtti élet
és halál utánról a sejtés behavazva.

Ha negyvennel jönnénk a világra és hatvannal
halnánk meg, akkor nem lenne időnk
egy fáradt, elnyúlt ifjúság szárnycsapkodásainak
[figyelésére.

A feltalálóknak ki kellene találni valamit,
amivel megszüntetnék a gyerekkort.

FEDŐLAP
B. SZABÓ GYÖRGY
ÉS KAPITÁNY LÁSZLÓ
MUNKÁJA

TECHNIKAI SZERKESZTŐ
KAPITÁNY LÁSZLÓ

HÍD, IRODALMI, MŰVESZETI, TÁRSADALOMTUDOMÁNYI FOLYÓ-
IRAT. — 1964. NOVEMBER. — KIADJA A FÓRUM LAPKIADÓ VÁLLA-
LAT. — SZERKESZTŐSÉG ÉS KIADÓHIVATAL: NOVI SAD, VOJVODE
MIŠIĆA UTCA 1. — SZERKESZTŐSÉGI FOGADÓÓRÁK: MINDENNAP
14–16-ig. — KÉZIRATOKAT NEM ŐRZÜNK MEG ÉS NEM KÜLDÜNK
VISSZA. — ELŐFIZETÉSI DÍJ: BELFÖLDÖN EGY ÉVRE 1000, FÉL ÉVRE
500, EGYES SZÁM ÁRA 100 DINÁR; KÜLFÖLDRE EGY ÉVRE 1400, FÉL
ÉVRE 700 DINÁR, KÜLFÖLDÖN EGY ÉVRE 2,33 DOLLÁR, FÉL ÉVRE 1,17
DOLLÁR. — KÉSZÜLT A FÓRUM NYOMDÁBAN NOVI SADON.

